

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

III

~~44002~~

1929. II

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

~~44002/1929 II~~
Ч.

II 0201535

Page 24
Ans w 24
of 18/12/1950

Dr. Tschirmer

Bellenger

O. Lenz

König König

Dr. Schumacher

Dr. Engel

Dr. Mollenhuth

Dr. Bauser

Merkelbach

Dr. Schifano

H. Tardieu

Dr. Jacobus

Bosch

Dr. Bauser

Dr. Bauser

M. Bötz

Leoni / Gnos

O. Schifano

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЯРМАРОК

АЛБМАНАХ
МІСЯЧНИК
КНИГА ДРУГА

44002

Д В У

ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК

АЛЬМАНАХ
МІСЯЧНИК

КНИГА ДРУГА (132)

СІЧЕНЬ—1929

44002

Д В У

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі
Українського Друку“, „Карт-
ковому Репертуарі“ та інших
показниках Української
Книжкової Палати

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ Опис

УКРАЇНСЬКОГО ДРУКУ

ХАНАМБАА

ХННРІОМ

ХННРІОМ

ХННРІОМ

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 2367

Львівська державна
наукова бібліотека

№ Ж 3.984

Надруковано 5.000 прим.
в друкарні Державного
Видавництва України
імени Г. І. Петровського.
Харків, Укрголовліт 2369к
від 12/XII 1928. Зам. 402.

АНБ ім. В. Стефанишина

АН УРСР

Галло! Галло! Галло! Усім!
Усім! Усім! Говорить
Ярмарком „Літературного
Ярмарку“ на хвилі 500.000
метрів із міста Харкова, сто-
лиці Української Соціялі-
стичної Радянської Респу-
бліки. Читайте, шановні
товариші, чергову 132 книгу
нашого позагрупового
д л в м а н а х у

Занавіс підіймається. На кону Чортик Зануда (європейськи костюмований) похмуро повідомляє:

— Шт! Від імени літярмаркому повідомляю, що ганебну анонімку автора інтермедій навіки зірвано. Нахабному індивідуалізму покладено край. Віднині наші шановні читачі з № 3 альманаху з задоволенням законстатують, що інтермедійно - драматичне оформлення „Літературного Ярмарку“ взяли на себе вчені та письменники, по праву відомі всьому культурному світу.

№ 3-й оформить Майк Йогансен

№ 4-й І. Ю. Кулик

№ 5-й проф. В. Юринець

№ 6-й проф. І. П. Соколянський

№ 7-й Остап Вишня

№ 8-й проф. О. І. Білецький

№ 9-й В. Підмогильний

Чортик Зануда кашляє і, похмуро промовивши етцетера та так само похмуро приклавши в знак пошани до серця руку, зникає за лаштунками.

[illegible]

Харків, ДВУ, вулиця ДО КНИГИ СТО ТРИДЦЯТЬ
Лібкнехта, 31. Як, ДРУГОЇ

пам'ятаєте, шановний читачу, в календарі 131 книги

С І Ч Е Н Ї 1 9 2 9

„Літературного Ярмарку“ ми відзначили день народження нашого першого повістяра Гр. Квітки-Основ'яненка. Дозвольте ж календар 132 книги віддати одному з „перших хоробрих“, а саме поетові-комунарові Вас. Елланові.

Коли Ви сідаєте на автобус лінії „вокзал — міський парк“, то Ви ж таки, взявши курс до нагірної частини Харкова, завжди потрапляєте на кінець города. Тоді Ви сходите з автобусу, запалюєте свою турецьку люльку, даєте дорогу якійсь заклопотаній горожанці з білим боа на плечах і дивитесь. Попереду Вас — башта (над баштою біжать кучеряві баранці голубого неба) і іподром. Попереду Вас крила іподрому. Ви йдете далі — туди, до Сокольників, до романтичних Помірок, що стоять серед не менш романтичного лісу (весною там прекрасна вальдшнепинна тяга!) і, йдучи в такому напрямкові, недалеко від авіаційного городка зустрічаєте скромну могилу. Скромну могилу і самотню.

Коли Ви йшли Лермонтівською вулицею і потрапили на цвинтар, то Ви добре пам'ятаєте, що могила і пам'ятник драматурга Кропивницького, скажімо, стояли зовсім не самотньо. Але тепер Ви бачите цілком скромну і цілком самотню могилу.

Тоді Ви схиляєте голову і замислюєтесь. Ви, між іншим, думаєте, що вищезгаданий пам'ятник дуже легко перевезти з цвинтаря і поставити його в садку, що біля ДВУ, назвавши цей садок садком Кропивницького, та потім Ви також думаєте і про те, що в цій самотній могилі (за крилами іподрому), в цьому печальному курганові поховано нашого зовсім не печального і навіть веселого сучасника з блакитними очима. Навколо тиша (тільки зрідка проскочить повз Вас брукованим шляхом якийсь мотоцикл). Ви згадуєте Вас. Еллана, нашого веселого сучасника з блакитними очима, і Ви згадуєте події останнього десятиріччя. І в цей момент Ви чуєте далекий, неясний гул. То десь, очевидно, ревуть гармати громадянської баталії, то десь, очевидно, мчаться полки неповторної кавалерії, то десь...

— А-ах! — міцно зідхаєте Ви і голосно (се-е-д степової тиші) та динамічно промовляєте: — Так! Ніколи! Ніколи цей комунар не був печальною людиною. Ніколи! Навіть після своєї смерті! Ніколи! Після своєї смерті навіть особливо. Хіба не регоче він, скажімо, коли якісь претенсійні нікчеми вроді якогось Голопупенка безрезультатно намагаються скомпромітувати його в очах революційного суспільства? Хіба і т. д. і т. п.? А-ах! Ніколи!

...Падають сніжинки. Саме ті дикенсівські сентиментальні сніжинки, що ще так недавно прилетіли з далекого північного бігуна і що ще так недавно, зробивши мініятюрну метелицю, впали на брук, на асфальт і на дахи хмародряпів та домиків нашого, повного своєїрідної екзотики, столичного міста...

— Падайте, падайте, сніжинки! Падай, падай, сніжок! Падай надовго! Щоб скоро не розтанув! Щоб так і лежав пухким простиралом довго-довго, аж поки прийде весна. І озимина не загинула б, і для легень легше було б...

— І потім сніжок взагалі дуже веселить. Дивишся на сніжок — про сковзалку думаєш (коли був зама-

зуюкою - хлопчиком, а дід-мороз так схопить за носа, що аж пишиш!), про з снігової гори на гринджолятах, про розвальні, що їх весело мчить казковий коник, а на розвальнях з тобою якась рум'яноока Магуська (себ-то Маруська: не вимовляєш „р“) — з тобою якась рум'яноока Магуська, і вона чи то з староукраїнської, чи то з Нарбутівської графіки.

Казковий коник біжить. Попереду якась оселя і здіймаються в небо воанішні димки. Тоді думаєш і про метелицю, і про Світлану, і про черевичок за ворітьми, і про Тат'яну Ларіну („дика, печальна, молчалива, как лань лесная боязлива“), і про багато дуже цікавих речей, про давно забуте і неповторне, але, як і молодість, патетичною кішечкою ніжить на серці твоєм.

— Д'ех, друзі наші ширії! Що не говоріть, а життя все-таки не погана штучка! Береш на долоню цю штучку і вдивляєшся. І що більше вдивляєшся, то, можна сказати, сильніше закохуєшся, то сильніше, можна сказати, хочеться жити і жити і ніколи не вмирати. Це, звичайно, наївно, але Ви ж тут, шановний читачу, ні при чому. При чому тут Ви, шановний читачу, що Вас затоплює безпричинна радість, і така широка і така грандіозна, як Гімалаї Гімалаїв?

— Буквально ні при чому!.. І ми, між иншим, ні при чому, що нашому Ярмаркові бракує сонячних фарб, що наш Ярмарок ніяк не хоче горіти патетикою своїх запашних днів. Ми теж ні при чому, шановний читачу.

— Бо й справді: чому він не хоче горіти патетикою своїх запашних днів? Ми питаємо: чому він не хоче горіти? Ви, може, скажете, що ми дуримо самих себе. що наші буденні дні є все-таки і тільки сіренькі дні. Ви, може, скажете, що нашим письменникам далеко до великої літератури? Ви, може, скажете...

— Нічого подібного! Наші буденні дні — не сіренькі дні сіренької епохи. Це дні, це все-таки і все-таки дні

Великого Будівництва, дні, коли треба грянутись на землю і, не будемо ховатися, заверещати. Наш Ярмарок тому не хоче горіти патетикою своїх запашних днів, що нам (і нам, і Вам, шановний читачу!) бракує волі, що нарешті нам уже і не бракує волі, але ми мусимо трохи почекати. Сьогодні наше письменство розбігалося по драматичних закутках справжнього сіренького життя сіреньких людей. Але завтра, треба припускати, воно вийде на широкі шляхи і завтра воно заграє всіма фарбами багатого на фарби барвистого світу.

Ах, боже мій, боже мій! Хіба, скажімо, Золя золоточорного Донбасу уже прийшов? Той Золя, що буде нам, як Золя, що розповість, як сивий старий Донбас, Донбас вагонеток - кіньми відсовується в даль віків і дає місце тому молодому енергійному Донбасові, що весь в електриці? Хіба, скажімо, прийшов той запашний, що мусить розповісти нам про новітнє машиноборство, про психіку нової донбасівської, скажімо, людини? Хіба він прийшов? А де, скажімо, той, що Дніпрельстан для нього не є *terra incognita*? Той, що на основі фактів і цифр розгорне перед нами майбутнє нашої справді таки вишневоокої країни і нашої справді таки другої Америки? Де той, що...

Той письменник і ті письменники прийдуть! Вони не можуть не прийти. Ми віримо. Ми, нарешті, не можемо не вірити. Наш Ярмарок таки заграє всіма фарбами багатого на фарби барвистого світу!..

...А поки-що ми бачимо тільки хлібні черги. Ми не знаємо, що хлібні хвости роблять не в робітничих районах, а саме в міщанських. І ми, на жаль, нічого не знаємо про хлібні махінації. А махінації цікаві. Сидить, скажімо, спекулянт десь біля Харкова й потім раптом їде до Харкова. І, приїхавши до Харкова, стає в чергу (і так кожного дня), щоб потім більше хліба для спекуляції. А ми цього не знаємо...

Для ілюстрації можна взяти Херсонську історію. Кожного дня ходив обиватель по хліб, у чергу. Хтось шепнув на вухо міліціонерові: „у цього дядька 600 пудів сховано“. Міліціонер взяв обивателя... Вияснилося, що неправда: не 600, а 800 пудів сховано!

Ми і цього не знаємо, ми тільки знаємо, як падає сніжок. І знаємо, що надходять різдвяні свята...

А що таке різдвяні свята? Різдвяні свята — це християнські свята. Християни будуть даремно молитися в ці різдвяні дні і ходити до церкви. Християни думають, що в цей день народився Ісус Христос. Християни так думають, а насправді нічого подібного ніколи не було. Це, можна сказати, хоч і красива, але дуже шкідлива легенда. Її (легенду) використовують, як і треба було чекати, попи. Вони (попи себ-то) збирають темних людей, беруть у них гроші і говорять їм про бога, а бога насправді не тільки того нема, що за нього треба платити гроші, але й того, що за нього не треба платити грошей. Саме тому і слід антирелігійно попрацювати, особливо серед фанатиків - баптистів. Що ж до ритуалу, то тут — питання: хто за, а інші проти революційних ритуалів. Колядки та щедрівки, скажімо, може, і потрібні, але так потрібні, щоб колядки і щедрівки тягнули не до бога і до ледарства, а до життя, до боротьби і до праці. Правда, шановний читачу?

... Надходять різдвяні свята. Підуть парубки й дівчата з хати до хати й будуть співати:

„Добрий вечір тому, хто є в цьому дому:
Старому, молодому та не богу не святому,
Бодай здорові були, що ви нас не забули,
Старий, молодий, тільки не бог не святий...“

Отак будемо віншувати. Потім підійде баран колядник теж з колядкою: „колядуй, баране, не вмію, пане...“ і т. д. А то ще козел домагається колядки: „вибіг козелець із нових сінець, наставив

пушку: дайте панпушку, наставив ріжок: дайте пиріжок, наставив жмінку — дайте копійку". Отак будемо щедрувати! Тоді вийдемо ще раз на вулицю і подивимось, як горить небо зорями. Стоїмо і дивимось. Кожний чоловік має свою зізду на небі (Schulenburg. 273), як чоловік умре, то зізда впаде або й так загасне. Це, звичайно, неправда, але от коли в зимі небо виззіздиться, тоб-то коли зізди дуже ярко горять, то се значить, що буде довша погода й великі морози. Коли в зимі сніг завальний, то в літі збіжжя виляже. Це теж, може, правда, а, може, і ні. Що ж до плям на місяці, то в народі так говорять: се брат брата на вили підняв за те, що хотів украсти у нього в'язанку сіна. За те бог їх обох поставив на місяці, і видно, як один брат другого підняв на вила, а у нього ще в'язанка сіна на плечах.

— Це, звичайно, брехня. Краще давайте далі віншувати.

„Віншуємо вас, бідная вдово,
добрим здоров'ям, новородженим святом
і новим роком в гаразді опроводжати
з вашими діточками, сиріточками,
і многая лета“.

— З новим роком і Вас, шановний читачу! Сподіваємось, що цей 1929 рік буде дивитись на нас такими ж незабутніми очима, як сині очі Фірвальдштетського озера, що про них говорить в своїй промові наш ніжний друг із романтичного кварталу Майк Йогансен. З новим Вас роком, шановний читачу! Читайте і Ви з задоволенням нову сторінку Великої Книги. Велика Книга — це книга життя. Сорочка на ній янтарна, в Оскар-Вальдівських камінцях, титулка на ній, як вічно юна веселка. По берегах цієї книги обтрушуються індиговочорні австралійські лебеді. Ну, і т. д. Тоді, на новий рік, вранці, прийдуть до Вас, шановний читачу, малі хлопчики - горобчики засівати Вас збіжжям,

обсипати з рукавиці господаря і хату. Ви їх попросите сідати, щоб усе добре сідало: кури: гуси, качки й старости навіть. З ними прийде до Вас перебрана коза, „з вухами, зробленими з колосків“. Ну, і т. д. З новим Вас роком, шановний читачу.

...А тепер давайте починати. Виробів нашого Ярмарку чимало і, значить, не треба гаяти часу. Перед, як бачите, веде „Лірика Фавста“ О. Влизька — саме того поета, що дуже не любить, коли його порівнюють з Шіллером чи то з Пушкіним. Нелюбов цю Ви, шановний читачу, не можете не вітати. Але коли Ви не привітаєте і „Лірики Фавста“, то ми вже не знаємо, чим Вас і похастувати. Йй - богу! Що ж до оповідання Досвітнього — „Сірко“, то дозвольте не ховати від Вас нічого і сказати щиро: це оповідання пролежало в нашому портфелю кілька місяців, і саме тому так довго пролежало, що нам воно не сподобалось. Певніш — не воно не сподобалось, а його початок. Прочитали ми колись йо о початок і положили в портфель: не цікаво, мовляв! Потім колись беремо і читаємо: і... щоб Ви думали!?! Схопили ми себе за волосся й почали тягати по кімнаті: мовляв, ну, як це ми проморгали таке оповідання! Ну, як це... а-ах, боже мій!

Одним словом, Peter Polischuk, Berlin, 65, See-s'ras 83.

Можна сказати прекрасний чичероне, і його ми з охотою рекомендуємо. А от Григорій Косинка нам поки - що нічого не прислав. Не прислав і Антоненко Давидович і багато ще не прислало (чекаємо!). Ну, а „Сірко“ зовсім не сатира, як Ви думаєте, шановний читачу. Йй - богу! Так - цо

„Добрий вечір тому, хто є в цьому дому:
Старому, молодому та не богу не святому...“

Над берегом, над бере- Л І Р И К А Ф А В С Т А
гом, над берегом і далі, ОЛЕКСА ВЛИЗЬКО
далі, далі сині тучі —

(О, ніжна лірика Флоренції Джозе Кардучі, така
прекрасна і нудна!..) —

В маленькому завулкові поблизу од мого саду
із пічей Мартена
вібрує героїчний тенор,
отже, не заперечую — воно весна.

Сміється сонце в голубому розтривоженому сні, —
де вітер — музика Росіні, —
маленьким хлопчиком з Ван-Дейкового полотна.

Комарі та жаби на болоті надіслали один одному
обурені ультиматуми
і ніяк не можуть погодитись в аграрному питанні
на територіях комиша.

Через це виникає для лірика надто загострена
колізія, бо він душа
і серце, і вогонь цілого натовпу ненажер, що без-
заперечно вимагають лірики, та в нього стума
і повна неможливість розібрати, чи то комаринна
рапсодія Брамса серед іржавої ряски на мініятюр-
ному озерці, чи то пісні, що співав Новаліс, —
взагалі — катаклізм!

Маленький жучок дуже гарно і дуже гордо підвів
свою голову,
а в нього ж такі золотяві і скромні крильцята з
крапками по олову.

Безперечно, він хоче зробитись не меншим, як
Цезар, проте
можливо кудись полетіти, як людина — шукати
знання, — на кімнатний вогонь, на пусте,
і впасти, затамовуючи свої самовідданості обра-
жений жар,
з власних олімпів, на власну конкретну зону, як
маленький, опалений, серед божих корівок — Ікар!
Маргаріто!

Чи підійдеш коли-небудь до мене ніяково, як
Форнаріна до Рафаеля,
Чи ж і я буду знати, що засвітиться в бла-
китних, затурканих сонцем очах!

Нема романтики. Є трест, картель;

Нема романтики!—авто та вело!

Та бомбами розтروшений мармур Мікель-Ан-
джело, та цінена лорнетом Грезова постель!

Та, може, з випадковістю Мадонна Донатело
в кафе заспекульована, де богом джин та ель!

Од крові, од життя, тріщиш, аж шкурі жарко!—
Давно анахронізм і Данте, і Петрарка, і зовсім
недоречний геніяльний Рафаель!

Тепер уся земля лежить в консервних скальпах!—

Оце недавно чув поет, як заривав на Альпах
звугаризований,—під скепсисом туриста—
дурня—Телль.

Р. С. Авторів не доводиться, проте, жалку-
вати за Нібелунгами та иншим середньовічним
чортівинням!

І Свирид Онуфрієвич рап-
том спинився.

С І Р К О

ОЛ. ДОСВІТНІЙ

— Що? як ка'те?—ози-
раючись, промовив він лагідним голосом. Але біля
нього нікого не було. Тоді він, примруживши очі,
подивився на перетяте природним валом узбережних
скель синювате дзеркало морського простору, пе-
ревів погляд ліворуч на візерункове зелене мере-
живо великого міста, що вкрило широченну долину
побіч моря, і знизив очі під ноги.

— Чи ти ба!—ласкаво промурмотів він і, нахи-
лившись, почав виплутувати ногу із заржавілого за-
лізного обруча.

— Диваки! Навіщо ото кидати сміття під ноги?—
ще раз прогомонів він, обережно ступаючи через
різне дрантя та цурпалки.

Свирид Онуфрієвич поволі вийшов на доріжку, що простувала від моря, топнув ногами, збиваючи пил із черевиків, і пішов у напрямку околиці пожовклих кам'яних хаток. За хвилину, проте, він знову шкутильгав смітником, загубивши стежку.

— Наш професор знову чимчикує „навпростець“... — промовив юнак у вицвілому а-ля студент кашкеті до літнього чоловіка, що сидів на камені біля воріт і уважно розглядав свої порепані, мозоляні долоні. Літній чоловік підвів голову і поглядом, повним ласки, дивився на невеличку фігурку людини в потертому сіренькому убранні, що замріяно чимчикувала через смітниковий майдан до будівель. Юнак і літній чоловік — студенти інституту, де викладав Свирид Онуфрієвич — любили цю невеличку на зріст людину — професора. Любили за те, що він ніколи не підвищував свого голосу, не гиркав на слухачів, не вимагав „підтягтися“, мило дозволяв підчас своїх лекцій зловживати запитаннями... Любили за те, що він побатьківському зустрічав їх у себе вдома і допомагав розв'язувати ті складні теоретичні і практичні питання, що їх не сила було збагнути за стінами інституту.

— Га? Як ка'те? — запитав сам себе Свирид Онуфрієвич і, нахилившись до черевиків, відчепив од ноги гниле мотуззя.

Коли він нарешті вийшов на брук, підійшли до нього і студенти.

— А... Бітнер... Шевчук! — протягнув Свирид Онуфрієвич, зиркнувши на своїх учнів. — Як ся маєте? Мо, що цікавого вчитали? Га? — Він простяг руку до одного студента і, не потрапивши в долоню, посіпав того за рукав, потім, побачивши свою помилку, усміхнувся і вже двома руками вхопив долоню другого студента. Він дружньо стиснув її.

— А я завтра вирушаю в дорогу! — надхненно промовив Свирид Онуфрієвич і подивився на своїх учнів крізь блискучі окуляри повними ласки синіми очима.

Ніхто б і ніколи не дав йому п'ятдесят років. Його рожеве, гладенько голене обличчя мало юнацький вигляд, і жодна зморшка не зібгала його подоби. Мабуть, професор за все своє життя не знав, що таке лютість, що таке людська злоба.

— А, може, візьмете і нас із собою? — запитав білявий юнак, почувавши мізинцем собі біля вуха.

— Виходить, ви знаєте, що я їду?.. Бач, а я й забув! — похапцем відповів професор, перевівши погляд з одного на другого. — Ні, мої любі! Я хочу мати цілковитий спокій. Вирушу сам.

— Але ж самому небезпечно, — зауважив літній студент, мнучи в руці пакуночок. — В дорозі все може трапитись...

— Що трапитись? — стенив плечима Свирид Онуфрієвич і подивився на білу хмарку, що пливла в піднебесних просторах.

— Тоді ви... може, ось... це візьмете... — промовив літній учень, похапцем розгортаючи газетний пакуночок. Він видобув звідти маленький, з дитячу долоню, чорненький бравнінг і передав Свириду Онуфрієвичу... Потім добув з кишені папірець і, ткнувши до рук професорові, додав: — А це посвідка на право...

Свирид Онуфрієвич повертів у руках металеву річ, прикинув її на долоні, ніби виважуючи, і хутко поклав до кишені, стиха промовивши сам до себе:

„Мо' й справді скажиться якась тваринка...“

В цей момент рипнула хвіртка, і звідти з криком „татусю!“ до Свирида Онуфрієвича кинулись дівчинка й хлопчик. Вони повисли на його шиї, кілька разів поцілувавши йому обидві щоки, потім скочили на землю, кивнули до студентів як до старих знайомих і, захопивши за руки Свирида Онуфрієвича, потягли його до хвіртки.

На порозі з'явилась висока, струнка білява жінка. На її обличчі грала матерня усмішка...

— Так ми, мабуть, підемо, — промовив білявий студент, і обидва, вклонившись жінці, простягли до професора руки.

— А мо' чаю нап'єтесь? — кинув Свирид Онуфрієвич і додав, побачивши, що студенти вже пішли: — а втім, як хочете!

За кілька хвилин Свирид Онуфрієвич сидів за столом серед своєї родини і, посміхаючись, розповідав пригоду, що трапилась з ним у видавництві. Коли він виходив звідти, з видавництва, — зауважив, що хтось іде просто на нього. Згадавши свою звичку завше натикатися на людей, Свирид Онуфрієвич дав дорогу добродієві, але добродій і собі став осторонь, і якраз проти нього, щоб дати дорогу професорові. Тоді Свирид Онуфрієвич уклонився. Це, в свою чергу, зробив і добродій, одхилившись в той же лівий бік. Професор ще раз уклонився; уклонився ще раз і зустрічний чоловік. Свирид Онуфрієвич попросив пробачення за таке непорозуміння та порадив добродієві, щоб їм розминутися, так: він постоїть праворуч, а добродій хай проходить ліворуч. Але тут здивований Свирид Онуфрієвич спостеріг, що зустрічний добродій хоч щось і мовив ротом та хоч і робив якісь рухи, проте від нього не було жодного звуку. Мабуть, добродій був німий... А втім, треба ж було якось розминутися. Треба ж було примусити добродія піти, скажімо, праворуч, коли Свирид Онуфрієвич ішов ліворуч. Витерши своє спітніле чоло (що, в свою чергу, ніби на глум, зробив і зустрічний добродій), професор поклав силою відтягти нахабу. Він простяг руку, щоб ухопити того за лікоть (цей самий жест зробив у свою чергу і добродій), і тоді зауважив раптом, що його рука доторкнулась холодного слизького скла. То було дзеркало.

Сміялись тільки діти: семилітній синок та десятилітня небога (вона постійно жила у професора). Дружина та стара професорова мати тільки усміхну-

лись. Вони звикли до різних подібних придибашок... Що вони, ці придибашки, важили проти їхньої до нього любови?

Крім того, вони знали давню байку про того знаменитого вченого, який замість крашанки вкинув в окріп свого годинника, тримаючи в руках замість годинника яйце рівно хвилину і п'ятдесят три секунди, тоб-то стільки часу, скільки треба було, щоб яйце зварилося... Вони знали, що їхній „татусь“ — як усі вони його звали — великий вчений і що він пише новий науковий твір, який за півроку ляже важким томом у шифон'єрці його кабінету, там, де в золотих оправах було вже дванадцять томів його наукової праці ..

І дружина і мати любили професора не менш, ніж його любили студенти. Щоб не посваритися, вони навіть розподілили поміж себе обов'язки: одна мала нагадувати йому за обід, вечерю, сніданок, що він про них завше забував; друга допомагала йому відшукувати в кабінеті приладдя, блок-ноти, нотатки, книжки чи то діаграми й мапи, що завше десь зникли або потрапляли туди, де їм зовсім було не місце; одна мала зав'язувати йому краватку, що її він ніяк і досі не навчився „по-людськи“ зав'язувати, друга допомагала йому в інших щоденних дрібничках...

Взагалі Свирид Онуфрієвич був живою анекдотом. Про це він і сам знав. А втім, „дзеркальні“ пригоди мало обходили його. На його думку, кожна людина є чимсь дефективною, як дефективна й сама природа. Хіба можна бути універсальним? Хіба можна досконало знати рух і значення кожної молекули і разом з тим вивчати та знати, як будуються хати, друкуються книжки, на якій вулиці якою стороною ходять, де по коридорах стоять дзеркала, як треба шнурувати та ваксити черевики?

Але Свирида Онуфрієвича непокоїло більш за все те, що він не вмів зав'язувати краватку. Коли б він

був диваком у суспільстві, він (на зразок тих людей, що хочуть бути оригінальними й намагаються ходити голими, в той час коли більшість ходить одягнутими) ходив би без краватки. Та він був звичайною людиною, що підпорядковується всім звичаям громади. Тому він теж, як і всі інші професори, носив краватку. Ця краватка, як уже сказано, його непокоїла й частенько давалася в знаки. Одного разу, коли його сем'я була десь на вакаціях, а він затримався на кілька днів у городі (був з їзд біологів), він, роздягаючись і скидаючи краватку, згадав, що ранком він не зможе зав'язати її. Але згадав він у той момент, коли краватка була розв'язана. Тоді він хутко одягнув нову сорочку й комірцець, швиденько натяг керею і вийшов на вулицю. Зайшовши в першу крамницю, він поспитав собі краватку і тут же люб'язно попросив зав'язати йому. Торгівник, звичайно, залюбки виконав прохання (хіба ж даремно він здер за неї вдвічі?). Тоді Свирид Онуфрієвич пішов додому та так і ліг, не роздягаючись, щоб уранці бути з зав'язаною краваткою...

У той день на з'їзді колеги трохи дивувалися, чому це вбрання Свирида Онуфрієвича таке пом'яте. Проте вони замилювались його майстерно зав'язаною краваткою з блискучою запиналкою в комірці...

Секрет цієї майстерности Свирид Онуфрієвич сам розшифрував підчас перерви...

Цього року завітало чудове літо. Приятелі Свирида Онуфрієвича — професор Нейман та асистент Демчук — запевнили його, що цілих три місяці стоїтиме прекрасна година, ота чудова година, що може бути тільки коло моря, в тих краях, де жив і працював на користь науки й суспільства Свирид Онуфрієвич.

Дивного в тім, що професор цікавився людиною, нічого не було: Свирид Онуфрієвич лагодився використати свої вакації для мандрівки. Справа

в тому, що (як це він уже довів і родині і своїм колегам) для його чергової наукової праці, що ото має вийти взимку з друку, бракує йому особистих дослідів над господарчими тваринами, дослідів безпосередньо на місці, в селі, в тих різноманітних умовах, що в них перебуває худоба. Перш за все він має перевірити останні твердження американців та французів, які доводили, що такі органічні атоми, скажімо, як фагоцити, впливають на вдачу тварини, її міць, витриманість і загартованість од хвороб, саме залежно від тих спожиткових, житлових, кліматичних і інших умов, в яких перебувають ці тварини, по-друге...

... Свирид Онуфрієвич налив у блюдечко з шклянки чаю, вломив шматок хліба і похапцем почав пити.

— Ну й духота ж! — промовив він, потормосивши ковнір своєї сорочки.

— Ба, я й забув було, — додав він, обвівши поглядом своїх — жінку, матір, сінка й небогу, що принішкли, схилившись до своїх порцелянових філіжанок з запашним чаєм. — Сьогодні редактор сам принесе гроші!

Мати й дружина презирнулись, і на їхніх обличчях заграла ледве помітна усмішка.

В цей момент вони, певно, згадали ту пригоду, коли одного разу їхній „татусь“, одержавши від редактора наукових видань чека на кількісь-там карбованців, загорнув у нього якогось жучка, що спіймав десь на вулиці... Навіщо потрібен був йому той жучок, вони так таки й не дізнались, але вони тепер, певно, раділи, що редактор домислився сам принести гроші... А втім, хіба справа в одному жучкові? Одного разу їхній татусь у поштову скриньку замість листівки вкинув синеньку банкноту...

Рипнула хвіртка, і професорова дружина, зиркнувши крізь кручені паничі, що повили веранду, підвелась.

— А ми гуртом, Свириде Онуфрієвичу! — пробасив ставний брюнет, ступаючи по східцях.

— Пане редакторе!... Оце гаразд... чайку!—
схопився Свирид Онуфрієвич з-за столу, простягнувши обидві руки до гостя. Але, побачивши, що за брюнетом ідуть ще двоє, раптом розвів руками.

— Карло Абрамович! Денис Трохимович!

Старенький Карло Абрамович Нейман, професорів колега по інституту, витерши хусткою свою спітнілу лисину, вклонився.

Демчук, Денис Трохимович, асистент Свирида Онуфрієвича, людина з кислою фізіономією, схилився на поручні веранди і закивав головою до дружини й матери Свирида Онуфрієвича. Він хворів на задуху і тому більше кивав, потакував чи заперечував головою, ніж говорив.

— Так, виходить, рушаєте? — веселим тоном промовив редактор, погладивши голівку професорового сінка... Потім він повернувся до Демчука та Неймана і, потерши руки, захоплено сказав тоном лектора:

— Ми таки втремо носа закордонникам! Через свої спостереження ми таки дістанемо справжню істину! Ствердження наших лабораторних аналіз шляхом...

На обличчі старого Неймана виступив піт, і він чемно кивнув головою.

— Коли ж ви гадаєте вирушити, професоре? — промовив редактор, передаючи господині пакетик...

— Гроші? Дякую! — промовив Свирид Онуфрієвич, побачивши пакунок у руках дружини, і додав:

— Завтра ранком...

— А яким чином? — спитав і собі Нейман, взявши стільця і сідаючи край столу.

— Яким чином? Вийду за місто, сяду на першу підводу, що їхатиме, і вже... — Свирид Онуфрієвич підвів одно плече і, ніби відганяючи од себе настирливу муху, схилив набік голову.

— А якщо вона не туди поїде, куди вам треба? — з усмішкою в голосі запитав Демчук.

— Та мені що? аби понад морем, а куди привезе — мені однаково, де досліджувати... Чи не так, Карле Абрамовичу? — звернувся Свирид Онуфрієвич до старого колеги.

— Може, і справді краще було б, коли б і я з вами вирушив? — зауважив Демчук і зирнув на професорову дружину, шукаючи в неї підтримки.

— Ні, ні, Денисе Трохимовичу! Вам досить буде роботи й тут, а я якось сам упораюсь на місці. Аджеж твори я сам пишу?.. Невже я не здолаю цього зробити?.. — ображено проказав Свирид Онуфрієвич і, наче злякавшись, що ця розмова тягтиметься без кінця, додав:

— Та що ж ми тут стоїмо? Ходімо хоч до кабінету...

В кабінеті гості оглядали сагайдак і шкіряну скриньку з причандалами, що їх мав забрати в дорогу Свирид Онуфрієвич, але розмова якось не в'язалась...

II Було за полудень. З-за гори, де хлюпалось море, дмухав легкий вітерець. У своїх прозорих хвилях він ніс якийсь приємний пах м'яти та ніби паленого порошу, змішаного з солоними випарами. Здибавшись на вулиці з запахом тільки-но змолоченої пшениці, полови й соломи від них, цей морський, бадьорий дух створював таку комбінацію пахощів, що їх жодна парфума не в силі перехопити. З гарманів чулись знесилені вйокання та втомлені, спокійні голоси гарманників. По деяких дворах вже замітали токи, і кури поволі слідом за замітальниками оволодівали пасовиськом. Собаки спокійно потягалися, відчуючи, що тепер господарі на них звернуть увагу, давши будь-чим заморити нестерпучий голод. Біля деяких халупок уже сиділи чисто вдягнені бабусі, обсіпані малечю... Відчувалось, що це було перед святом.

Десь хтось позіхнув, і це позіхання невиспаної людини відгукалось в інших дворах, ніби даючи знак: „пора кінчати“, „таки досить наробилися“...

Недалеко від села заревли корови — то череда перед святом, раніш як звичайно, йшла з пасовиська, і по дворах замигтіли жіночі спідниці.

Зачулося сердите собаче бурчання, а за мить серед пилуги йшла запекла баталія собачої зграї, що своїм гарчанням і скавулінням нагадувала згоднілих хижих звірів.

Нараз здоровенний рудий пес, підігнувши хвоста, випорснув із собачої навали і, мов вихор, метнувся через двір просто в поле.

— Так йому й треба! — посміхнувшись, промовив бородатий дядько, що вийшов за ворота.

— Не ходи на чужу вулицю, — додав він, потягнувшись.

Собачня після вдалого наскоку ліниво розходилася і лише кілька псів обнюхували один одного, ніби оглядаючи пошкодження.

Тимчасом сливе біля кожної хати стояли чоловіки, підлітки, що вже покінчали гарманування і вийшли подивитись, що воно ото збентежило їхню тиху вулицю — село.

Це невеличке селище, на кілька десятків хаток, довгенькою вуличкою простяглось на узгір'ї повз солоний непривітний лиман, за кільканадцять кілометрів од великого міста та за кілька гін од моря, де ніч-у-ніч рибалки закидали невід, вкладаючи в нього всі надії на своє щастя...

Колись, ще кілька років тому, тут було лише кілька низеньких розхристаних халуп, економічних будівель для наймитів... Потім за одно ліо ці халупки прийняли до своєї компанії ще кілька хаток, а тепер вони складали цілу вулицю... Темними вечорами тут у хатах, ніколи не світилось... Чи шкода було гасу, чи звичка жити без світла, чи ще яка причина була цьому — про це ніхто не знав. П'ять років тому тут був голод і люди й худоба, поївши все, що виявляло подібність соломи чи дерева, не вилазили на пустельну вулицю. Навіть єдина сука

Куцька перебувала десь поза хатами у звалищах, боячись з'являтися до двору, живлячись усячиною, що впіймає на полі — мишею, зайцем чи то підмерзлим птахом... Проте тепер кожен двір мав по кілька „Куцьок“ і „Рябків“ і, коли дівтора бавилась у „кусі“, собачні з'являлося на вулиці цілі табуни.

— В цей поганий надвечір різного зросту, масти й вигляду собачата й собаки, шолудиві, гладкі, безхвості і з пишними хвостами, сиділи або спокійно шалабудили біля двору, покинувши холодики під стогами, де вони перебували денну спеку.

— А ваш Рудько, Панасе, той, здорово підобгав того собацюгу... дарма що менший на зріст, — промовив бородатий дядько в бік другого двору, де сперся на низенький кам'яний паркан літній парубок.

— Атож, — запаливши цигарку й замотуючи кисета, обізвався парубок. — Це ж од Куцої... Дужий пес... Розумне стерво...

— Чи буде там ще на цигарку? — поволі прямуючи до парубка, запитав бородатий дядько.

Через дорогу з воріт новенького паркану, що за ним виднівся новий череп'яний дах халупки, вийшло ще двоє дядьків і попрямували до курців. Один із них був подібний до тих дядьків, що на ярмарках цілий день ходять із пужалном поміж коней. Він був видроокий, і через те його погляд, здавалось, не міг пойнятися ні усмішкою, ні розпачем, ні байдужістю. Другий був кудлатий, як той рудий, що втік у поле. Він увесь заріс бородою, і з цих рудих пасом блищали сірі іскристі очі.

— Скінчили? — разом звернулись до них обидва курці, плюнувши набік.

— Де там... — відповів видроокий. — Ще днів на три буде.

— Коли 6 година... — ліниво кинув парубок, зиркнувши на сонце. — У місті, як ото їздив із курми, кажуть, ніби почнеться злива.

— Та їм що, — зісно відгукнувся рудий, спершись на ціпок і підтягнувши свого тулуба на парканчик, — нічого робити — от і вигадують.

— Атож, — згодились курці.

Мовчки палили кручанки і цвіркали на землю.

— А ваш Рудько, го-го... — мигнув видроокий до пса, що випростався поперед них на присохлій траві, поклавши голову на передні лапи і ніби обмірковуючи щось мудре.

— А це ж од Куцьки, тієї, що єдина, здається, на ціле село, не далась із'їсти себе за голодовки...

Кілька хвилин мовчали...

— М-да... були часи... — загадково промовив сам до себе курець і зиркнув на рудого й видроокого, що нараз чомусь закашлялись, а рудий навіть засовався на паркані, ніби йому щось раптом замуляло. Можливо, в цю хвилину мовчанки рудому спало на думку, що парубок і бородатий згадали за його минуле. Усі знали, що за старих часів він поклав до банку завдаток, і той наділив його одрубом біля лиману, на тій землі, що продавалась... Але трапилось так, що волохатий не встиг ще й осісти на ній, як вибухла революція й усі вільні неселянські та громадські землі пер-йшли до загального розподілу. Проте, до речі кажучи, рудий дядько не потурав на таке. Він кинувся теж в аграрну революцію... і „воював проти поміщиків“... Коли „комісар“, що умовляв не руйнувати й не розграбовувати (тепер, мовляв, громадське добро, всім належить), сів на коня і майнув до іншої економії, рудий дядько підморгнув своєю волохатою щокою селянкам і рушив із ними до панського двору.

Увечері, коли палали економічні будівлі, його бачили з двома навантаженими хурами та кількома кіньми й коровами на налігачах...

У голод, коли селяни взагалі мало дбали про сівбу, він цілими днями й ночами вовтузився на своєму гармані... Ніколи нікому й на думку не

спало, що ті копиці ярової, ячменю то-що, що зникали з селянських полів, він хутенько перетирав на зерно...

„Хіба ж такий заможний чолов'яга буде швендяти вночі по полю?... То все забирали оті червоногвардійці, що їх безліч блукало з хурами тут“ — міркували селяни.

Щеб пак! Хіба рудий дядько залюбки не ставав возити „продподаток“? Хоч йому й не щастило (його завше „грабували якісь партизани“, його все-таки вважали за відданого революції дядька, хоч у нього у дворі, вгороді збільшувалось горла́х, та селяни знали, що рудий усе „докопується“ криничної води“.

У жахливий голод, коли слідом за вкритими землею солом'яними стріхами зникла навкруги ледве притрешена снігом чорна травиця і бур'ян — рудий дядько перший зняв лемент тікати геть під три чорти, в інші околиці, де, мовляв, хліба — хоч греблю гати... Сам він не квапився тікати, бо ж „чекав на брата з фронту“, і йому втікачі доручали доглянути своє злиденне хатне майно. Коли селяни повернулися, те хатне майно „хтось“ пограбував чи так собі забрав... Селяни не дорікали рудому за таке, бо ж вірили, що він „попухлий з голоду, лежав у хаті“, і вірили, що він, коли очунявся, ходив у місто жебрати...

Його сусіди якось не звернули уваги ні на розриті горлахи в його дворі й городі, тепер порослі бур'янами, ні на його пару добрячих коней, що, як він казав, йому „подарували“ переїжджі червоноармійці...

Тепер, коли все встановилося, рудий дядько завжди возив рибалкам у місто рибу і, коли повертався — на всі заставки лаяв жалюгідників із союзу, що обчисляли йому рибу. Рибалки зідхали і, прищмокуючи губами, додавали: „Нема правди на світі... Союз — і той обшахраює...“ Сусіди та й самі рибалки

не їздили в місто по солону скумбрію, адже її завжди можна було добути за невеличку ціну в рудого дядька! Хіба в тім було що дивного? Адже рудий дядько іноді купував у рибалок якийсь десяток свіжої скумбрії!.. Ощадна людина він!.. Нікому ніколи й на думку не спадало запитати: „Де ж дядько добував так багато риби для постачання „солonoї“ на ціле селище?“

Тепер він господарював з видрооким жінчиним братом і хліборобив на тих двадцяти десятинах, що їх одведено для їхнього „колективу“...

— А тепер, ба-о собачні! — хитнувши головою на обидва боки вулиці, промовив після недовгої мовчанки парубок... — Коли б на м'ясо, так пудів із триста набралось б.

— Атож... Коли вважати, що в кожного завелось по три-чотири собацюри — так набереться! — додав бородатий і, кинувши оком на малечу, що, мов комашня, вовтузилася в пилюці, зідхнув з полегкістю згадавши, мабуть, минулий голод.

— А чому ваш Сірко не гавкає вночі? Старий, чи що? — запитав парубок волохатого.

— Де там!.. Він по-дурному не гавкає, — поважно відказав рудий. — А сильний! Ух! Учора їхав із снопами через Решетилівку, свиня на дорозі лягла і хоч би тобі що... Так Сірко як ухопив її за вухо... ледве вирвалась!.. Здоровенна!.. — І рудий дядько задоволено обвів усіх гострим поглядом...

— А Рудька навряд чи подужає, — зневіжливо кинув в його бік бородатий дядько.

— Рудька?.. Степанового?.. — кивнув він до парубка та на собаку, що простягся попереду них.

— Сірко, на-на! — гукнув рудий на другий бік вулиці, де біля двору вовтузилась дівтора, а поміж ними кілька кудланів...

Кілька собак підвели морди й на заклик господаря підтюпцем подались через дорогу.

— Позаторік гривеник заплатив за щеня, а тепер

бач який! — торкнув він з паркана ногою сірого куд-
ланя, що підійшов був до нього.

Парубок цвіркнув зневажливо набік, усміхнувся і,
на мить одвихнувшись спиною від паркана, гукнув,
торкнувши пальцем у бік Рудька:

— Рудько! Кусі його! Кусі!

Рудько в одну мить стрепенувся, а Сірко сердито
вишкірив зуби, показуючи величезні вовчі ікли.

Та тільки-но було Рудько вчепився в Сірка, а
Сірко, огризнувшись, миттю підібгав під себе Рудька,
від чого заросла рудим волоссям людина задоволено
зареготалась — на кінці вулиці з'явилась дивна люд-
ська постать.

III Свирид Онуфрієвич приємно посміхався, просту-
ючи вулицею. На нім була кольору хакі керея,
кепі й жовті спортові черевики. На спині в нього
висів новенький сіренький рюкзак, а по боках два
шкіряних сагайдаки — один ніби коновальська скринь-
ка, а другий — довгий, циліндричний, мов зорова
труба.

Професор бадьоро йшов вздовж вулиці, побли-
скуючи на сонці своїми окулярами.

Йому так сподобалась мандрівка, що він рішуче
відганяв із голови думку одразу ж зайти до першої
хати — йому хотілося ще хоч трохи продовжити
ходу — хоч, принаймні, до середини вулиці, і тільки
тоді закінчити свою денну подорож, зайшовши до
будь-якого двору.

Свирид Онуфрієвич приязно поглядав на дітвору,
що метушилася біля хат, на корів, що звертали до
воріт, та собак, що ліниво міняли місця своєї ле-
жанки; на курей, що поспішали через вулицю, певно,
на сідало; на людей, що стояли, сиділи й напівси-
діли, обіпершись спинами на паркани, і з усмішкою
зорили на „городського мандрівника“...

— Що ото воно за опудало преться?.. — кинув
„курець“ дядько в бік початку вулиці, що вихо-
дила на шлях... — Та ну, хай вам! — вилаявся він

до собак, які, зчепившись, у запалі борні ледве не збили його з ніг...

І він так штовхнув їх чоботом, що собаки на мить спинились і войовниче стояли один проти одного, повернувши набік голови та вишкіривши зуби...

— Певно, якийсь землемір, — зауважив хтось...

— Кий дідько!.. Той би на конях приїхав... — не згоджувався парубок і ляснув долонею по коліні, цмокнувши до Рудька, щоб той підійшов до нього...

— Мабуть, із тих, що коні лікує, — зневажливо цвіркнувши на Рудька, який підійшов, махаючи хвостом, до парубка, відказав видроокий.

— А мо... з тих, що погоду вгадують... — злісно кинув рудий...

В цю мить край вулиці гавкнув якийсь собака, за ним другий, третій, четвертий...

Поруч Свирида Онуфрієвича вже бігло шолудиве цуценя та (чи з голоду, чи з хвороби із запалими ребрами) біла здоровенна сука, безперестанку гавкаючи.

Свирид Онуфрієвич не звертав на них жодної уваги й простував далі, аж доки навкруги нього не утворилось щось подібне до собачої отари. Вони оточили Свирида Онуфрієвича широким кільцем і поволі (які просто, інші боком, а деякі задки) простували з ним вздовж вулиці, ні на крок не відступаючи із захоплених позицій та дистанції від мандрівника. Що далі йшов Свирид Онуфрієвич, то голосніше розлягалось гавкання, лютіше ставали собаки...

Свирид Онуфрієвич спинявся був на мить і зиркав на обидва боки вулиці, де стояли й сиділи люди, уважно стежачи за цією цікавою картиною, але тоді собачня напосідала ближче до нього, гарчала й гавкала лютіше, і йому тоді спадало на думку, що краще вже не спинятися доти, доки або собаки сами не відстануть, або хтось не віджене їх... Свирид Онуфрієвич хотів був уже звернути вбік до

хати, де сиділо кілька дядьків, щоб припинити свою подорож, але собаки, ніби злякавшись, що він таки й справді може піти з дороги, з усією силою своєї злости напосіли на нього... На момент професор знову спинився. Сірий пес був просто проти нього і, люто гавкаючи, поволі одступав. Сірий пес був схожий на вовка.

Свириду Онуфрієвичу прийшло на думку перевірити Сіркові кров: чи нема в ній вовчої?... Він думками шугнув до скриньки, що висіла збоку і де зберігався його мікроскоп та різні голки й шприци до видобування з-під шкіри крові... Але в цю мить Сірко люто кинувся на нього й одірвав йому шмат кереї...

Свирида Онуфрієвича на мить пойняв переляк. Але це була тільки мить, бо вже в наступну хвилину він міркував над тим, як у такі моменти собачої люті циркулює в них кров, як приливає вона до голови, до ніг то-що... А ось у цю хвилину, коли біла вівчарка, відступаючи, згаряча перекинулася й знову ще лютіше схопилась на ноги,—в цю хвилину в неї кров хлинула до серця, а потім шугнула геть, вдарила в ноги... Він так захопився цими спостереженнями, викликаючи в своєму мозкові тисячі різних комбінацій рухів різних атомів собачого тіла, що й не помітив, як Рудько, забігши з тилу, хапнув за сагайдак - циліндер, і Свирид Онуфрієвич, захитавшись, ледве не впав. Шмат шкіри й зачіпка від сагайдака опинилися в зубах собаки, і з пащі професорового циліндричного сагайдака забіліли різні папери...

Певно, професорів рух був такий кумедний (коли він захитався і затуляв дірку сагайдака, щоб не випали папери), що з обох боків вулиці зачувся регіт.

— Ба, як пручається! — зауважив парубійка і разом гукнув: — Рудько, на!

Але Рудько тимчасом схопив Свирида Онуфрієвича

за полу і ще одірвав шматок кереї. Сірко, певно, щоб не заборгуватися Рудькові, стрибнув з вишкіреними зубами туди, де рука Свирида Онуфрієвича притримувала отвір циліндричного сагайдака...

Тепер Свирид Онуфрієвич зауважив, що у нього по руці тече кров, що йому болить литка — певно, якийсь собака хапнув його за ногу... Професор раптом скрикнув і метнувся на місці так, що й рукзак і сагайдак зарухались, як лахміття від вітру... Проте його крик потонув у собачому верещанні й гавканні, а його метушливий рух захисту додав собакам нових сил і люті. Собаки все лютіш кидались на нього, і він уже остаточно згубив надію вихопитись із собачого кола. Він одбивався то однією, то другою рукою і вже поранив об собачі зуби обидві руки.

Тимчасом дядьки сиділи, стояли біля хаток, парканів і не рухались: вони, певно, зачаровані були такою цікавою картиною...

Нарешті, коли якийсь попелястий кудлань лагодився стрибнути професорові просто на окуляри, Свирид Онуфрієвич миттю сунув руку до кишені і витяг звідти шматочок блискучого чорного заліза. Свирид Онуфрієвич ще раз зиркнув був навкруги, на людей попід хатами, але й на цей раз ніхто, певно, не побачив під блискучими окулярами його благання. Собачня зовсім оскаженіла і билась професорові під ноги. Собаки ніби сп'яніли і їхні злі очі налились кров'ю... Коли ж Сірко з вишкіреною пашею кинувся професорові на груди, Свирид Онуфрієвич сунув до нього залізу штучку.

З блиском вогнику розлігся постріл, і Сірко, кавікнувши, крутнувся в повітрі і, не досягнувши професорового обличчя, мертвий впав йому біля ніг.

Свирид Онуфрієвич одступив крок назад і в цю мить собачня, мов за чимсь наказом, раптом ущухла. В цю ж хвилину розлігся чийсь голос, чийсь крик:

— Та повідганяйте, а то всіх собак постріляє! — і кілька чоловіка кинулося розганяти собак.

Рудий дядько, що сидів на парканчику, спираючись на свій ціпок, зручно стрибнув звідти і за мить був біля Свирида Онуфрієвича.

— Ти навіщо вбив мого собаку? — глухо прохрипів він, погрозово підступаючи до Свирида Онуфрієвича.

Професорове запарошене обличчя зблідло. Він дивився то на рудого дядька з зарослим обличчям, мов у мавпи, то на його грізний ціпок, то на собаку, до якого рукою торкнувся той.

— Та кинь, миршавий, свого пістоля! Чуєш — кинь! — що сили гукнув дядько до Свирида Онуфрієвича, що, мов непритомний, як вистрелив, так і заціпив у руці бравнінг. Свирид Онуфрієвич хотів щось відповісти, але в цей момент дядько лупонув по його руці ціпком... Револьвер випав із рук Свирида Онуфрієвича.

З якогось гуртка хтось гукнув сердито:

— Та що ти на нього дивишся!..

Це додало рудому більшої енергії. І в ту мить, коли револьвер випав із рук професора, дядько що сили торохнув подорожнього ціпком просто по голові.

Свирид Онуфрієвич знітився, якось смішно схилив голову і звалився на запилену дорогу.

Ярмарковий, видроокий дядько підійшов до Сірка, поторкав його носком чобота й промовив:

— Хм... здох!..

— Сюди... Хай тобі! — гукнув парубійко до свого Рудька і, захопивши грудку, жбурнув на пса, додавши: — Таки застрелять тебе, падло!..

— Ото не дратуй собак!.. ото не дратуй!.. — промовляв рудий дядько, блимаючи своїми рудими повіками і оглядаючись навкруги...

— Чого ото повітрішали? — прогомонів чийсь сердитий голос біля двору. — Гайда до хати! Хай вам...

За мить на вулиці не було ні душі.

Треба припускати, ІНТЕРМЕДІЯ: БАЛЕТ
шановний читачу,

що письменник все-таки не газетяр. І не в тому сенсі не газетяр, що він, письменник, працює, так би мовити, від бога, а газетяр — для людей, а в тому, що не треба добачати (а такі, очевидно, найдуться, що будуть добачати) в Рудому дядькові все селянство. Рудий дядько все-таки і тільки Рудий дядько. Рудий дядько...

Циган (*перебиваючи редактора*). Та що там Рудий дядько! Слухайте краще оголошення. (*Читає*). „Оголошення: Композитор М. Вереківський написав балет „Весняна казка“ на 3 дії (5 картин) за драмою Олесея цієї ж назви. Основним завданням автора було — широко використати в цьому балеті музичний та хореографічний український народний матеріал (пісні, веснянки, танці, трембітні мелодії). У другу дію балету введено цілу сцену весняних хороводів та ігрищ. Балет прийнято до постановки харківською та київською оперою“.

Сірий чортик (*подаючи репліку з місця*). Ну, і що з того? Краще б поговорити про декорації до цього ж таки балету.

Золотий півник. Про декорації?

Зануда. Про декорації, бо я не дозволю, щоб саме якийсь відомий художник робив їх, щоб-то ці декорації.

Півник (*зневажливо*). Ти?

Зануда. Я!

— Ану подивимось! Подивимось! Подивимось, що воно далі буде!

А далі трапилась така історія. Циган, що стояв осторонь, вихопив свій батіжок (не менш відомий) і так, можна сказати, чвохнув ним по Зануді, що Зануда аж підскочив, як опечений. Потім помирились, і почався балет під назвою „Рудий дядько“.

А. Петрицький (до редактора). Драстуйте, товаришу редакторе!

Редактор. Драстуйте, дорогий товаришу Петрицький! (Далі редактор веде промову і нарешті кінчає). Так - то! І ви не гнівайтесь на нас, їй-богу! Люди ми, звичайно, маленькі. Малороси. Але Весняну казку все - таки зробимо.

Тоді наш дорогий маляр іде до себе на віллу Жаткіна (до речі, парадоксальне становище: парикмахер, скажімо, має свою майстерню, а відомий художник Анатоль Петрицький має свою „кануру“, де під акомпанімент сотні навкольних і не дуже пахучих примусів пише свої відомі картини (Комхозе, чуєш?) — іде до горбатого мосту і там робить ескізи декорацій для „Весняної казки“. Тоді, якщо незрозуміло кому, в чому справа — тоді можна довідатись про все це з історії українського балету.

Отже давайте тепер, шановний читачу, прочитаємо Юр. Шовкопляса, саме того автора, що про нього Ви ще, мабуть, мало знаєте, бо про нього треба більше знати.

1 Кімната була рясно за-
порошена чорносірим
зимовим присмерком; лише

Г Е Н І Й

ЮР. ШОВКОПЛЯС

замерзле вікно, злегка освітлене далеким вуличним ліхтарем, неясно іскрилося срібним мереживом інею. І на обережний рип дверей ніхто не обізвався.

Але коли Галя, переступивши через поріг, повернула вилучника, бліде світло вихопило з сутени неприбране ліжко з щільно загорненою в пальто, нерухомою постаттю Тосі на ньому. Вона зовсім не спала: її очі, такі великі й блискучі на посірілому від хвороби обличчю, намагалися посміхнутися назустріч подрузі; надто вимученою вийшла та посмішка. Обходячи ліжко, щоб ще більше не застудити Тосю

принесеним знадвору холодом, Галя теж їй посміхнулася — підбадьорююче.

— Чого це ти, Тосенько, поночі лежиш?

— А так... думаю.

— Знову за старе взялася? Не вплило на тебе те, що я тобі вчора про думання казала?.. Ну, от, їй-богу ж, ти цим собі лише гірше робиш. Я б на твоєму місці скористалася з хвороби — геть з голови всі думки повикидала б. Адже й так що-дня голова аж тріщить од них. А ти... зайвих три дні тобі в ліжку провалятися хочеться. І так уже тиждень лежиш.

— А тобі, видно, остогидло вже моє лежання? — болісно перекривилася Тося. — І я теж...

— Ще чого вигадай, дурепонько, — розсміялася Галя. — Шкода мені тебе, я й докоряю. Та як же тобі не докоряти? Глянь на себе. Сіра, замучена, очі запалі, на щоках заглибини, вуста почорніли, як у мертвяка. З'явись ти так в інститут, так тебе хлопці за три верстви оббігатимуть... Ну, жарти жартами, а ти скажи, як тобі сьогодні? Краще?

Тося безнадійно махнула рукою й одвернулася до стінки.

— Ні з чого мені кращати...

— Ну, от... Од тебе хіба що розумне почуєш? Як же, чекай... Адже це не застуда в тебе. На вулицю вийти можна. Чого ж ти в поліклініку не підеш? Я б на твоєму місці й години так не лежала... Ти їла сьогодні?

— Ой, Галю, не торохти. Дай мені спокій.

— Ні, ти скажи: їла сьогодні?

— Не хочу я їсти.

— Е, Тосько, ці фокуси ти кинь. Ти збожеволіла, чи що? Цілісінький день не їсти нічого!.. А я, дурна, відразу про це не здогадалася спитати...

Галя рвучко скинула з себе пальто, і її спритна постать заметалась по кімнаті. За півхвилини на стільці біля дверей весело загудів примус, а на сковородці зашкварчала якась імпровізована страва; на

підлозі стояв наготові великий закурений чайник. Галя поралась біля столу, викладаючи з принесеного пакунка на тарілки ковбасу й пару червонобоких яблук, що їх вона купила спеціально для хворої. І, не замовкаючи ані на мить, роповідала всі сьогоднішні інститутські новини — її дзвінкий голос заглушав одноманітне гудіння примуса.

Тося майже не слухала її — вперто думала свою докучну думку, що от уже два тижні свердлила її мозок. Щоб приховати її від уважних очей подруги, що іноді з неспокоєм озиралась на неї, вона напружувала всі сили, стримуючи на лиці посмішку — якусь застиглу, чужу. Її трохи дратувала Галина спритність: темносиня блузка, літаючи поміж стола й примуса, наповняла собою, здавалося, всю кімнату, а оповідання про зустрічі, розмови й лекції заважало її думкам. Лише любов до цієї дівчинки стримувала Тосю від різкого окрику. Та й смачний запах із сковорідки розбуркав придушене почуття голоду...

Нарешті, їжа досмажилась. Галя поквапом вивернула її на тарілку й підсунула під самий Тосин ніс.

— На, їж, божевільна. А зараз і чай буде.

І, не чекаючи, поки та сяде на ліжку й тремітною рукою візьме виделку, сама почала її годувати — мов немовля. Тося покірно жувала.

— Та розкажи ж, нарешті, що за хвороба до тебе причепилась? — знову пристала до неї Галя. — Я тобі подруга чи ні? Адже, здається, ми за ці півтора роки все горе й усю радість одна з одною ділили. Ну, розкажи ж... Не хочеш?... Звичайно, це твоя особиста справа. Але я певна, що змогла б допомогти тобі. Чи ти моєї допомоги не хочеш?... Ну й дурепа... Да, мало не забула! Мене й тебе на завтра в деканат викликається — до секретаря.

— До Чемериса?

— Ну да ж... Зі звітними книжками треба з'явитися. Не розумію, на що ми йому потрібні? В мене всі учбові справи в порядку. А в тебе?... Але як же

ти підеш?.. А втім — юрунда. Я ж можу сказати, що ти хвора — він тобі інший день для явки призначить.

— Думаєш, Чемерис призначить? — гірко спитала Тося. — Хіба ти його не знаєш?

— А на що мені його знати?

— В тому - то й річ... Тобі він, напевне, все зробить, а що до мене... — Тося махнула рукою.

— Та що ти за дурість верзеш? — образилася Галя. — Чи я ж не така, як і ти, студентка?

Тося дістала з-під подушки свічадце й простягла його Галі. Та здивовано піднесла його собі до очей. З свічадця глянуло задерикувате личко, розмальоване морозним рум'янцем, з великими сірими очима, що трохи наївно виглядали з-під темних вій, з по-смішливими вустами; а над ним кучерявилось темно-каштанове волосся, спадаючи веселими закрутками на чоло й щоки.

— Роздивилася? — спитала Тося. — А тепер глянь на мене.

Одну хвилину Галя ніяково дивилася подрузі в очі. Потім знизала плечима.

— Абсолютно не розумію, що ти цим хочеш сказати.

— Ой, Галонько, — раптом скрикнула Тося, — якби ти тільки це зрозуміла! Якби ти все зрозуміла!

Лице їй перекинулося болісною гримасою. Вона відсунула тарілку, встромила свою розкудовчену голову в подушку, і плечі їй дрібно затремтіли від заглушеного несподіваного ридання.

2 Велика сила в сльозах людських!

Не будь їх, люди дивилися б один на одного сухими осклянілими поглядами, холодними, як криця; і в очах коханої не можна було б побачити відбитку своєї любови. Не будь їх, скільки непереможного горя затаїлось би в людях — того горя, що важким своїм тягарем принижує людину, віднімає в неї волю до життя й навіть сонце перетворює в криваву рану неба. Моторошно було б ходити вулицями: з усіх боків блищали б бездушні очі на кам'яних обличчях.

Це ж сльози роблять очі живими. Адже й підчас горя, і підчас могутньої радості, і підчас незаслуженої образи, і підчас безмежної ніжності до коханої вони туманять очі. Адже гарячі потоки сліз, свіжою зливою падаючи на муку, розчиняють її, виносять геть; після них настає заспокоєна втома, ласкавий лагідний сон, що примушує людину про все забути, робить у сновиддях щастя близьким і безмірним, а ранок другого дня щедро наповнює надіями. І ніхто не знає й досі, що дає більше щастя людині: сльози чи сміх...

Тося прокинулася значно бадьорішою. Щоки втрапили хворобливу сірість останніх днів, очі весело гляділи на золоті іскорки сонця, що яскраво виблискувало на ялинках інею у вікні, а уста стримано всміхалися Галі. Вона заявила, що почуває себе зовсім дужою й обов'язково піде сьогодні до Чемериса: йому прямо таки необхідно довести, що викликання до себе студенток лише за два нескладених іспити за минулий триместр — це його примха.

Ідучи вулицею, вона навіть розрум'янилася й сміхом відповідала на невгомоне торохтіння Галі. На вулиці ж було сонячно й морозно: блискуче білів ще не роз'їджений сніг, дзвінко перегукувалися бубонці візників, а прохожі з теплими посмішками оглядалися на безпричинну дівочу веселість. А після тижня нерухомої лежні в засміченому ліжку, на самоті з настирливими, болісними думками, все це здавалося новим, приносило хоч і хвилиenne, а все ж таки щастя.

Не покинула її ця бадьорість і коли увійшла вона в канцелярію деканату. Це була велика кімната з трьома столами, відгородженими один од одного високими рудими шафами. І хоч стояло тут чимало студентської братви, було тихо й просторо; навіть пахло чимсь церковним. Тося твердо підійшла до найбільшого стола, заваленого зеленими обгортками справ, що з-за них виднілася схилена голова секретаря. Він щось говорив похмуро потупленому студентові.

Багато негарних чуток ходило про секретаря проміж студентів, і Галя, що раніш бачила його тільки мигцем, з цікавістю приглядалася до нього. Але видно було лише зачісане назад біляве волосся, трохи неохайно зав'язану краватку, широкі плечі й сильні кисті рук — вони впевнено й міцно спиралися на стіл. Голос йому звучав настільки переконано, що зняковілий студент не міг вимовити жодного слова собі на захист. А коли секретар підвів голову і його погляд раптом зустрівся з Галиним, вона чомусь почервоніла й напружилась, щоб не відвести від нього своїх очей. В нього були холодні, різкі риси обличчя, чисто виголеного, красивого своєю непохитною самовпевненістю. Зеленуваті очі не моргаючи дивилися з - під рівних, наче виведених під лінійку, брів. Такими ж рівними були й тонкі губи. А трохи висунуте наперед, різкате підборіддя надавало обличчю виразу неприємної розсудочності й жорстокости.

Розгублений студент так і не відповів нічого на його холодні докори — насунув кепку на очі й поволі побрів геть. Секретар знову схилив свою голову до столу й, помовчавши, промовив:

— Я вас слухаю.

— Власно, слухати треба нам, — з легкою посмішкою відповіла йому Тося, — бо ви ж нас викликали. От ви й кажіть, що вам од нас треба.

Він на мить підвів на неї свої очі й наче закреслив їм Тосину посмішку. Вона раптом ізщулилась, а рука їй помітно здригнула.

— Мені особисто ви зовсім не потрібні, — відкарибував секретар. — Вас, товаришко, викликано через те, що ви занадто запустили свої учбові справи. Останніми днями ви зовсім не одвідували лекцій і лабораторії. Крім того, деканат не має відомостей про складання вами деяких іспитів за минулий триместр... Так от. Вам необхідно звернути на це увагу. В противному разі...

— Але ж я весь тиждень хворіла!

— А хіба вам не відомо, що в таких випадках треба повідомити декана?.. У вас є довідка про хворобу з студентської поліклініки?

— Нема й не буде!—нервово вигукнула Тося.— Макаре, ти прекрасно знаєш, що в мене за хвороба! Двох тижнів не пройшло, як я говорила тобі про неї.

— Товаришко, не забувайте, що ви не в себе дома, а в канцелярії деканату.— Його брови зсунулися, а в голосі промайнула стримана злість.— Мене зовсім не цікавить ваша хвороба— час вам уже це зрозуміти. Не цікавить!.. Я вам хочу сказати одно: коли ви протягом найближчого тижня не складете іспитів і не почнете відвідувати лекцій, вас буде виключено з інституту. Зрозуміли?

Ці слова враз змінили Тосю. Хвороблива сірість миттю залила їй щойно рожеві щоки. Очі широко розплющилися, і їх сухий блиск перелякав Галю. Вона вхопила свою тремітну подругу за пальто, але її стурбованих і заспокоюючих слів Тося не почула. Її знесилена рука потяглася до важкого прес-пап'є, але не вистачило сил підняти його й кинути в глумливу посмішку секретаря. Тихо спитала:

— Ви більш нічого не хочете мені сказати?

— Я вам усе сказав, товаришко. Ви вільні.

Іншої відповіді Тося від нього не дочекалася. Роздратовано відштовхнула Галю, повернулася й, тиняючись, побрела до виходу...

Галя довго стояла нерухомо, нісенітно дивлячись на зачинені вже двері. А повернувшись до секретаря, побачила його задоволений усміх.

— Як вам не соромно, товаришу!—обурено викрикнула вона.— Довести хвору дівчину до такого стану— навіть бездушний бюрократ не зробив би цього... Але будьте певні: це вам так не минеться!

— Заспокойтесь, товаришко,— з дружньою іронією промовив секретар.— Візьміть, будь ласка, отой стілець і сядьте. Нам, здається, не одну хвилину доведеться розмовляти.

Цілком несподівано для Галі прозвучали ці слова. Вона певна була, що її окрик викличе таке ж холодне карбування складів, яким він одігнав од себе Тосю; приготувилась бігти за нею, викрикнувши на всю канцелярію, що з подібними негідниками вона розмовляти не буде. Але ця теплість його виразу, зовсім не ворожий погляд і лагідна посмішка враз обеззброїли її. Вона лишилась біля столу, дивуючись його раптовій мінливості. А коли він сам приніс їй стілець, вона зовсім розгубилася: хвилина, мабуть, проповзла, раніш ніж вона здогадалася спитати:

— На що ви викликали мене до себе?

— Пробачте, товаришко, — ще ширше посміхнувся секретар, — але я не знаю вашого прізвища. Я вас перший раз бачу. Ви, мабуть, лише минулої осени в інститут поступили?

— Ні, я вже на другому курсі.

— Тоді мені ще дивніш. До цього моменту я думав, що знаю кожну студентку. Невже нам з вами не доводилося розмовляти? Ви перейшли на другий курс і жодного разу не побували в деканаті?... Прямо щось неможливе.

Галя посмілішала й на його всмішку відповіла тим же.

— А що ж тут дивного? Мої справи досі були в порядку. І якщо кому з нас треба дивуватися, так перш за все мені: я зовсім не розумію, на що ви викликали мене.

— Все ж таки, як ваше прізвище?

Галя назвала себе. Секретар посерйознішав і надовго схилився до столу, перебираючи зелені обгортки.

— Вашої справи в мене нема, — нарешті промовив він. — Вона, я так думаю, в декана. На жаль, його зараз нема тут. І вам доведеться прийти ще завтра... Краще за все прийдіть на кінці дня — годині, так, о третій. До того часу я переговорю з деканом і зможу повідомити вас про причину виклику.

Але коли дійсно в вас огріхів нема, так ви й не турбуйтеся. Ну, а зайти—то вже треба обов'язково... Значить, до скорого побачення... Я, знаєте, радий, що познайомився з вами.

Він простяг до неї через стіл свою велику сильну руку. Одну мить Галя вагалася, а потім з веселою всмішкою дала йому свою.

— А як же бути з Тосею? — згадала вона про свою подругу. — Адже вона дійсно хвора. Ніколи вона за тиждень не приготує звітів.

— Це ви про ту товаришку, що з вами прийшла?.. Ну, так ми про неї теж завтра поговоримо.

З Коли йде людина вулицею крізь натовп, іде з високо підведеною головою, з поглядом, направленим тільки вперед, іде просто, ані на крок не відступаючи від прямої лінії своєї путі, — прохожі, наче скоряючись непохитності цієї прямої, дають тій людині дорогу. Коли ж необережний прохожий, шукаючи на одноманітному асфальті пішохода розгублені свої думки, не помітить стрункої, просто ступаючої постати й зіткнеться з нею лицем до лиця, він мимоволі зщуляться і, невиразно пробелькотавши слово побачення, ніяково метнеться в бік.

А жінки, побачивши таку постать, затримують свої кроки й оглядаються їй услід. Жінкам імпонує недбале ставлення до людського натовпу, навіть до їхньої свіжості й краси, їх приваблюють холодні самовпевнені очі, що дивляться не на них, чіткі розмірені рухи, що доводять світові свідомість своєї сили й непорушну віру в цю силу. Навіть та жінка, що за життя своє багато разів чула про кохання й з гіркого досвіду знає виворіт любовного почуття чоловіків, не приховала б радісної посмішки, відчувши на собі уважний погляд такої людини. Не одіграла б своїх очей од неї, аж поки прохожі не відгородили б їх одне від одного. І спомин про це довго був би їй за найкращий довід невтраченої ще принадливості. А якщо довелося б ступати такій жінці

поруч гордої чоловічої постати, вона відзначила б червоним день цей у своєму календарі.

Що ж сказати тоді про Галю — наївну, вісімнадцятилітню дівчинку? Вона лише рік тому приїхала сюди, проживши все своє життя в глухому степовому містечку, де вулиці завжди порожні, а час одномаїтно відзначається сходами й заходами сонця, сумними веснами, гіркими літніми грозами, нудними дощами в-осени та глибокими заметами взимку. Вона довго не могла звикнути до бурхливих днів великого міста, до студентської юрби (студентів), що веселим своїм галасом і сміхом переповнювала коридори й аудиторії перед лекціями, — почувала себе всім чужою, непотрібною. Загарливо взялася за здійснення своїх надій і мрій — багато їх скупчилося й усі вони були привезені з рідного містечка: за лекціями, лабораторіями й підготуванням звітів непомітно біг час і ніколи було звертати увагу на студентів-товаришів, які часто таки заглядалися на її рум'яне личко й гнучку постать. Зійшлась лише з Тосею, перебралася до неї в кімнату; і от уже друга зима почалась, а інших друзів і подруг вона собі не шукала.

І раптом — зустріч з Макаром Чемерисом, секретарем деканату...

Безумовно, Макар належав до тої категорії людей, що ходять з високо підведеною головою. Галя бачила це, бо після кінця занять у деканаті (це було підчас другого їх побачення) він сказав, що йому потрібно в той же бік, де жила вона, і провів її аж додому. Бачила, як одступають перед ним чоловіки, як зустрічні жінки кидають на нього погляди з-під приспущених вій. І мимоволі почувала себе гордою від того, що йде поруч нього, а він, схиливши трохи голову до її зніяковілого лиця, посміхається до неї.

Він багато встиг їй сказати за недовгий час цього другого побачення. Він сказав їй більше, ніж вона знала за півтора роки перебування в інституті.

Кожне його слово в новому, цікавому розрізі показувало їй світ, показувало путі, що ними пройшло людство, зривало темні вкривала з таємниць, що їх вона й досі не могла розгадати. Якою дурною й маленькою почувала вона себе! Слухала мовчки, бо боялась необережним словом викликати його насмішливий погляд, не сміла підвести на нього очей, щоб не побачив він, що в на й половини зі сказаного їм не розуміє. З гіркістю думала, що ніколи не зможе досягнути такої інтелектуальної височини. І не змогла відмовити, коли він на прощання попросив її прийти ще раз до нього в деканат.

Але їхні побачення не обмежилися й цим разом. Вони почали зустрічатися мало не що дня: то вона приходила в деканат наприкінці занять й він проводив її, неуважністю до людей підкреслюючи свою одверту прихильність до неї; то він одшукував її в переповнених молоддю коридорах інституту. Вона скоро відчула виключність його уваги до себе: він ніколи не припускав панібратства з студентами — говорив з ними холодно й сухо, а зеленуваті очі з крицевим блиском непорушно гляділи в їхні обличчя, — і тільки для неї знаходилась йому тепла посмішка, дружнє тискання руки й довгі розмови. Хіба ж могла вона лишитися байдужою до цього?.. Підчас першої зустрічі він був для неї лише секретарем деканату, підчас другої — Макаром Семеновичем, а скоро й просто Макаром, найкращим другом, якого вона тільки знала. Бажання бути біля нього, слухати його, почувати його силу, тримати свою руку в його великій руці й, нарешті, відчувати його своїм назавжди — стало свідомим і непереможним.

Галя наївно думала, що ніхто не помічає ні Макарової прихильності до неї, ні її розрум'яненого обличчя при зустрічах з ним. Її дивувало трохи те, що майже всі студенти й студентки почали говорити з нею про Чемериса. Чого-чого тільки не наговорили! Чемерис — це людина, що тримає в своїх

руках самого декана й орудує в деканаті, як його лівій нозі хочеться. Не розмовляти з ним треба Галі, а за три верстви його обходити, бо він — конгломерат усякого паскудства: несподівано такого їй може наробити, що вона життя прокляне. Кат факультету — от яка в нього загальнопризнана репутація. Але Галя на це мовчки знизувала плечима й нічого не відповідала. Та й що їм говорити? Хіба зрозуміють вони, що Макар вище за все ставить інтереси інституту? Адже його ставлення до студентів викликано бажанням зробити їх сумлінними до своїх обов'язків, примусити їх по-справжньому вчитися, а не парубкувати або діувати, як це вони роблять. Якби не стежив він уважно за учбовими справами, не інститут би тут був, а чорт-зна-що... І не говорити ж їм про те, що їх оповідання за декана й ректора наповнюють її гордістю за Макара!

Не довго студенти приставали до неї з такими розмовами — відчепилися. Навіть зовсім перестали підходити до неї: компанія Чемериса не для них. Галю це не турбувало: Макар один давав їй значно більше, ніж могли дати вони всі разом.

Не стурбувало її й погіршення взаємин з Тосею. Галя нічого не говорила їй про свої побачення з Макаром — боялася образити її: він так погано обійшовся з нею, її подругою, вигнав її з деканату, а вона раптом знайшла в ньому друга. Та, видно, Тося й сама здогадалася про це: вечорами лежала лицем до стінки й на всі Галині спроби заговорити — мовчала. Галя ж прикро знизувала плечима: не хоче розмовляти — хай!

Одно було неприємно: Тося не хотіла лікуватися — лежала сіра, до всього байдужа й зовсім покинула заняття.

4 — Ви знаєте, що студенти здорово вас не люблять? — спитала Галя в Макара.

— Прекрасно знаю, — посміхнувся той. — Вони ладні мені горло перегризти... Але мені це байдуже.

В решті решт, правий все ж таки я, а не вони... Чому ви в мене про це спитали? Для того, щоб сказати, що ви теж студентка й теж здорово мене не любите?

Він нахилився, щоб зазирнути їй в очі. Побачив лише приспущені вії.

Вона ж уникнула прямої відповіді:

— Мені багато доводиться чути про вас. Між іншим, я чула, що ви не з усіма так поводитесь — надто офіційно й зневажливо. Є студенти, а ще більше — студентки, що з ними ви зовсім інакший буваєте... Крім того, коли до вас підійде професор або який викладач, ви й стілець їм піднесете й з кожним їхнім бажанням згоджуєтесь раніш, ніж вони його висловили...

— Так що ви цим хочете сказати? — гостро перебив він її.

— Нічого... Але якщо це правда, так, на мою думку, ви... ну, негарно робите.

— Х-ха! — роздратовано кинув він, але зараз же посмішливо схилився до неї. — І ви вірите цим наговорам?

— Ні... Тільки ж я так мало знаю вас...

— Юрунда це все, Галю! Юрунда, що на неї не варт навіть стільки уваги витратити... Вони не знають, чим мене взяти, і плескають про моє підхалимство. Навіть у стінгазеті про це писали... А того не хочуть бачити, що моє ставлення до професорів не є наслідок моєї залежності від них. Якщо говорити правду, так не я, а професори залежать од мене: я дам їм відчути свою силу, коли це буде потрібно... Просто я поважаю в них їхні знання, їхню наукову досвідченість, бо вважаю, що людину тільки за це й можна поважати. І коли ці властивості є в студента або в студентки, до них я теж ставлюся з пошаною.

Вони йшли людною вулицею, щільно притиснувшись один до одного. Так легко було ступати їй,

спираючись на його впевнену руку. — наче вона не йшла, а він ніс її, злегка гойдаючи, мов маленьку дитину. Холод забирався їй під тоненьке пальтичко й неприємно лоскотав тіло, а вона затримувала кроки, щоб на декілька хвилин відстрочити час прощання, щоб зайвий раз глянути в його насмішливі очі й у змінене теплою ласкою лице з високим чолом.

Великими пластовнями поволі падав сніг, наче пудром припорошуючи закрутки Галиного волосся, що вибілося з-під в'язаного капелюшка, і білим шаром лягаючи на плечі Макара й прохожих. Ранній зимовий присмерк сірим димом своїм зачепився за будинки й розповзвся по вулицях, помалу приховуючи зщулені постаті квапливих людей і пом'якшуючи різкі риси Макарового лица.

— А чому ви тоді до мене ставитеся по-іншому: не так, як до всіх?

Це питання вирвалося в неї раптом — несподівано для себе самої. Лише спитавши, зрозуміла вона всю його недоречність, і ніяково схилила голову. Але Макар ще щільніше притис її лікоть до себе й тихо промовив:

— Ви ж не студентка для мене. Коли я з вами, таке в мене почуття, що землю перевернув би. Працювати хочеться й жити. Жити!.. Розумієте, Галинко?

Він уперше назвав її так — Галинкою. До нього ніхто ще не придумав їй такого ласкавого ймення... Галинка... Наче десь далеко срібний дзвіночок продзвенів. Легко й радісно стало їй од того, що назвав він її по-новому й від його тихого напівпризнання. Соромливість дівоча втримала, а то щокою — горячою, червоною — притислась би до засніженого, холодного плеча. Відповіла йому лише боязким тисканням руки, ледве чутним. Але він почув, зрозумів, що це за Галинку, і знов зашептав:

— Галинко, дівчинка маленька, якби я знав раніш, що ви наша студентка, давно знайшов би вас, щоб

завжди почувати себе таким могутнім, як зараз... Галинко, Галинсько... Знаєте, що значить ваше ім'я? Тиша... І дійсно: його лише шептати можна — воно, як туго напнута струна, дзвенить...

Довго говорив він їй, і вона не перебивала його — слухала, ще більш червоніючи від несподіваного щастя, що теплими кайданами скувало їй тіло. І хто зна, як довго б це тривало, якби не тихий дитячий плач — він раптом повернув їй свідомість.

Це було безпритульне хлоп'я. Притиснувшись спиною до кам'яного муру, воно сиділо, ховаючи напівбосі ноги під роздертий одяг, і плакало. Галя не змогла пройти повз нього — висмикнула свою руку з-під Макарової й збентежено схилилася до хлоп'ятка. На ньому навіть шапки не було; сніг падав на давно не стрижене розкудовчене волосся і, хутко розтанувши, холодними крапельками стікав йому на лице й за комір. А коли воно підвело до неї своє змочене снігом і сльозами обличчя. Галя сама мало не розплакалась: хлоп'якові було не більш як шість років.

— Чого ти тут сидиш? — спитала вона.

Хлоп'я нічого не відповіло, а заридало ще гірше. Галя схвильовано повернулася до Макара:

— Воно ж замерзне. Не можна його тут кинути.

Макар іронічно посміхнувся і, жодного слова не кажучи, взяв її під руку й повів геть од хлоп'ятка. Вона була рвонулася від нього, та вирватись не змогла. Крикнула:

— Воно ж загине!

— Не загине, — насмішливо відповів Макар. — Не знаєте ви хіба безпритульних? Живучі... Посидить іще хвилин з п'ять, а потім перший міліціонер, що проходить повз нього, забере його й одведе куди треба: в район або в дитбудинок. Так що...

— Ви зробили неправильно! — все ще обурено перебила його Галя. — Ви пройшли повз нього, як ситий міщанин. Ви жорстокий.

— Не жорстокий я і зовсім не міщанин. Коли б я був міщанином, не був би кандидатом партії... От ви — просто наївне дівчатко. Ну, чим би ви допомогли йому? Взяли б його до себе? Ні в якому разі. Скинули б своє пальто й подарували б йому? Теж ні, бо ви — свідомо чи несвідомо, це все одно — знаєте, що ваше життя значно дорожче, ніж його. Єдине, що ви могли зробити, це підкликати міліціонера. Так я ж вам кажу, що міліціонер і без вашої допомоги його знайде.

— Але ж то дитина!

— Безпритульна...

— Ну да, безпритульна. Так ви ж кандидат партії. А хіба мало партія говорила про цих безпритульних? Хіба це не ваш обов'язок — виконувати партійні постанови?

— Не плутайте, будь ласка, свого бажання удати з себе благодійну даму з організованою допомогою безпритульним... І досить про це вже. Не треба турбуватися з кожної дрібниці, Галинко.

Він говорив спокійно й трохи охоронно, наче доводив їй всім відому істину. Все ж таки були йому в голосі прикрі ноти. Не правою, а зникловою почула себе Галя від цього. А крім того, знову назвав він її Галинкою... Виключно для того, щоб не показати йому свого замішання, вона сказала:

— До своєї дитини ви так не поставились би.

— От чого уявити собі не можу — своєї дитини! — голосно розсміявся Макар.

— Це ж чому?

— А тому, — вже серйозно сказав він, — що дітей у мене не буде. Такі, як я, не повинні їх мати... Вам це дивно? Невже вам важко уявити людину, що всього себе спрямовує на досягнення однієї мети? Такій людині не можна витрачати сил на виховання людської дрібноти. Крім того, існує емпіричне правило: в обдарованих батьків діти або кретини, або ідіоти. Візьміть хоч би Лева Толстого —

порадували його дітки, нічого сказати... Плодити подібних мерзотників я не згоден.

Галя не могла втримати всмішки.

— Яка ж мета в вас, що ви насміляєтесь ставити себе на один рівень з Толстим?

— Ви не смійтесь,— суворо зупинив її Макар.— Мета в нього й у мене одна: бути за вождя масам. Інша річ—куди вести ті маси. Що до мене, так я кандидат комуністичної партії, а це до деякої міри визначає мою лінію... Але на досягнення своєї мети я покладу значно більше енергії, ніж це зробив Толстой. І, безумовно, дам кращі наслідки в своїй творчості.

— А не дуже багато ви взяли на себе?

— Зовсім ні. Бо коли б я не був певний у собі, так жити було б не варт... А що не надсильне завдання взяв я на себе, так от вам прості факти: я закінчив свою вищу освіту того року, як ви поступили в інститут; закінчив без єдиної затримки. Мене залишено при катедрі соціально-економічних наук за аспіранта. За цей час я зробив три настільки оригінальних дослідження, що наші професори лише руками розвели: вони вперше зустріли такого, як я. Не пізніш як за два роки,—цеб-то, мені буде двадцять вісім років,—я буду читати курс студентам. Буду професором. А далі—широка дорога до моєї мети.

Галя жила в одному з провулків, що відходили в обидва боки від людної вулиці на її кінці. Провулки ці були завжди пустельні, а в цей час, коли присмерк напнув на них свій холодний і сніжний серпанок, жодної людини не виднілося. Галя й Макар зупинилися недалеко від дому, де вона жила, і він, ставши перед неї і тримаючи її за руку, говорив далі:

— Звичайно, цьому майже неможливо повірити. Я й не вимагаю від вас, щоб ви вірили мені! Але ви завжди можете розпитати про мене професорів,

і вони повторять вам те саме, що говорю зараз я, тільки оздоблять це ще своїми похвалами й здивуваннями на мою адресу... Ну, от я й провів вас. До завтра, значить?

Він зсунув шапку на потилицю, наче для того, щоб вона ще раз побачила його високе чоло — чоло мислителя. Галя мовчки стояла, не розуміючи себе: якось одразу все змішалось, думки застрибали непотрібними уривками — наче не вона це була, а хтось інший, чужий, нісенітний. Макар же спокійно стояв проти неї, напівсхований сірою сутінню — могутній, упевнений, недосяжний. Але той самий, що всього лише чверть години тому говорив їй про свої почуття до неї.

— До завтра, Галинонько, — повторив він.

Раптом рука його обняла Галю за плечі... Дівоча соромливість тихо зойкнула й умерла. Галіні руки сами собою замкнулися навколо його шиї. Покірно й радісно підставила вона лице своє назустріч жагучим поцілункам і боялася поворухнутися, щоб не сполошити цього небувалого сну, цього тремітлого щастя.

5 З кожним днем Тося марніла все більше й більше. Вона була лише на рік старша за Галю, і усього два тижні тому щоки їй також рожевіли рум'янцем, очі блищали також задержувато й живорадісно, а сміх був веселий і дзвінкий. А зараз наче на два десятки років постаріла: на чолі й під очима шкіра взялася глибокими зморшками, ніс загострився вуста потоншали й почорніли. На всі запитання Галі вона нічого не відповідала; в кращому разі — ліниво й безнадійно відмахувалася рукою. Лежала на своєму ліжку, зщулена, вкрита пальтом, хоч і було в кімнаті тепло; прислухалася до своїх одноманітних думок. Іноді раптом підводилась, хапаючи себе руками за горло, а на чолі холодними дрібними крапельками виступав піт; і знову напівнепритомно падала на ліжку... Тільки один раз Галя побачила її біля

столу — вона щось писала; але зараз же сховала написане під подушку.

Може бути, Галя й зуміла б хоч трохи розважити її, якби не шалене щастя, що несподівано, але могутньо захлиснуло її. Не до Тосі їй зараз було. Не більш як на годину прибігала вона тепер з інституту додому. Кидала як попало книжки, похапцем випивала склянку чаю, про новини не розповідала — вертілася перед свічадом (цього за нею не помічалося раніш) і знову зникала — на весь вечір. Вона не бачила переляканих поглядів Тосі, що ними вона її проводжала; у Тосі ж не вистачало рішучости зупинити її...

Але на цей раз вона насмілилась. Коли Галя, вже вдягнена, поправляла капелюшок біля свічада, вона спитала її:

— Галю, куди це ти наряджаєшся так?

— А що хіба? — не повертаючи голови, якимось чудно промовила та. — Наряджатися хіба не можна?

— Не треба зі мною так говорити, — тихо й трохи жалібно зупинила її Тося. — Звичайно, можеш наряджатися скільки хочеш... Останніми днями ти щовечора йдеш кудись і повертаєшся пізно... Ти й скажи мені, куди це ти ходиш?

— Гуляю... А зараз іду до Макара Чемериса в гості.

— До Макара? — Тося сіла на ліжку, широко розплющеними, жахливими очима впившись в подругу. — До Макара? — Ще раз перепитала вона й раптом майже істерично скрикнула: — Галенько, рідна моя, послухай мене! Не ходи!

— А що тут такого? — з нерозумінням знизала плечима Галя. — Мені для звіту потрібно одну книжку. Я її не могла ні в кого дістати. А він пообіцяв мені її. От я й іду до нього.

— Та хіба ж ти не знаєш, що то за тип?

Галя знов знизала плечима й пішла до дверей. Тося схопилася з ліжка й стала їй на дорозі.

— Галю, постій! Я розкажу тобі зараз...

— Багато різних історій чула я про нього,— холодно посміхаючися, вицідила Галя.— Крім гидот, ніхто нічого не може про нього сказати. Набридли мені ці гидоти, і Макар їх не заслужив. Не вірю я їм і не хочу вірити... Так що свою історію можеш лишити при собі.

Вона вийшла з кімнати й щільно прихилила двері. Не побачила, як Тося вчепилася нігтями собі в щоки. Не почула її шалених ридань...

... Несміло входила Галя в Макарову кімнату, бо прийшла до нього вперше... Макар сидів спиною до дверей, низько схилившись над великим столом до писання. Коли Галя ввійшла, він лише на мить оглянувся на неї—лице йому було суворо замислене—і, показавши на невелику канапу, попрохав її зняти калоші біля дверей і сісти тут: він декілька хвилин буде страшенно зайнятий. Ця непривітність тільки збільшила її несмілість; вона, стараючись не шуміти, присіла на крайчик показаної канапи, не відважуючись розстібнути пальто й зняти капелюшок. Нерухомо сиділа, оглядаючи кімнату.

Кімната була невелика—в одно вікно. Біля нього, впираючися в лутку, стояв стіл, весь заставлений високими й акуратними стопками паперу й зошитів; лише спереду було на ньому трішки вільного місця—там, де лежали впевнені Макарові руки, на низуючи на великий аркуш паперу дрібні рядки. Електричну лампу, що стояла поруч мармурової чорнильниці, прикрито темнозеленим абажуром, і вона, кидаючи яскраве світло на стіл, всю кімнату сповивала нерухомою сутінню; навіть Макарове лице тонуло в ній. Канапа, що на ній ніяково сиділа Галя, стояла по один бік стола. по другій же вдовж стінки витяглось узьке ліжко з зім'ятою подушкою й рудою сукняною ковдрою. Вся остання частина стінки від підлоги й аж до стелі схована важкими рядами книжок, що прогинали довгі полиці...

Нарешті Макар, уважно прочитавши написане, поклав перо. зняв абажура з лампи, освітливши кімнату й своє задоволене роботою лице, і повернувся до Галі.

— Чого ж ти не роздягаєшся? — здивовано вигукнув він.

— Та я ж тільки на одну хвилинку. — відповіла Галя з несмілою пошматком. — За книжкою, що ви її обіцяли мені дати.

Після того як Макар уперше поцілував її, з другої ж зустрічі він почав говорити їй „ти“. А Галя й досі не відважилася відповісти йому тим же. Може бути, і відповіла б, коли б Макар хоч чим-небудь виявив своє незадоволення з цього. та, видно, він уважав це за нормальне й її несміливе „ви“ його зовсім не ображало.

— Ну й чудачка ж ти, — розсміявся він. — Та хто ж тебе пустить звідси так скоро? Ти ж до мене в гості прийшла. Зараз чаю нап'ємося... Сидить, хоч би книжку взяла — картинки подивилась. Бачиш, скільки їх у мене... Ну, живо знімай своє пальто, капелюшок — ти ж у мене! В мене, розумієш?... Та ну ж бо...

Він підняв її з канапи, сам роздяг. Міцно притис її гнучке тіло до себе, цілуючи все ще ніякові очі, тиху радісну всмішку й трохи сплутане волосся. Галя не пручалась: ніколи він так жагуче не цілував її, вперше вони лишились на самоті. Але й моторошно чомусь стало; сховала голову йому на грудях, а руками обережно, боячись образити його, відвела його лице від свого волосся. Сміючися, випустив він її.

— Ну, здрастуй же, Галинонько, — сказав він, блискучими очима розглядаючи її зачервоніле обличчя. — Не сердься на мене, що я примусив тебе так довго чекати. Я повинен був записати одну цікаву думку. А зараз я цілком в твоєму розпорядженні — на весь вечір... Сідай, зараз мені чай принесуть...

Галя покірно сіла. Він примостився збоку, і рука його, обнявши її за плечі, притисла її голову до його шокі.

— Бачиш оці папери на столі? Це здобуток моєї невпинної роботи протягом трьох років. З цього боку — мої думки з приводу прочитаних книжок. Там, далі, — мої філософські твори. А на тому боці, в зошитах, — спроби з красного письменства: повісті й оповідання... Багато між цього всього юрунди, але є й дещо цінне: таке, чого до мене ніхто ще не висловлював... Приємно іноді оглянути свій стіл — незадаром пройшло життя, є чим похвалитися.

— І багато людей знає про ваші твори? — спитала Галя, стиха зазираючи йому в горді очі, і від неї не сховалось, як зсунулися йому брови від цього пигання.

— Ні, про них ще ніхто не знає. Рано ще... Я не певний, що моя філософська концепція має необхідну для неї зрілість — багато доведеться ще з нею попрацювати. Річ у тому, що я хочу примусити людство глянути на світ моїми очима — і обов'язково доможуся свого. Для цього мені потрібно рік, півтора праці, щоб відчутти міцність своєї позиції, щоб напевно вийти переможцем з тієї боротьби, що має бути. Крім того, треба хоч трохи підготувати людство до моєї філософії. Для цього я й пишу низку оповідань та повістей, що в них проводжу свої ідеї — вони в формі, цілком доступній масам, повинні познайомити ці маси з основами моєї науки.

— А в яких журналах ви їх друкували? І можна мені їх почитати?

— Я пробував їх друкувати, деякі носив по редакціях. Але розмови з редакторами впевнили мене, що я їх надто просто написав. Не думайте, що вони гірше, ніж той мотлох, що зараз носить звучне ім'я літератури. Зовсім ні. Але вони настільки зрозумілі для всіх, що я, не звертаючи уваги на згоду їх

друкувати, забрав їх з редакцій, бо вони недостойні того, щоб я підписав під ними своє прізвище.

— А чим же погано, що вони так зрозумілі для нас? — здивувалася Галя. — Ви ж кандидат партії. Значить, повинні старатися, щоб маси легко розуміли вашу творчість.

— Так - то воно так, та тільки не зовсім. Геніяльний витвір повинен жити не один день, а декілька ст літь, якщо не вічність. А живе він так довго через те, що завжди викликає навколо себе суперечки, збуджує людське мислення. Значить, коли маси надто легко зрозуміють мій твір, так їм і думати нічого. Твір мій ніякої ролі в житті не відіграє. А я хочу, щоб не тільки сучасне людство, а й майбутнє розв'язувало всі ті проблеми, що я їх ставлю. Розумієш?.. Я зробив маленьку помилку, задумавши друкувати свої повісті. Їх треба переробити. За цією роботою ти мене й застала. Переробити ж мені не важко: тепер я знаю, що там повинно бути. Адже я сміло можу сказати, що опанував усі ті знання, що їх надбало людство за весь час своєї історії. Бачиш мою бібліотеку? Не маленька, правда?

— Невже ви перечитали всі ті книжки? Та мені б життя не вистачило навіть для однієї полиці!

— То ж ти. — посміхнувся Макар. — А мені вистачило трьох років, щоб перемогти всю цю премудрість. Тепер її в мене в двох місцях укладено: отам, на полицях, і тут, у голові... Ну, досить про це. Покажи краще мені свої оченята. Адже, коли подивлюсь я в них, у мене пробуджується таке могутнє бажання як - найшвидше досягти своєї мети, що я ночей не сплю — працюю, мов скажений.

Він узяв її за голову, повернув до себе. Близько-близько нахилився до неї, і раптом губи його — тонкі, сильні — вгризлися їй в уста...

6 Від Макара Галя поверталася пізно. Мов на крилах, неслася вона напівпорожньою вулицею, що по ній радісно й дзвінко лунало рипіння снігу під її ногами.

Сміятися хотілося з усього: з зіщулених постатей прохожих, з похнюплених коней самотніх нічних візників, навіть з своєї власної тіни, що то була коротка й бігла поруч неї, то забігала вперед і витягалася аж до другого ліхтаря, щоб його жовте світло підхопило її й знов скоротило. І так хотілося, щоб Тося міцно спала: тоді не треба було б ховати щасливий блиск очей, а можна було б хутко роздягтися й пірнути під ковдру й розплющеними очима довго пронизувати пільму, ще раз переживаючи жагучі Макарові поцілунки, що ними він опік її усе лице, шию, плечі...

І наче хтось, як свічку, загасив її щастя, коли, підійшовши додому, побачила раптом у своєму вікні світло.

Дійсно, Тося не спала. Навіть більше: вона була не в ліжку. Нервовими кроками ходила з кутка в кут, похнюпивши голову й скарлюченими руками вчепившись собі в груди. Побачивши Галя, що ніяково зупинилась на порозі, вона круто повернула до неї. Блискучими, розширеними очима огляділа її розчервоніле від морозу й щастя лице, потім різко розпахнула її пальто, щоб також уважно оглядіти кожну зморшку сукні. І раптом різко спитала:

— Ти віддалася Чемерисові?

Галя не відразу зрозуміла всю нахабність цього питання. Поволі підвела своє раптом зблідле лице і довгим поглядом встромила в нерухомі й злі очі, в її до болю закушену губу. Потім знову почервоніла, але від образи й гніву. З усієї сили відштовхнула Тосю й напруженими кроками пройшла повз неї; якби Тося сказала їй ще хоч одно слово, стрибнула б на неї, і хто зна, що сталося б далі. Різкими рухами звільнилася від пальта й сіла на своє ліжко. Деякий час напружену тишу кімнати порушувало лише роздратоване шморгання: Галя з серцем розшнуровувала собі черевики.

Опритомлена й принижена Галиним стусаном, Тося довго стояла, важко спираючися на стіл. Очі їй стали вогкими, а руки, що мертво звисли, затремтіли. Вона нерішуче підійшла до Галиного ліжка і, не відважуючись глянути на подругу, тихо промовила:

— Галонько, не сердься на мене... Якби ти могла знати все, що знаю я, ти зрозуміла б мене. Але не треба тобі цього знання!.. Я ж не хотіла тебе образити. Це мій жах за тебе. Те, що ти пішла сьогодні до Чемериса,— мов розпечене залізо мені на серце... Ну, скажи, Галю, що ти вже не сердишся.

Галя наче не чула цих покаючих слів: постелила ліжко й почала знімати з себе блузку, стоячи до Тосі спиною. Від цього Тосині руки затремтіли помітніш, вона згорбилася й заговорила ще тихше:

— Ти ж не знаєш, що то за людина — Чемерис. А я його всього розкусила. Якби ти хоч маленьку частину побачила з того, що бачила я, ти навіть в інститут кинула б ходити, щоб з ним не зустрічатися. Скільки гидоти в ньому!.. Галонько, моторошно мені від того, що ти його полюбила...

— Тосю,— холодно зупинила її Галя,— до цього часу ми з тобою були гарними товаришками. І лишимось їми, якщо ти зараз замовкнеш і ляжеш спати... Я сказала вже тобі, що чула надто багато брехні й мерзости про Макара. Я не хочу вважати тебе за брехуху й мерзотницю... Хай тебе не турбують мої особисті справи. Відповідати за них тобі не доведеться... Зрозумій, що в мене є власні очі й вони бачать не гірш за твої. Я знаю, що роблю...

Вона вже зовсім роздяглася й сиділа в ліжку, прикривши ноги ковдрою й розчісуючи на ніч волосся. Нахиливши голову, вона раптом побачила в себе над поясою темні синячки — сліди Макарових поцілунків. Кинула гребінець і, густо почервонівши, натягла на себе ковдру аж до підборіддя. Але пізно: Тосині очі, переповнені жахом, дивилися на те місце ковдри, що якраз під ним були ті синячки...

— Тосю, я хочу спати,—приглушено промовила Галя.— Дай мені спокій.

Але Тося не звернула на це уваги: чудно посміхнулась і сіла до неї на ліжко.

— Ні, Галю, ти зараз не заснеш. Ти можеш мені не відповідати, можеш знову повернутися до мене спиною, але я скажу тобі все, що хочу сказати. Ти повинна мене вислухати. Повинна! — з силою скрикнула вона.— Ти була сьогодні в Макара, бачила його велику книгозбірню й завалений рукописами стіл. І напевне чекала, поки він кінчав записувати цікаву думку — Вона гірко розсміялася, побачивши здивовані Галині очі.— Я ладна голову собі зараз одрізати, коли він не говорив тобі, що думки всього людства він хоронить у двох місцях: на полицях і в своїй голові. . А що до своїх творів, так він вважає їх за мало не геніяльні, а не друкує їх через те, що вони зрозумілі для мас. Такі, мовляв, твори не мають ціни і зараз працює над такими повістями, що навіть майбутні покоління голови ламатимуть собі, читаючи їх. . . Мо' скажеш, що він не говорив цього?

— Звідки ти це знаєш? — всім тілом повернулася до неї Галя.

— Ну, як же не знати, коли він це говорить кожному, хто до нього прийде... І про діти говорив? Про те, що не матиме їх, бо в геніїв народжуються кретини або ідіоти... І невже нічого не сказав, що житиме принаймні до ста років і ніякий випадок не припинить його життя — він умре, коли сам того захоче?

— Про це не говорив...

— Будь певна, скаже.

— А звідки ти знаєш про це?

— Ти краще спитай, хто цього не знає? Всьому інститутіві відомо, як він із своєю геніяльністю носить. Всі розмови на це переводить. Кожній більш-менш нічогенькій студентці демонструє свій виключний розум. Це ж його випробуваний метод

залицяння. На жаль, він майже завжди приводить до мети. По собі можеш судити... В слухний час він і мені так говорив. А тепер... ти сама була свідком...

Тося з болем стисла долонями скроні й низько схилила лице, щоб Галя його не побачила. Але та й не дивилась на неї — губи викривились зневажливою всмішкою.

— От чому ти так говориш про Макара... Ревнощі...

— О, ні, тільки не ревнощі! — враз випросталася Тося. — Не ревную я, просто боюсь за тебе... Скажи мені, Галонько, одно. Більш нічого я не питатиму в тебе. Дам тобі спокій і піду спати. Тільки ти повинна щиро відповісти мені, як своїй найближчій подрузі... якщо ти вважаєш мене за таку... Ти віддалась Чемерисові?

Довго вони дивилися одна одній в очі: Тося з острахом і благанням, Галя з холодною насмішкою.

— Ні, — нарешті відповіла Галя, відвертаючись.

— Це правда? — радісно, але й неймовірно схилилась до неї Тося. — Галонько, правда?... Ну, глянь же на мене, покажи мені свої очі... Не хочеш?... Значить, боїшся? Значить, збрехала?.

— Тосю, так же, кінець-кінцем, не можна! — різко обірвала її Галя. — Мало тобі твоєї хвороби, ти й мені душу хочеш вимотати?... Я не знаю, як Макар поводитьсь з вами всіма й зовсім не хочу про це знати. А до мене він ставиться з пошаною: коли я не схотіла, так він навіть попрохав пробачення за те, що в нього могло виникнути подібне бажання. Можеш бути певна: раз я сказала, що нічого не було, значить, справді нічого не сталося... Та й коли б оддалась я Макарові, тобі що до того?... І віддамся, якщо не відлипнеш ти од мене.

7 Надія на скоре видужання Тосі помалу зовсім зникла. Невідома хвороба до щенту виснажила її, а ця дика розмова наче останніх сил позбавила: тільки нерухомо лежачи, Тося могла дихати рівно.

А встаючи, воча тинялася, подих її був гучний і переривний, наче надмірна вага давила її на загострені плечі. Кожний день проорював на обличчя нову глибоку зморшку, а тінь під очима робив ще чорнішою. З Галею вона зовсім не розмовляла, але весь час переслідувала її тривожним упертим поглядом.

Галя теж не пробувала заговорити з нею. Після того бурхливого вечора вона почувала себе винною перед подругою — за те, що так різко відігнала її від себе. Крім того, боялася, що Тося знову зведе розмову на Макара й не можна буде втриматися від нових прикростей, або ж'од признання, що Тосине оповідання про Макара дуже вплинуло на неї: зустрічі з ним стали якісь сутужні й трохи нудні. Боялася, що Тося зустріне її признання своєї вини злими насмішками. А заговорити хотілося: до сліз боляче було бачити Тосину безпорадність, небачну байдужність до своєї хвороби. І мучила думка: чому вона так не хоче піти до лікаря?.. Щоб хоч трохи загладити свою вину, Галя рішила, нічого її не говорячи про це, просто привести до Тосі лікаря.

Але в той день, коли зібралася вона це зробити, — це було через три дні після розмови. — Тося раптом зникла: прокинувшись, Галя побачила її порожнє, неприбране ліжко. Перелякано підбігла до нього, але воно було вже зовсім холодне. Це було надзвичайно дивно: годинник показував лише початок восьмої. Чи не з'їхала вона, кінець-кінцем, з глузду? Схвильована цією думкою, Галя похапцем одяглася — Тосю треба зараз же й неодмінно розшукати. Але побачила на столі неохайно обірваний клаптик паперу, що на ньому тремітною рукою було виведено: „Повернись напевно пізно ввечері. Ти не турбуйся“.

Галю зовсім не заспокоїла ця записка. Цілий день її переслідувала невідв'язна турботна думка, що з Тосею трапиться щось жахливе. Вона така виснажена, що може знепритомніти на вулиці, потрапити

під автобус або під трамвай. В усіх студентів питала про неї, але ніхто її не бачив: ні в інститут, ні в бібліотеку, ні в студентську лікарню вона не заходила. Навіть у Макара, коли той, як завжди, проводжав її додому, спитала про Тосю: чи не зустрічав він її де сьогодні? Макар з чудною похмурістю глянув Галі в збентежені очі і, незадоволений такою темою розмови, досить гостро відповів:

— Невже ти думаєш, що тільки в мене й клопоту, як розшукувати твоїх зниклих подруг?

— Я так хвилююся за неї,— ніяково відповіла Галя,— що тільки про Тосю й можу думати. Вона така хвора й така до всього неуважна, що може втрапити під колеса. А потім— куди й навіщо вона пішла з дому? Цілий тиждень лежала й раптом пішла...

— Охота була всякою юрундою голову собі забивати...— перебився Макар.— Раз пішла, значить, почула себе краще... А що до мене, так я не розумію, як це жива людина може втрапити під ті колеса?

— Попадають же...

— Дурні попадають. Так їм туди й дорога. Нічого собою землю засмічувати... Але ж ти свою співмешканку за дурепу не вважаєш? Так нічого й турбуватися... Я от, наприклад, певний, що ніколи не попаду під трамвай і взагалі ніякий випадок не зможе припинити мого життя. Я міцно тримаю свою долю— вона в мене, як добре загнuzданий кінь.

Галя почула раптом, як сором за Макара густим рум'янцем заливає їй усе лице. Значить, правда, що він лише про себе й уміє говорити— говорити заученими, багато разів повтореними словами? Низько схилила обличчя. Але Макар не зрозумів цього руху; з задоволеною посмішкою продовжував:

— Я поставив собі мету— жити не менш як сто років. І я досягну цього. Та й як не досягти, коли за все життя я жодного разу не хворів, навіть уявити

собі не можу, що це таке — хвороба. Я здоровий і сильний, як віл. В мене вистачить сили для того, щоб першого - ліпшого з цих прохожих за піввилини покласти на обидві лопатки. Крім того, я вмію організувати своє життя так, щоб усі сили скерувати на досягнення поставленої мети. Цю мою особливість ти вже знаєш. Та й не тільки своє життя я організовую — деканат, наприклад, увесь у моїх руках. Коли б я навіть кинув зараз працювати, там все йшло б принаймні років із п'ять у тому напрямку, що я його деканатові дав... Та жінка, що пройде своє життя поруч мене, теж житиме довго, яка б хвора вона не була. Силою волі своєї я примушу жити її стільки, скільки я того захочу...

Він не помічав Галиних трохи сумних і презирливих поглядів; що їх зрідка кидала вона на нього. І вона не перебивала його здивовано-наївними питаннями. Та Макарові й непотрібні були ті питання — не замовкаючи, говорив він, аж поки не зупинилися вони біля Галиного дому.

Серед освітлених вікон будинку два вікна другого поверху різко виділялися своєю чорнотою. Макар, видно, гарно знав їх — Галя помітила, як ворухнулися його вуста посмішкою. І він не випустив її ліктя.

— Значить, твоєї подруги й досі нема? — спитав він. — Що ж вона — пішла, нічого тобі не сказавши про час повернення?

— Ні, вона написала, що повернеться пізно ввечері. Але коли, на її погляд, настає пізній вечір?..

Макарова посмішка стала ширша й упевненіша. Ні слова більше не кажучи, він повів її до дверей і разом з нею ввійшов у будинок. Од переляку й несподіванки Галя була зупинилася, але він раптом міцно притис її до себе, і його вогкі гарячі губи впилися їй у холодне з морозу лице. Потім він майже на руках хутко поніс її по сходах, шепочучи щось незрозуміле... Галя з здивованням побачила, що він

добре знає дорогу в її кімнату: ніде не зупиняючись, нічого не питаючи в неї, він упевнено пройшов темний коридор і миттю одпер двері взятим з її руки ключем.

В кімнаті було так само темно, як і в коридорі. Галя простягла руку до вилучника, але Макар знову вхопив її в свої міцні обійми так, що вона ворухнутися не змогла, а готовий вирватися крик заглушив поцілунком. Його обійми важкими кайданами скували й ураз знесли її тіло. Вона не пручалася, коли він нетерпляче зірвав з неї пальто й капелюшок і кинув їх прямо на підлогу. Не скрикнула, почувши, що лежить йому на руках. А коли поклав він її на ліжку й у лице їй ударив його частий, п'яний подих, вона лише зщулилась безпорадно і, щоб хоч чим-небудь захиститися від його пристрасти, прикрила груди безсилими руками... Сама не знала, чи гидко їй од його скажених поцілунків, од його рук, що наче шматували її, від нісенітного шепотіння, чи радісно... Він легко розняв її руки, і вона затремтіла від несвідомого темного страху: гаряча вогкість поцілунків заметалась їй на персах... Шарпонулась. Але й тепер для крику не вистачило сили — в горлі нерухомо застряло гостре жужмо. Ледве чутно прошептала:

— Макаре, я не хочу так, не хочу...

Він почув її. На мигь підвів голову й не втримав короткого смішка, що різко прозвучав у пільмі кімнати. Вона підвелась на лікті й кинула з невиразною гіркістю:

— Ви казали, що поважаєте мене.

Та, видно, такі слова мають значіння лише один раз. Коли вона вперше сказала їх — це було в Макара, — він винувато схилив голову і, хутко застібнувши їй блузку, довго цілував руку, прохаючи пробачення. А зараз засміявся ще гучніш... Галя була схопилася з ліжка, але він обома руками вчепився їй у плечі, — вона боляче вдарилася об спинку ліжка, падаючи під Макаровою вагою.

Біль на хвилину відняв у неї свідомість, і вона не помітила, в яку саме мить зникла з кімнати пільма. Почула раптом над вухом здивовано-переляканий Макарів скрик і глибоко зідхнула, бо його вага перестала її давити. І коли розплющила очі, лямпочка під стелею вже горіла, ясно освітлюючи її заголені груди й де-не-де розідрану сукню... Схопилася, зірвала з ліжка ковдру й прикрилась нею.

Коло її ліжка, простягнувши руки вперед, наче захищаючись од чогось, стояв Макар, нерухомим, переляканим поглядом впившись в Тосю. Тося стояла біля вилучника, пригнувшись, як перед стрибом; очі їй були теж нерухомі, але в них блищала задоволена лютість. Незвична, химерна всмішка жахливо перекривила їй лице й вищерила зуби, як у хижого звіря... І по всьому видно було, що вона давно вже дома — напевно, лежала до їх приходу в пільмі, як це тепер їй стало за звичку, і була свідком усього того, що тут трапилося. Якби не її напівбожевільний погляд, Галя, зміркувавши це, згоріла б з сорому, але зараз незрозумілий жах витиснув з неї всі інші почуття...

Довго Тося й Макар дивилися одне на одного... Нарешті вона, поволі підкрадаючись, мов кішка, підійшла до нього так, що голови їх майже зіткнулися, і тихо, але відкарбовуючи кожне слово, промовила:

— Ти таки прийшов сюди?... І не боїшся?

— Я прийшов не до вас, — стараючися говорити спокійно й навіть знизавши злегка плечима, відповів Макар, — так що боятися мені нічого.

— Ти такий певний, — ще більше вищерилася Тося й раптом скрикнула: — Геть звідси! Мало ти студенток перепсував, та ще й сюди гвалтувати приходиш! Зараз же йди звідси, поки я тобі очей не видряпала.

— Гм! — роблено посміхнувся він. — Я ж вам сказав, що прийшов не до вас... Піду, коли сам захочу.

Він ще раз знизав плечима й сів на Галине ліжко, Дістав з кишені гребінець і почав розчісувати своє скудовчене волосся. Одну хвилину Тося дивилася на нього, задихаючися від гніву. Потім кинулася до столу й знову підскочила до нього. В підведеній руці щось блиснуло.

— Так ось же тобі! — несамовито скрикнула вона. — За все!

Макар, наче підкинутий, скочив, ухопив Тосю за руку й з силою крутнув її. Тося з тихим зойком упала, і виделка, випавши з її руки на підлогу, різко дзенькнула. Тепер Макар вищерив зуби й підвів над Тосиною головою ногу, наче збираючись розчавити її.

— Макаре! — перелякано гукнула Галя.

Не глянувши на неї, він одійшов до дверей, спокійно накинув на плечі пальто, натяг кашкета. Але, розчинивши двері, повернув голову — на лиці йому була звична спокійно-впевнена посмішка.

— Галінко, видно, нам не можна зустрічатися в тебе. — Голос йому теж звучав, як завжди. — Приходь до мене завтра... Ти повинна прийти, розумієш? Повинна!

І не чекаючи на відповідь, зачинив за собою двері. 8 Весь вечір Тося мовчазно ходила по кімнаті, ані на одну мить не підводячи голови — наче шукала на підлозі щось безнадійно загублене. Якось дерев'яно ходила: мов надовго заведена механічна лялька. Тільки руки нервово шматували край блузки та на щоках різкими плямами палала пропасниця. Іноді під її ногами брязчала виделка. Галі, що так і лишилася на своєму ліжку під ковдрою, зовсім не помічала; не чула її стурбованих питань. Лише коли Галя сказала:

— Ну, годі тобі, Тосенько. Заспокойся вже. Адже таке більш ніколи не трапиться. Я ж не люблю Макара. —

Тося раптом зупинилася. Не підводячи голови, пильно глянула на неї з під болісно перекривлених

очей, але й тепер нічого не відповіла. Закусила стогін, з усієї сили рвонула на собі блузку й знову заметалась по кімнаті.

Пізно ввечері вона ніби заспокоїлась: трохи випросталась, руки заклала за спину,— нервовий стукіт її кроків став рівніший й тихший. Незабаром вона сіла за стіл, присунула до себе аркуш паперу й почала щось писати.

Тільки тепер Галя відчула свою знесиленість. Очі слізились од напруженого стеження за кожним Тосиним кроком, голова боліла від нещодавнього вдара, і все тіло було наче прикуте до ліжка. Не було сил боротися з непроханою важкою дрімотою, що давно вже, видно, чекала свого часу й ураз навалилася на неї, в одну мить збаламутивши свідомість. І вже не могла розплющити очей, коли раптом Тося підійшла до неї.

Останнє, що лишилося в пам'яті, було: дотик до її лиця сухих Тосиних пальців, її обережні кроки назад і тихе рипіння стільця біля столу...

...Вночі вона раптом прокинулася—якийсь незвичний, чудний звук розбудив її. Але, коли свідомість зовсім повернулася до неї, в кімнаті знову по-нічному було тихо, і вона ніяк не могла зрозуміти, що ж то за звук.

Лямпочка не горіла: Тося давно, мабуть, виписала свою нервовість і зараз спить...

Але ж чому не чути її подиху? Адже уві сні вона завжди дихає важко й голосно...

Галя стурбовано сіла на ліжку й тихо гукнула:
— Тосю!

Відповіді не було. Галя гукнула ще раз, і знов її голос поринув у порожню тишу.

Вона встала й підійшла до Тосиного ліжка; обмала його руками й перелякано випросталась—Тосі там не було. Метнулась до вилучника. Світло розірвало пітьму кімнати: на столі білів прямокутник паперу, подібний до конверта, недалеко від дверей

лежав повалений стілець, поруч нього виблискувала виделка, а Тосине ліжко було таке ж, як і ввечері...

Повернувшись, Галя побачила свою подругу майже біля себе. Тося стояла до неї спиною, незручно при-тулившись боком до стінки, а голова їй схилилася на бік. Чудніш за все було те, що вона наче ви-росла за півночі: завжди була одного зросту з Галею, а зараз треба було трохи підвести голову, щоб побачити її волосся. Галя здивовано провела поглядом по незвичайно рівній постаті подруги, і наче чиясь рука закрила їй рот, не пускаючи в груди повітря. Тосині ноги не дотикалися до підлоги — вона стояла в повітрі...

Ні, не стояла! Від її шиї до великого цвяха в стіні тягся тонкий чорний шнур.

9 За даними деяких істориків, усім відомий архі-мандрит Фотій, доживши до восьмидесяти років, лишився досить жвавим дідуганом. І коли хтось із сучасників спитав його: „Яким чудом, отче святий, ви зберегли бадьорість тіла й духа?“ — Фотій відпо-вів: „Дуже просто: нічого близько до серця не брав“.

Цього анекдота Макар завжди розказував своїм дру-зям, коли ті дивувалися на його здатність бути спокій-ним до найнеприємніших подій. І не тільки розказував: у життєвий принцип підніс Фотієву відповідь, думаючи цим також зберегти працездатність і ясність мис-лення.

Зовсім спокійний вийшов він од Галі, зневажливою посмішкою заглушаючи неприємне почуття від несподі-ваної й нервової зустрічі з Тосею. А ввійшовши до себе в кімнату, і цілком забув про неї й про свою невдачу з Галею. Як завжди, просидів увесь вечір за столом, спершу нанизуючи дрібні рядки на аркушики ще зранку заготовленого паперу, а потім перемагаючи важку мову Кантівської філософії. Рівно об одинадцятій годині ліг спати, заснував, як тільки голова встромила в подушку, — міцно, без сновидь.

Він ніколи не дозволяв собі спати більш як шість годин на добу й завжди прокидався рівно о п'ятій ранку, щоб на свіжу голову перевірити зроблене за вчорашній вечір. Прокинувся й на цей раз. Хутко вмився й засів за роботу. І дисциплінований мозок жодного разу не згадав про вчорашнє, наче його геть чисто викреслено.

Тільки о восьмій годині, коли він кінчав роботу й запалив безшумну спиртовку (зігріти воду на чай), він дозволив собі всмішливо подумати про те, що виходило за рямці його звичайного життя: про Тосю, про Галю, про жіночу статтю взагалі й про себе.

Звичайно, нічого нема приємного в учорашньому випадку, а втім не скоїлося й нічого такого, за що варт було б турбуватися. Адже подібні історії звичайні також, як і щоденна робота в канцелярії деканату, бо траплялися вони майже періодично — принаймні раз на місяць. Не винен же він, що природа, нагородивши його могутнім розумом, подарувала й могутню пристрасть до жінок — пристрасть, що ніколи не знаходила задоволення. Може бути, задоволення й приходило б, коли б жінки не були такі однакові. Їхнє кохання тече однаковими етапами: спершу боязкі поцілунки, соромливість, а потім абсолютна відсутність її й нахабні вимоги жити вкупі, а кінець — кінцем сльози, обіцянки помсти то - що. Нічого іншого в коханні він не бачив; хіба тільки по-різному це виявляється... Так було з усіма попередніми, так мало бути й з Галею — він добре знав це. Добре знав і те, що Галя неодмінно прийде до нього й зробиться гарно прирученою свійською твариною... Мусить же його організм справляти повністю всі властиві йому функції.

Взагалі що до жінок Макар додержувався конкретного правила: дають — бери. Але ніколи він не був з ними нечесний. Він не хотів од них дітей і казав це прямо до першого поцілунку. Жодній з них не обіцяв кохання довіку — така людина, як він,

ВАДИМ МЕЛЛЕР
З альбому художника

не може од своєї роботи відривати час на хатні балачки, щоденні, зайві й нікчемні, не може змінити раз назавжди налагодженого життя. Те, що він брав од жінок,— брав не для себе: для того, щоб бути організатором мас і навчителем майбутніх поколінь, треба перш за все не сперечатися з природою. В неї є безліч непохитних законів, і спроба порушити їх калічить людину. Ті, що належали йому, знали про це. І він не міг вважати себе за причину жіночих сліз, що їх багато пролилося в цій кімнаті. Вони не перешкоджали йому спокійно й упевнено працювати далі; близько до серця він їх не приймав.

А в решті решт, усе це така юрунда, що на неї зовсім не варт витрачати свої розумові здатності. Адже найголовніше в житті — це мета й путь до неї: щоденна вперта праця.

Макар ніколи нікому не брехав. Бреше лише безсилий — цим він захищає себе від дужчих. Тому ж, хто почуває в собі силу вести за собою людство, не можна користатися з брехні й тим самим визнавати свою слабкість. Правдою було те, що він дні й ночі просиджує за книжками й писанням. Він викреслив зі свого життя все зайве, що лише засмічує мозок: диспути з товаришами, гру в шахи, театр, поезію... Адже кожна хвилина дорога, вона несе з собою нову думку, а цю думку треба взяти на облік, систематизувати, виплекати — для того, щоб окошити її, непереможну, на людство, коли прийде на те час.

Дійсно, процес напруженого мислення точився в ньому безперервно весь день. Робота в деканаті не заважала цьому — він майже машинально виконував свої звичні, досить одноманітні обов'язки, в той час як думка будувала щось нове й незвичне. Тому Макар так різко поводився з студентами: своїми настирливими приходами вони відривали його від думок, забирали в нього цінний час. І підчас розмов з Галею й її попередницями лінія думки не

переривалася. Навіть уві сні мозок не вгамовувався: як бездоганно зроблений механізм, повним ходом працював без догляду свідомості — самостійно комбінував передумане за день, робив належні підсумки й акуратно складав у величезні склепи пам'яті, звільняючи себе для нових думок. Лише підчас їжі, щоб як-нормальніш ішло травлення, він дозволяв собі думати про дрібниці, як от зараз.

Усе життя було захоплене підготуванням до майбутнього, і партійна робота через це стояла далеко на другому плані. Кандидат партії він уже скоро три роки. Те, що він досі не справжній член, його не турбувало. Він знав: самих думок для того, щоб просунутися наперед людської юрби, занадто мало. Треба ще й уміння так одягти їх, щоб вони вразили своїм видом усіх. І партія потрібна йому виключно для того, щоб опанувати її досвід що до керування масами, пропаганди своїх ідей і перешиковування життя на свій лад. Значить, партія — просто необхідний етап його розвитку... Але хіба ж можна вважати її за далекозору, коли вона й досі не виділила його серед своїх членів? Та й завдання її дуже половинчаті, неконкретні: соціалізм, комунізм, безкласове суспільство — адже це все голі слова, що за ними нема майже ніякого змісту. Найбільше як за три роки він доведе їм це, зуміє людству яскраво показати майбутнє, обличчя всіх поверне до нього.

Так має бути.

Для цього є всі необхідні дані. Ті три роботи, що про них він доповів на річних засіданнях науково-дослідчої катедри, були громом, що загуркотів серед ясного неба. Так висловився керівник катедри. Ніхто до нього не користався з такої оригінальної методи — він винайшов її сам, — ніхто не дійшов до висновків, що влоск розбили висновки, зроблені до нього. Навіть роботи старих, досвідчених учених не викликали таких завзятих суперечок, що спалахнули

з приводу його досвідів. І він таки довів професорам, що вони завжди помилялись і помиляються: вони таки визнали його перевагу. А четверта робота, що він її зараз готує, приведе до того, що хтось із старих професорів буде примушений оддати йому свою аудиторію.

А його робота на посаді секретаря деканату! Правда, вона відбирала в нього шість найдорогоцінніших годин. Зате вона давала йому змогу спробувати свої сили в організації. Ця спроба цілком задовольнила його. Він зумів на свій лад перебудувати навчальні плани, зробив з факультету справжню освітню установу, а не місце зустрічі студентів і мітингів, як це було за часів військового комунізму й лишилось надовго після нього. В усякому разі, жодна новина не провадиться деканом у життя без санкції Макара.

Крім того, ця нудна робота давала йому гроші. На життя йому вистачило б і аспірантського утримання, так тоді не зміг би він мати такої книгозбірні, яка є в нього зараз. Дірки на одягу завжди можна залатати, а їсти більш як двічі на добу — злочин. Щоб тримати свої сили в належному порядку, цілком досить двох склянок чаю вранці й недорогого обіду після служби. А всю решту грошей він лишав по книгарнях, ледве не що-дня приносячи додому нові книжки й передплачуючи найзначніші наукові журнали...

Приблизно о чверть на дев'яту чайник закипів. Макар загасив спиртовку й поліз під стіл, де в невеликому коробі зберігався його нечисленний посуд і їжа. І з прикрістю виявив, що ні цукру ні хліба там не лишилось. Невже вчорашня подія так знервувала його, що він навіть сніданок на сьогодні забув купити? Ет!.. А в тім, нічого не вдієш — треба бігти до крамниці. Макар трохи роздратовано натяг пальто. Але несподіваний короткий стукіт повернув його до дверей: кого там принесло в отаку рань?

— Можна! — непривітно гукнув він.

Двері повільно розчинилися, і в кімнату ввійшла Галя.

10 Нічний спокій усіх закутків будинку різко порушив жахливий Галин зойк. Побуджені їм, збіглися напіводягнені, перелякані сусіди, враз наповнивши кімнату безглуздим лементом. Хтось підняв з підлоги млосну Галю, обережно поклав її назад у ліжку й бризнув на неї холодною водою. Хтось метушливо перерізав чорний шнур, і мертва Тося зсунулася по стінці й беззвучно, мов порожній мішок, лягла біля неї. Хтось з нестриманим голосінням схилився над її заохолоділим уже тілом. Хтось розгублено побіг до телефону — викликати карету швидкої допомоги й міліцію... Це все Галя бачила наче крізь туман, а звуки долітали до неї мов через товстий шар вати.

Потім якась жаліслива сусідка зняла з неї порвану сукню й допомогла влучити руками в рукава блузки. До неї підходили, про щось пошепки розпитували і, перелякані її широко розплющеними, нерухомими очима, знов одходили, не діждавши на відповідь... З'явився лікар з санітарами — в білих халатах з червоними хрестиками; прийшли міліціонери — з їх чобіт стекав розталий сніг і чорнів калюжками на підлозі. Лікар співчутливо покивав головою, санітари загорнули Тосин труп у простирадло й винесли його, щоб одвезти в морг — Тося не мала родичів у місті. А міліціонери вештались по кімнаті, ка-зна для чого переставляючи меблі; їхні чоботи гучно рипіли й стукали. Один з них підсів до Галі. Вона щось нісенітно говорила йому, а він записував усі її слова на великій аркуші, що зверху нього чорніли великі літери: „Протокол“. Згодом пішли й вони. Сусіди теж розійшлись по своїх кімнатах, лишивши Галю на самоті в порожній кімнаті.

Годинник байдуже показував початок восьмої, і в вікно заглядав темносірй зимовий ранок.

Галя хитаючися пройшла по кімнаті, якимось машинально впорядковуючи безладно порозсовані міліціонерами меблі. Всією істотою відчувала, що їй треба плакати зараз, а не дивитися до болю сухими очима на віконний ґней. З сльозами вилився б з неї цей шалений, мовчазний біль... Але сліз не було.

Зупинилась біля столу. І раптом розгляділа: той білий прямокутник, що його вона побачила ще вночі, дійсно був кувертом. На ньому жодного слова не написано... Вона взяла його й розірвала. На стіл випало декілька зім'ятих папірців і великий аркуш, заповнений нервовою рукою Тосі. Галя поволі розгорнула його, і очі їй несвідомо забігали по кривих рядках. Але скоро вона сіла й почала читати з початку.

„Я знаю,— писала Тося,— що завтрішній ранок завдасть тобі багато болю й жаху. Може бути, через усе життя перенесеш ти його. Але за це я не прошу в тебе пробачення. Я хочу, щоб моя смерть жахнула тебе своїм безглуздям і непотрібністю! Я хочу, щоб жах цей довго роздирав тобі серце своїми пазурями! Принаймні — до першої твоєї зустрічі з Чемерисом. І знай: половина вини за мою смерть падає на твоє кохання до нього, а друга половина — на самого Чемериса. Ти знаєш, як я люблю тебе. Саме через це я й іду на самогубство: не хочу, щоб Макар зробив з тобою те, що зробив зі мною.

„Ой, як моторошно мені, Галонько моя рідна!.. Моторошно йти на смерть, а ще моторошніш писати тобі це. Боюсь я, що від цього шкода мені себе стане й не відважусь я зробити те, що вирішила. А зробити треба!..

„Ти бачила мене останні дні. Хіба можна жити так далі? А інакше я жити не зможу, бо в майбутньому в мене нема нічого. Я — живий труп. Трупом зробив мене Макар. І це він довів, що мені необхідно викреслити себе з життя. Так він робить з усіма дівчатами, що належали йому. Так зробить

і з тобою... Але хочу вірити, що ти не підеш моєю дорогою.

„Ти нічого не розумієш?.. Ну, так читай далі. Уважно читай, жодного слова не пропускаючи.

„Три місяці я була Макаровою любовницею. А заповнив він мене тими ж засобами, що й тебе. Говорив про свою геніяльність, про свою вперту працю. Всього себе зосереджував на мені,—крім мене, наче жодної людини не жило на землі. Словом, його поводження зі мною було таке, яке й ти, я певна, на собі відчула... Ти знаєш, як це впливає на нас, дівчат. Вплило й на мене. За тиждень після першої розмови з ним я вже належала йому. Він узяв мене в цій кімнаті, як хотів зробити це й з тобою. Зайшов у кімнату, підняв на руки й поніс на ліжко... Перший місяць проплив наче в тумані якомусь. Ти не знаєш, яке це щастя почувати себе належно такому чоловікові, як Макар. Його кохання мов роздвинуло світ. Він показав мені всю величність і красу цього світу. Горда я була, що дозволяє він мені йти поруч нього, спираючися на його міцну руку. Ти не знаєш цього щастя... І дай, доле, ніколи не знати. Бо розплата за це щастя може бути дорожчою, ніж усе твоє життя. Бо розплата може довести тебе до того, до чого довела вже мене. Розплата за щастя протягом лише одного—одного! — місяця.

„Минув цей місяць, і моє щастя кінчилось. Власно, воно тривало б і далі, якби я не почула себе вагітною... Проповідував же тобі Чемерис про своє ставлення до дітей. Як ти думаєш, могла після цього я йому сказати, що він має бути батьком моєї дитини? Ні, не могла. Ти теж не скажеш, коли трапиться отаке з тобою... Невже таки трапиться? Невже моя смерть нічому не навчить тебе?.. Два місяці я мовчала. Думала, що він сам здогадається заговорити про це. Надіялась, що не відмовиться він назвати себе батьком. Але цього не сталося...

А як ти, дівчатко наївне, не помітила? Адже вадило мене, весь вид мій кричав про вагітність. Як я боялася, що ти кінець-кінцем зрозумієш, яка в мене хвороба.

„Тижнів зо три тому я сказала йому все. Він байдуже посміхнувся, знизав плечима. Потім вилаяв мене за необережність і порадив зробити аборт... Ой, як же боляче мені стало від цього. Не від того, що він запропонував аборт, а від того, що зробив це з таким видом, наче моя вагітність його зовсім не торкалась. Я сказала, що наші взаємини не можуть обмежуватися лише статтевими стосунками й абортами. Розмова ця трапилася в нього. Після моїх слів він сів за стіл, присунув до себе якусь книжку і, не повертаючися до мене, кинув:

„— Вони й не обмежуються. Але я, здається, досить ясно висловив свій погляд на дітей. Батьком я бути не хотів і не хочу. Ти не вбереглася від вагітності — твоя вина. Сама за неї й розплачуйся.

„Можеш уявити, яке це справило на мене враження? Не можеш?.. Від усього серця бажаю тобі не зазнати цього... Поки я збиралася з думками, він розгорнув книжку й промовив:

„— Зараз мені треба працювати. Якщо хочеш, можеш посидіти тут, але тихо.

„З цього й почалась моя хвороба, що надала тобі чимало турбот. Я зрозуміла, що в мене з Макаром усе кінчено. Але так не хотілося вірити цьому. Я написала йому листа, що, мовляв, згоджуюсь на аборт, що більше ніколи нічого подібного зі мною не трапиться. Принизилась до того, що обіцяла йому бути за найкращу полюбовницю. В цьому куверті ти знайдеш його відповідь. Прочитай її, щоб зрозуміти, що за людина Чемерис. Але й це не вбило остаточно моєї надії. Коли ти принесла звістку, що нас викликається до секретаря деканату, я подумала, що то Чемерис викликає мене — помиритися... Ти була свідком нашої передостанньої зустрічі... Але

це, звичайно, не причина для самогубства: можна було б перемучитися, зробити собі аборт, або навіть родити дитину й жити далі, забувши про Макара... Жити й жити...

„Та раптом я знала, що ти зустрічаєшся з Чемерисом!.. Навіть більше: спробувавши заговорити про це з тобою, зрозуміла, що ти кандидатка йому в любовниці. Я не можу описати, що передумала в той вечір. Ні, ревнств не було. Я вже не почувала тоді кохання до Макара. Думка, що ти опишишся в такому ж стані, як і я, мало не привела мене до божевілья. А гірш за все було те, що не могла я переконати тебе, що Чемерис — негідник. Надто ти була закохана в нього. Знов написала я йому листа, благаючи не чіпати тебе. Він не відповів. Я написала йому вдруге, а потім ще й ще. Аж поки не прислав він мені листівку. Вона теж тут... З приводу неї я пішла сьогодні вранці до Чемериса на квартиру. Але в кімнату до себе він мене не пустив, а сказав, що коли я за півхвилини не зникну, він покличе двірника вивести мене.

„І, нарешті, наша остання сьогоднішня зустріч. Це вже був край... у мене нема сили розказати тобі про все. Та й не повіриш ти жодному моему слову. А тому...

„Зараз я підходила до тебе. Ти спиш... Міцно спи, Галонько... Я ще почекаю годину, поки ти не заснеш так, що не поворохнешся, коли я навіть гукну тебе...

„Ну от... Прощай, Галонько... Не забудь Тосі“. Папір вислизнув з безсилим Галиних пальців і тихо зашелестів, упавши на підлогу. Вона довго сиділа, підперши руками голову: не було ні думок, ні почуття, наче вся її істота заніміла...

Ранок за вікнами пояснішав — його похмура сірість химерно змішалася з жовтим світлом електрики...

Нарешті Галя взяла другий папірець і прочитала: „Трохи чудове вражіння справив на мене твій

лист. Ти пішла тоді від мене навіть не попрощавшись, і це дало мені певність, що надалі ми зустрічатися не будемо. На віщо ж поновляти ті взаємини, що завдають тобі стільки лиха? Кохання лише тоді радісне, коли ніщо не порушує його спокійної течії. Продовження ж наших взаємин не дасть нам тепер задоволення. Тобі особливо, бо ти отруєна вагітністю. Ти, як кожна жінка, не зможеш пробачити мені аборт. Адже ні для кого не таємниця, що ви, жіноча стаття, любите в нас не людину, не нас самих, а батька вашої майбутньої дитини. З. Фрейд гарно довів це в своїх творах... Що ж до мене, так я буду одвертий, щоб ти добре зрозуміла моє ставлення до кохання взагалі. Поезій я не читаю, але якось випадково побачив я такі рядки в Єсеніна, чи як там того віршомазя: „...правду землі подсмотрел я ребяческим оком: лижут в очередь кобели истекающую суку соком“. Так от. Свою чергу я вже відбув. Цілком з цього задоволений. А тепер треба дати місце й іншим цуцикам... На все добре“.

Листівка була й того коротша:

„Відповідаючи на ваші численні й докучні листи, спішу повідомити, що вас виключено з інституту за академнеуспішність. Коли ж ваше втручання в мої особисті справи не припиниться, я вживу й інших заходів... Крім того, ваша нервовість примушує мене думати, що ви стали гістеричкою. Гістерички ж людству непотрібні. Воно буде вдячно вам, коли ви знайдете в собі трохи сили, щоб викреслити себе з життя“.

...Годинник показав пів на восьму. Галя вдяглась, сунула в кишеню все, що знайшла в куверті, і рішуче пішла до Чемериса.

11 Макар зовсім не здивувався її приходу: він знав, що його вчорашні слова, кинуті їй на прощання, вплинуть на неї як наказ. І зараз дивився на Галю з задоволеною посмішкою, не звертаючи уваги на її незвично блискучі очі, обведені синіми тінями, ні на

її бліде лице з міцно стиснутими губами, ні на те, що вона безсило обіперлась на обдвірок. Ступнув до неї з розкритими для обіймів руками. Та так і залишився, бо Галя раптом випросталася й рвучко пройшла повз нього до столу. Стала там спиною до нього... Макар не втримав прикрого ворухіння бровей. І по неприємній павзі іронічно промовив:

— Добрий ранок, Галинко.

На це плечі їй помітно здригнули, але відповіді від неї він не дочекався. Знизавши від нерозуміння плечима, ще раз підійшов до неї і, стараючися своєму голосові надати теплоти, тихо спитав:

— Що це з тобою, дівчинко моя?

— Я прийшла поговорити з вами,— не повертаючись, напружено, наче важко було їй говорити, вимовила Галя.— Надовго я вас не затримаю. Ви можете навіть не знімати пальта... Ну, а коли на п'ять хвилин запізнитесь у деканат, так там нічого не станеться.

— Та я ще й не думаю йти. Це я хочу по хліб та цукор бігти, бо не снідав ще... Так краще за все ми от що зробимо: я таки побіжу, а ти за цей час трохи заспокойся. А за чаєм ми спокійно за все поговоримо. Гаразд?

— Мені все одно... Тільки чаю я пити не буду.

— Ну, ще чого вигадай,— засміявся Макар і пішов до дверей.— Так я зараз.

Лишившись на самоті, Галя враз ізщулилася й безсило сіла на стілець. Вчепилася нігтями собі в щоки, але болю не відчула. Потім знову випросталася. Огляділа кімнату. Прислухалась.

Упевнившись, що її ніхто не бачить і не чує, вона обережно висунула одну з шухляд стола. Там безладно лежали Макарові рукописи, начисто переписані його твердою рукою. По сірим плямкам бруду й по їх зім'ятості було видно, що не мало людей читало їх. На більшості стояли короткі помітки: „Не піде“, „Слабо“. Галя не могла зупинити гіркого

сміху — так от як оцінюється геніяльність Макарових творів, так от чому вони й досі не надруковані.

Другу шухляду завалено фотографіями. Але Галя лише невелику частину їх прогляділа: занадто вже багато було їх — великих і маленьких, групових і поодинчих. На групових Макар знімався поближче до середини; стояв або сидів з трохи схиленою головою, щоб показати своє високе чоло, і з упертим поглядом з-під насуплених бровей. На поодинчих він теж знімався так, щоб усім видно було його надзвичайно розвинений інтелект... Чимало було тут дівочих фотографій з любовними написами на звороті й без них: майже всі більш-менш нічогенькі студентки прикрашали цю колекцію. Була тут і Тося — коли вона знімалася, очі їй гляділи весело й задержувато: з якою радістю спостерігали вони життя!

В третій шухляді знов лежали рукописи з такими ж образливими написами. Багато, видно, прикристи завдали вони Макарові: рукописи, як і в першій шухляді, зжужмлено й запхнуто недбайливо.

Четверта ховала небагато речей. Декілька коробочок, чимсь наповнених, порожні маленькі пляшечки, олівці, ручки, пера, уламки розбитого скла. А в кутку з-під чистої ганчірки виглядало чорне держално невеликого револьвера. Галя було засунула шухляду, але відсунула знову, взяла обережно револьвер і, не глянувши на нього, поклала в кишеню пальта...

В останніх двох шухлядах охайними стопками лежали листи. І Галя надовго схилилася над ними... Більш за все було тут дівочих листів. Макар, видно, любив їх перечитувати — майже на всіх позалишалися сліди його пальців — і класифікувати: кожна з його колишніх полюбовниць мала свою стопку. Всіх листів і записок наче по одному трафаретові писано: сліпа пристрасть і нерозсудливе схиляння перед Макаровою геніяльністю спочатку, потім обережні, тоскні докори й нарешті гірка розчарованість

і безсилі сльози. Галя уважно читала їх. Кожна стопка наче важкою каменюкою лягала їй на плечі. А очі робились іще сухішими, мов скляними — жодної сльозинки не було, наче висушив їх той огонь, що в ньому горіло зараз її тіло... І Тосині листи, що лежали тут же, нічим не відрізнялися від листів інших дівчат.

Не помітила, як повернувся Макар. Підвела голову лише тоді, як він вирвав у неї з рук листа й роздратовано засунув шухляду.

— Хто тобі дозволив лазити в мій стіл? — злісно крикнув він. — Адже це... це... чорт-зна-що!

Він хотів іще щось сказати, але не зміг. Тільки тепер він розглядів моторошну блідість Галиного лиця й порожнечу підведених до нього очей.

— Можете налити собі чаю, — без інтонацій вимовила вона, — а потім будемо говорити про... Тосине самогубство.

— Про що? — витріщився на неї Макар.

— Про Тосине самогубство, — все також мертво повторила вона — Сьогодні вночі вона повісилась... І в цьому винні ви. Це видно з її листа й з ваших записок до неї, що вона їх мені лишила. Крім того, я знайшла в вашому столі її листи до вас. Я їх заберу з собою. Заберу також і деякі листи інших дівчат. Я думаю, що секретар інститутського партосередку й прокурор дуже зацікавляться ними. От і все, що я хотіла вам сказати.

— Що ти там верзеш?

— Те, що ви чуєте... З Тосиних листів до вас дуже гарно можна довідатися, як ви штовхали її до самогубства. Зробивши її вагітною, ви відмовились хоч чим-будь допомогти їй, ви зробили так, щоб її було виключено з інституту, ви всіма засобами доводили їй, що самогубство — єдиний вихід для неї. Так само ви й з іншими дівчатами поводитись. З тією хіба різницею, що Тося була слабіша, ніж вони... Секретар деканату, що користується з своєї

посади для того, щоб тягти в своє ліжко студенток, а потім, коли вони йому набриднуть, виключає їх з інституту! Геній... Я побачу, чи допоможе вам ваша геніяльність виправдатися перед Контрольною Комісією й на суді.

— А як по-вашому — на буксирі тягти їх усіх я винен? — прохрипів Макар. — Чи харем заводити?

— Не знаю... — Галя знизала плечима й підвелась. — Нема в мене ні сил ні охоти на цю тему розмови розмовляти. Одно я знаю: ви злочинець... Пийте свій чай і йдіть у деканат. Там ми з вами ще зустрінемось.

Макар — збліднілий, тяжко дихаючий — стояв проти неї зі стиснутими кулаками, не відриваючи свого погляду від її нерухомого лиця. Галя, не оглядаючись на нього, ступнула до столу, відсунула шухляду з листами й без поквапу почала засовувати їх в кишені.

Але не встигла вона засунути й двох стопок, як Макар з усієї сили рвонув її за плечі й кинув на підлогу. З вищиреними зубами навалився на неї і, ухопивши її за комір пальта, підвів над її лицем кулак.

— Оддай! — прошипів він. — Усе віддай!.. Як собаку вб'ю!

Галя лежала на підлозі, скляними своїми очима впившись в перекривлене шаленою лютістю Макарове обличчя, низько схилене над нею. Навіть не спробувала вирватися. Тільки закусил губу й трохи зщулилася... Рука їй поволі просунулася в кишеню. Макар, помітивши цей рух, не витримав короткого задоволено-зневажливого смішка. Але смішок той застряв йому в горлі: Галина рука раптом вирвалася з кишені й зупинилась поміж їхніми обличчями — в очі Макарові глянуло чорне дуло револьверу.

— Геть од мене! — сказала Галя. — А то...

Може бути, якби тремтіла її рука, Макар зі сміхом вирвав би той револьвер і сам би почав видирати з її кишень усе, що там було. Але револьвер

устроївся йому між очі, і в Галиному голосі ясно чулося, що не в тому вона зараз стані, коли можна було б обмежитися самими погрозами. Макар перелякано відповз од неї. Нижня щелепа йому одвисла. Руки враз стали кволими. Не відважуючися підвестися на рівні ноги, стежив, як Галя рвучко схопилася з підлоги і, здавалося, спокійними рухами вільної руки спорожнювала шухляду. Потім хутко пішла до дверей ..

Тільки тепер до неї повернулась здатність відчувати. Рука, знесилена вагою револьверу, дрібно затремтіла, і сльози раптом затуманили очі. А огида до приниженого, переляканого Чемериса підкотилась до горла нудотою. Щоб не помітив він цього, різко штовхнула двері, але Макар полохливим криком зупинив її:

— Постій! Невже ти справді хочеш моєї загибелі?

Все ж таки знайшла силу відповісти йому спокійно:

— Загибелі?.. Ні... Тільки відповіді за Тосину смерть.

— Але ж ти вкриваєш мене ганьбою! Адже мое життя... моя праця... мої здатності... Галинко, я ніколи більш не буду! Чуєш? Ніколи!

Але Галя вже не чула. Вибігла на вулицю, кинула в сніг непотрібний уже револьвер і, закриваючи руками сльози, що рясно й гаряче покотилися з очей, хитаючись, пішла в інститут.

Так що автор „Генія“ РЕКЛАМА
поставив крапку

і дивиться на Вас, шановний читачу, крізь скло свого скромного пенсне. Що ж ви йому скажете? Ви — той, хто з такою тривогою стежить за розвитком нашого молодого письменства? Що ж Ви йому скажете?

— О, Ви йому, авторові „Генія“, поки-що нічого не скажете, але Ви (без сумніву!) подумаєте, що він, цей автор подає не аби-які

надії і Ви думаєте, що дуже добре було б, коли б автор „Генія“ зробив спробу одійти (на якийсь рік чи то два) від драматичних закутків нашого життя і зробив спробу подивитись на нашу дійсність очима, припустім, наших нащадків.

Але, подумавши так, Ви згадуєте нову комедію Миколи Куліша — „Мина Мазайло“, котру ми за якийсь місяць будемо бачити на столичних і провінційальних сценах (комедію рекомендовано), і з полегшенням зі드хаєте. От уривок з першого розділу цієї комедії:

5

Увійшов Мазайло. Подивився гарячими невидючими очима:

— Дайте води.

Випив води. Помацав серце

— Думав, не переживе...

Жінка і дочка

— Ну?

— Не міняють?

Мазайло ще випив

— Думав, розірветься... Ще як підходив до загсу, немов з гармат десь ударили, в ухах загупало, так почало битися. Ніколи так не билосся, і не даром.

Жінка і дочка

— Поміняли?

— Не міняють?

МАЗАЙЛО

— Тепер, лише сьогодні я остаточно дознав, що таке серце. Однині вірю йому, а більш нікому в світі.

Жінка і дочка

— Не міняють?

— Поміняли?

МАЗАЙЛО

— В радіо читають, в анатоміях пишуть: серце — орган, що гонить кров, орган кровогону. Нічого подібного. Серце — це перш за все орган, що передчува і вгадує. Серйозно кажу.

— Поміняли?

— Не міняють?

МАЗАЙЛО

— Ще як підходив до загсу — думалось: а що як там сидить не службовець, а українець? Почує, що міняю, так би мовити, його українське — і заноровиться. На зло тобі заноровиться. І навпаки думалось: а що, як сидить такий, що не тільки прізвище, всю Україну змінив би? А що, як і такий, що що йому до твого прізвища, до себе він байдужий під час служби, себ-то сидить, нічого не бачить і себе не поміча? А що, як і такий, думалось, що почне з діда-прадіда? Га? А що, як не той і не другий, не третій?.. А що, як і той, і другий, і третій?.. І серце, серце вже тоді передчуло. Там сидів...

Випив води

Од усіх вищезгаданих — середній.

ЖІНКА

— Которий це?

МАЗАЙЛО

— Середній од усіх, кажу. Арихметичной, середній, по-моему. Увійшов...

РИНА

— Хто?

МАЗАЙЛО

— Я! Він сидів. Спитав сухо, якимсь арихметичним голосом: вам чого? Я до його і раптом відчув, що вся кров мені збігла в ноги і стала. А серце, як дзвін на пожар: бев-бев-бев... І десь, немов як справді пожар, зайнялося. Палахкотить... Питаю, не чую свого голоса: чи можна, питаю, змінити прізвище? Він подивився і знов: вам чого? арихметичним голосом. Як чого? Як чого? — заскакало огненно в голові. Двадцять три роки, кажу, носю я це прізвище, і воно, як віспа на житті — Мазайло! Ще малим, як оддав батько в город до школи, першого ж дня на регіт взяли: Мазайло! Жодна

гімназистка не хотіла гуляти — Мазайло! За репетитора не брали — Мазайло! На службу не приймали — Мазайло! Од кохання відмовлялися — Мазайло!.. А він знову: вам чого, питає?

МАЗАЙЛИХА

— Мене обдурив: я покохала не Мазайла, а Мазалова, — чом не сказав?

РИНА

— І тепер сміються, регочуть — Мокрина Мазайло, — не сказав?

МАЗАЙЛО

— Я нічого не казав. То мені лише здавалось, що я питаю, кажу. А вийшло так, що я стояв перед ним і мовчав. Мені заціпило...

МАЗАЙЛИХА

— Було б голкою, було б голкою вколотися.

МАЗАЙЛО

— Хтось одвів мене до дверей. Все — як в тумані. Не знаю, де я, чого прийшов. Серця вже не чую. І раптом воно — тьох: перед очима якесь писане оповіщення... Немов не я, немов хтось другий за мене чита (серце!). Список осіб, що міняють своє прізвище. Хтось чита, немов я і не я. Не розумію. Самойло Миколайович — читаю. Засядь-Вовк на Волкова — читаю. Жобко на Алмазова. І тут все прояснилось. Я зрозумів, де я і чого прийшов. Повернувся назад, і вже чую свій голос: скажіть, чи можна змінити своє прізвище і як? І чую арифметичний, що далі симпатичний. Можна. Отак і отак, і отак... Ура, — крикнуло серце.

Дочка радісно і разом погрозливо:

— Цс-с-с...

*Показала на двері, де Мокій (син)
Мазайло надхненно, але тихіш:*

— Вра! Вдарило, задзвонило, як на великодень...
(Поцілував жінку). Отак! (Дочку). Отак! (Знову жінку)
і отак!

Жінка, ледве не плачучи з радості

— Яке ж тобі прізвище дадуть, Минасю?.. Яке?..

РИНА

— Було б попросити і нам Алмазова...

Мазайло, немов диригуючи над якимсь невидимим хором:

— Отак і отак. Виберіть прізвище, яке до вподоби.

Жінка і дочка руками, мов крилами птиці, наввипередки. Дочка:

— Сіренєв! Сіреникий!

ЖІНКА

— Розов! Де - Розе!

ДОЧКА

— Тюльпанов!

ЖІНКА

— Фон - Лілієн!

МАЗАЙЛО, диригуючи:

— Подайте заяву. На два рублі марок. На публікацію тиждень чи два. Все!

По павзі, погладивши серце

Думав — не переживе.

МАЗАЙЛИХА

— А знаєш, Минасю, і в мене теж серце. Ти тільки ото подзвонив, а воно: тьох, тьох — двічі, вгадало, що ти. Увійшов ти. Я глянула — боже! Ти чи не ти?

РИНА

— Годі, мамо! Годі!

МАЗАЙЛИХА

— П'яний, подумалось? Хворий? Щось трапилось? Може, виграла облігація? Ще дали облігацію? Вернувся цар? Може, все це трапилось разом? Все! Все! і серце вже тоді передчуло.

Вже тиждень
пломінно смер-
кало...

М І И С А Д

О. Л А Н

Чи не від заходу, бува,
Вогнем червоним запалали
В яру глухому дерева?
Мій сад зайнявся, мов пожежа.
А вітер буйний по стерні,
По бурянах, по сірих межах
Розносить іскри вогняні.
Сиджу задумливо в затінку,
Збираю давні почуття:
Мій сад — неписані сторінки
Мого минулого життя.
Звидіць я вперше ненароком
Помітив світову красу,
Отут від сумнівів глибоких
Зубив непрохану сльозу;
Отам журливому кохання
Тремтячу пісню заспівав.
Звідтіть таємного змагання
Тернисту стежку починав...
Тепера все те розкотилось
Зів'ялим листом по стерні.
Та в серці смутку не лишилось,—
Ба навіть радісно мені.
В моїй душі живе надія,
Мов в зерні весняні квітки:
Ще сад життя зазеленіє,
Ще розповість нові казки!

Сонце — тиран ярмарковий. **ЯРМАРОК У СЛАВГОРОДІ**
Буйна сила молодости. Мило,
дбоготь і славгородські темпера-
менти Харчевня „Новий побут“.
Купці гуляють. Море веселощів, розваг. Війна буде. Березові
прядки. Вплив сполохів на зниження цін. Ярмарок — арена героїч-
них подвигів. Люшня в ролі тореадора. Філософічні міркування
діда Триндирички і Каракая. Що воно за політика? Ясенові

К. ГОРДІЄНКО

колеса. Єсть де погомоніти. Баби на ярмарку. Ліричні діалоги. Чаколапівське прядиво. Ще про деякі милі звичаї славгородські. Чим пишається ярмарок. Постріл у лісі. Трагічна хвилина. Ярмарковий сон.

Як пахне дьоготь! Риплять вози! Баби як прядивом милуються. Розпечена порохнява ніздрі лоскоче. Сліпить очі проміння сонячне, ясні спідниці дівочі. Вже ліс жовтизною взявся. Чаколапівське прядиво... Невже не чули ви про чаколапівське прядиво? М'яке, лискуче, мов шовк. Сім церков лише в Чаколапівці самій. Чи ж є де - небудь краще прядиво? Раз як навезли того прядива на завод! З Полтави, Орла, Котельви... Директор як вийшов! Огрядний такий, сивоусий. Як почав пробувати те прядиво. А вже як дійшла черга до Чаколапівки! Як тіпоне він те прядиво! — Да, дійствітельно, каже. Просвітліло чоло йому, очі променем блиснули, сам увесь світиться. Ось воно, чаколапівське прядиво! Довго стояв він так, до глибини душі зворушений, схвильований, зачудований. А все вимочка.

А прядки березові, які Мартиян Свячений робить! Це вам не яка - небудь чаколапівська косопоганялка. ...Мрійно крутиться колесо, в'ється думка ниткою...

Мотузки на млин, до колодязя, ані пасма клоччя, краще, ніж на фабриці, Чаколапівка робить, і не витягнеться ніколи...

Міцно зсукана думка в счач...

А гребінці які з білого клену для прядива ясиноватські щітинники вироблюють! З Таврії, навіть Кубани самої приїзять, закупають. Це вам не грайворонські. Двадцять літ служитиме й не пожолобиться. Клен з самого Кавказу виписують. До самого ВУЦВК'у зверталися...

... Довгі, гнучкі зубці тріщать сухо, лунко, розчісують скуйовджене вагання.

Чого, чого тільки нема на тому ярмарку!

Горшки опошнянські. Сім церков лише... Замріяно

баби витягують ясний дзвін. Хвилі м'які, ясні бреньють довго, протягло... Це вам не чаколапівські. Випалюють не так і матеріял. Та й майстри. Тут уже з покоління в покоління. Між горшками красуються дівчата пишнобарвні. Славгородські Макітри полив'яні в розписах уряд. До самого Парижу на виставку возили.

Ремінь, вози, цегла...

Густий дух юхти паморочить голову: п'ятнадцять рублів чоботи!

Колеса дубові на десять рублів пара.

Заклопотано клониться чоло діда Триндирички.

— І що воно за політика? — маракує дід. З великим знанням колісної справи дід надто охочий погомоніти про політику. — Дубові десять, ясенові дванадцять. На дубовій шпиці колесо нікуди. Привезеш обтягать, воно й обдавиться. Коли шпиця ясенова — колесо як треба. Ніде так майстерно обіддя не гнуть, як у Груні. Що? дід Каракай каже — в Чаколапівці? Мать його шапка горіхів... Дід ось дасть лівого пальця відрубати...

Чим-далі — дід Триндиричка розпалюється все дужче. Незабаром збирається натовп, і діди, мов стародавні філософи, повчають люд чесний. Натовп незабаром поділяється на дві партії, що в палкій боротьбі за істину сперечаються з невтомним завзяттям, ладні навіть горшки потрошити.

Що то воно люд славгородський охочий до тих суперечок! Ну, де не зійдуться — у ветеринара, на храму, млині, христинах — політика їм спати не дає. А що коли між них утрутяться дід Каракай, Триндиричка! Збагачені мудрістю віків, діди завжди проливають світло на хаос життя, скрізь вносять ясну, міцну думку, що зігнути її кому-будь чи не важче, ніж те ясенове обіддя. Хоч яку складну проблему діди враз перемелять.

...Мудрість віків сиплеться, мов мука з-під важкого жорна...

... Сонце порошок очі сліпучим промінням, в'я-
лить думи...

Якась баба купила сито, просівала цілий жмут
ворожих поглядів: певно, білої муки забагато.

Дівчата в хустках квітчастих, сами мов квітки,
парами ходили, ясними очима красний крам пере-
бирали.

А яка чудова охтирська діжка вербова!

Парубки, браві молодці славгородські, до юхти при-
гядалися. Вони навіть ладні купити хромові чоботи!

А які вже кадоби дубові з Богодухова!

До паркої кооперативної крамниці, переповненої
молодицями, зайшов мадьяр, комендант ярмарковий,
крутнув пишного чорного вуса, кашкета зняв, став
під лисої голови витирати, порядку доглядати.

— Міша, відчиняй двері,— одна молодиця.

— Міша, набери на спідницю,— друга.

Смагляві, дебели молодіці сипали жартами, побли-
скували сміхом, деренчали чорнючими очима без
найменшої шани до сповненої службових обов'язків
людини.

Славгородські молодіці страшенно, між иншим,
люблять ярмаркувати, блукати на базарі, сушню,
пшоно, яйця продавати.— Я коли не піду на базар,—
каже славгородська молодиця,— то не знаю, з чого
дома починати. Обіда не зварю.

В бакалійній крамниці раптом зчинилася метушня.
Розчервонілі, заклопотані виходили молодіці, ахали,
охали. Весь ярмарок небавом був у тривозі. Коти-
лися сполохи... В кооперативі не було оселедців, і
тому вирішили, що війна буде.

Кожен намагався з переляку скорше збути свою
скотиняку, бо вже почала ціна падати, враз здеше-
віла худоба, на радість покупцям, різникам, скотарям.

Метушня, гам, сполохи...

Охали жінки, лаялись чоловіки.

Сонце ярмаркове безжалісно смалить очманілий
люд, бродять збаламучені думи...

Двоє хлоп'яків, байдужі до суєти людської, серед дороги в пилюці борються. Запорошені очі, лиця, ніс. Спинись, ярмарку, стійти, воли, вони ще не збороли один одного.

... А сонце теплими пригорщами лле тремтливе саяво на русі голови.

Батіг гострий дядьків перетяв завзяття хлоп'яче.

Ярмарок бряжчить грішми, сміхом, сипле жартами, пшеницею.

У скотарським ряду торг млявий. Майдан парує перегномом, стоїть пара над скотиною. Примара війни снує тут...

В однім кутку міняли коня на коня, корову на корову з доплатою.

Якась баба настирливо хотіла вимінять півня на радіоприймача.

Зустрілись дві вчительки на викривлених підборах. — Де можна купити кислиць? — спитала одна. — Там, де Діккенс...

Мисливець Короп блукав з собакою і карнизом.

Міліціонер — з наганом і мандolinoю.

Суддя — з портфелем під одною пахвою, з віником під другою.

Ярмарок!

Сонце парить люд, солопюють очі, дере горло.

Проте не можна сказати, щоб ярмарковому люду ніде покропити розпечену душу. — Червань, Кушійка, Де-Де, Лимар, Акторг, Баварія — скрізь повно, ніде приступити. А полотняних яток скільки! Запивали квасем медовими снагу, закушували таранею, кришеною цибулею, помідорами. В кутинах червоних очей стояли сльози. Міцні оті кваси медові!

В харчевні „Новий побут“ люду — мов квашених помідорів у діжці, бродили думи, набрякало задушлеве, парке повітря кислими випарами — люд поважний, засмальцьований, самонадійний, — різники, скотарі, мірошники, олійники, коноводи, чинбарі, валії, торгаші, купці, кабанники, крамарі, — люд м'ясистий,

самодовільний — тюхтіюваті, короткопалі руки мов вимокли в гиндях, — плескались пивом, чаділи димом, ярмарковими словами.

Коли зайшов тендітний юнак у пенсне, всі зирнулися в тяжкій нерішучості — почастиувати його пивом чи зацідити по пиці?

Важний купець з широкими, мов копито, вдавленим носом на опухлому, скуластому обличчі наліг важким животом на столик, правив гульбою. Горластий регіт гуляв по хаті, теліпався масивний золотий ланцюжок на товстому животі. Скрізь лозунги, настирливо, мов мухи, лізли у вічі — про кооперацію, боротьбу з крамарем.

Окремо сидів люд майстеровий — дубові крем'язні постаті — ковалі, бондарі, теслярі, столярі, — скоса позирав на нахабне купецьке гульбище.

Сюди ж заходили селяни з покупцями могоричити продану чи куплену скотину. Взагалі ходять сюди всі, кому не лінь. Ходять з трьох мотивів: тому, що на дворі ранок, полудень чи вечір.

В харчевні зайшла сварка. Завелося двоє. Хиталися голоси. — Дай четвертак. Мені рубля не треба, четвертак. І полтинника не надо, четвертак. Гривенника мало, ще п'ятнадцять. Мені рубля не треба. Ось так би давно! Ідеш? Дав четвертак і вже в розп'ят'є впав? — Кров, густа червона, мов вишневе варення, потекла з носа.

Сонце п'янить люд ярмарковий, чманіють голови, посоловіло лупають буньками, ноги підгинаються, заплітаються, тіла важкі втомою набряклі.

В церковній огорожі тимчасом паравіяни, за товстими мурами, під столітніми осоками, справляли гучний бенкет. Слив'янка густа, червона, мов кров, пекла груди, приємно булькала в животі, голові... Храмують люди. Вишкіривши гострі зуби, рвуть м'ясо, масло тече по бородах, пальцях, за рукава, лиця вилискують святістю, смачно чвакають з більшим апетитом, як на похороні.

Люд ярмарковий мов сп'янілий, у куряві бродить, риплять вози, деренчать тарантаси, густі випари юхти, млосних зідхань дівочих стоять над ярмарком.

Славгородські парубки, в хромових чоботях, у білих, мов та конвалія, сорочках, з носами, набакір, до яснооких чаколапівських дівчат залицяються. Чаколапівські дівчата, черnobрові, рум'яні, пишні, мов нові скрині в розписах, ходять парами в жовтих чобітках, утішно вилискують смаглявими лицами. Чаколапівка! Не чули ви про Чаколапівку? Долівку там вимащують клиночками барвистими, кізяком, а підтички носять аж до п'ят і підбираються не з боків, як у Крутибородах, а ззаду наперед. Мало того — деякі там ще й досі носять юпки на сім усів. Якої тільки моди нема на світі! То-то сміху буває на ярмарку, дівчата славгородські то часто дивитись не можуть.

Чи не весь ярмарок захоплено стежив за сміливим молодим мореплавцем із Славгороду, що ото недавно відслужив у матросах, а тепер на орелі гайдався та завзято так — униз присідає, д'горі, аж риплять стовпи, страх! Збуджено б'ється серце дівоче, холоде кров у жилах. Залощене сором'язкими поглядами дівочими, відважне обличчя ані трохи не пишалося з того загального тріумфу, жилава постать завзятіш витала в просторах, чим-дужчі ставали народній гомін, вигуки: буде вже, досить! Страх дивиться.

Парубки славгородські заздрісно позирали на завзятого парубка. А що вже захопленню дівочому — не було кінця-краю.

Що то воно буває, коли людина світу забачить! Душа славгородська з самозабуттям купається, полощеться в ярмаркових radoщах, мов горобець у пилуці.

Парубок і дівчина наодинці зустрілися біля воза. Вона полохливо кинула очі долі. Він ніжно спитав її: Ти звідки? як тебе зовуть? — Теклюня, — зашарілася

вона.— А я Гриць з Гнилої Печериці,— сказав він, беручи її за руку.— Чому ти така смутна? — В глибині душі заглядав своїми карими очима. Великі очі її зайшлися слізьми, і вона розповіла йому про свою гірку дівочьку долю.

Парубки гуртами бродили між возами, хвацьки ляскали себе по стегнах довжелезними цукерками в золотих стрічках, дарували дівчатам, що сором'язно полум'яніли...

Хто квас пив, хто лаявся.

Двоє парубків зустрілися біля воза, довго гомоніли. Чути було яскраві діалоги, що їх не раз натрапиш у книжках наших.

— Здоров.	— Не знаю.
— Здоров.	— Хіба?
— Звідки?	— Атож.
— Звідти.	— Та ну?
— Ідеш?	— Ну да.
— Іду.	— Певне?
— Співаєш?	— Так.
— Співаю.	— Коли ж?
— Куриш?	— Не знаю.
— Курю.	— Ну?
— Далеко?	— Ось тобі ну.
— Ні.	— Що ти?
— Близько?	— Чудак!
— Не дуже.	— Добре.
— Вернешься?	— Що?
— Да.	— Нічого.
— Скоро?	— Ось воно що.
— Наврядчи.	— А ти думав...
— Не скоро?	— А...
— Мабуть,	— Он як...
— А як?	— О...

Скрізь бродить ярмарковий люд гулящий, до кожного кутка зазирає в пожаді на яку-будь розвагу. Купчаться біля рулетки, фстографа, орелі, цікавими очима дивляться, в захваті стежать, чи то як хто

їсть сластьони, чи цілується з дівчиною. А фотографуються як! — Ось чудесний хлопець! — вкажете ви на чорнявого дебелого парубка, в сірій смушевій шапці, вишиваній сорочці і синіх штанях. Вас піднімуть на сміх. — Та це ж Галя Горпинчина...

Носи скрізь висовуються, нюшать гіркий дух олії, яку - будь новину.

Коли під полотняною яткою стався бешкет, весь люд гулящий посунув туди. А все палюче сонце — безжалісно припіка воно люд ярмарковий так, що далеко ще до півдня людину в боротьбі зі сліпими силами природи опановує дух протесту, то ж і намагається вона в нестямі, сповнена героїчного духу, перевернути весь ярмарок. І коли міліціонер, у щирому бажанні вигнати сонячну енергію з голови, зацідив йому в ухо, той вибіг на майдан ярмарковий, став перед людом чесним, гукнув на все горло: Остап Вишня!

Лише замаячить малиновий кашкет той на ярмарку, порядок ураз настає. До того вже населення славгородське звикло, що настроми, здається, кашкет той на тичку, ярмарок метушливо кинеється лад наводити, порядок настановляти.

Коли іде начміл ярмарком... Чітко бряжчать остроги... Співають пташки. Червань у півній починає чудно диригувати. Іржать весело коні, дядьки сміливо бряжчать сріблом, а злодії нишком на вози падають або ж дітей бавлять.

Заврайзу коли іде — риплять кавуни, пахнуть дині, бугаї ревуть, корови мукають.

Коли іде завкомгоспу — гуде телеграфний дріт.

Санітар теж... може спинити сонце. Гляне — штраф. Висякає носа — мороз. Коли якось собак труїв, то скільки гусей в Славгороді повиздихало.

Фінінспектор... о фінінспектор! Всі з шанобою дадуть йому дорогу. О, то сила! — кажуть. Оцінку будівель хто провадить, прибутки хто вираховує? Податок хто накладає? На хрестини не до кожного

підє. Я, каже, не можу всіх дітей у Славгороді перехрестити.

Новини вмиють облітають ярмарок, наповнюють тривогою порожні душі.

Зірвався бугай діда Сивоконя. Корову поранив, бешкету наробив, кружива порозкидав. Богодухівські купці купили, до воза прив'язали, а він як мотне возом, то немов швидкою. Багато ще б лиха заподіяв та... завкомгоспу Люшня впіймав. Радісна чутка враз промайнула, екстазом напоїла люд. Люшня в ролі тореадора — бугая впіймав, налігач за стовпа намотав. Це було так героїчно, так несподівано... Хоча здавалося, що ніхто інший цього не міг би зробити. Славгородці наперед знали, вже якось навіть звикли до того, кожна якась знаменна подія без участі Люшневої не обійдеться. Славгородці в захваті вітали свого національного героя, вславляючи його силу, мужність. Люшня... чимало героїчних сторінок у житті його, та він зовсім не пишається з того, навпаки, ось і зараз — розсудливо, стримано він дає пояснення у величезному гурті, що оспівував славу його.

— Коли бик наставить роги — стороніться. Коли ж утікає — за ним. Коли ж він за вами — ви втікайте. Коли він підніме спокійно голову — хапайте налігача та за стовпа замотуйте.

Світилися лиця ясністю дум...

Населення врочисто ловило слова свого героя. Потім ще довго в глибокому роздумі метикували.

— Каже, смирний був.

— Він його, мабуть, годував дома.

— Скотина, як людина: з жиру все казиться.

Дід Каракай і Триндиричка — філософи славгородські.

Довго гомоніли на всі лади, обмірковували цікаву пригоду цю, аж поки нові чутки, мов довбнею, приголомшили ярмарок:

— Вбили чоловіка в лісі.

— Впіймали злодія.

Ярмарок не знав куди бігти, на що дивитись.

Ямарок розривався.

Чи є ж більша мука в світі, як не могли поспіти воднораз на два видовиська?

— Ходім у ліс!— гукали одні.

— А злодій?

А жінки, бідні жінки, їм так боязко дивитися на вбитого чоловіка.

— Злодій що...

— Молодий, старик?

— А бити не будуть?

— Хто?

— То ж мертвий.

— Та вбитий.

Стрепенувся люд ярмарковий, сполаху та ненависти набрався. Душогуби кляті! Заподіяти таке. Ну, хай би вже коня брали і чоловіка вбили, а то й ще в мертвого стріляли! Стріляли в мертвого! Ви подумайте, душогуби які! Заподіяти таке. Стріляти в мертвого!

Дід Триндиричка розповідав:

— До чого люди звірі, господи. Як колись,— пригадує,— піймали конокрада, держать, а там кочерга вже гріється. Кинув він замітати, взяв оту кочергу та по п'ятах. Тоді другий. Так поки довели до станового — каюк.

Дід Каракай перечив.

— А він не так. Нащо душу губити? Піймали вони колись.— Садить його на залізну щітку,— гукає дід. Так попосидів він та й очі на лоба вилізли.

Дід Триндиричка резюмував:

— А тепер що — візьмуть його в ДОПР той, а там йому лазня, спектаклі, привелегирований харч. І що воно за політика?

Гомонить люд ярмарковий, думає глибоку думу.

Безтурботним сном спить очманілий від сонячної спеки люд в пилюці, байдужий до світових турбот, пристрастів, з присмаком смокче косами порохняву.

Пилюга набралася за день клопотом ярмарковим, обважніла, стелеться за возами.

Сонце клониться до „Веселої Гори“.

І З маленького домика край овочевого саду ви- йшов мужчина такий висо- кий, що дивувало, як він, в тому домі будши, не пробив головою даху.

Т В А Р И Н А

О. С Л І С А Р Е Н К О

Ще дивніше, що його плечі пройшли через ву- зенькі двері сіней, а ноги не провалились на тру- хлявих дошках ганку.

Мужчина пройшовся по стежці перед домом і зу- пинився коло клітки, в якій сидів лякливий крілик і гриз вербові пагінки. Клітка була з міцної дротяної сітки, такої міцної, що могла втримати лева, і крілик од того здавався ще ніжніший у своїй пухнатій без- силій ніжності.

Мужчина нагнувся над кліткою, відчинив зверху маленьку квартиру і витяг крілика назовні. Держучи на лівій руці, він правицею гладив звірка, а крілик шулився і заривався носом під пахву.

Зарослі стежки саду сіріли, і там, де ступали босі ноги велетня, лишалися чорні сліди.

Мужчина йшов стежкою поміж яблунь, рясно вкри- тих недозрілими овочами, і в його глибоко запалих очах на виснаженому обличчі грала усмішка людини на одужанні.

Потроху домок закрили яблуневі віти, і мужчина зупинився коло огорожі. Зіп'явшись навшпиньки, він подивився туди за підгнилий паркан і оглянув невеличкий город.

Все було гаразд на тому клаптику землі, засад- женому картоплею, помідорами, капустою й огірками, і людина весело засвистала бравурного мотива.

— Ну, як тобі спалося, Королівно? Чи не страшно самій? Га? — говорив мужчина до крілика і гладив йому спинку. Крілик знав, що вони вже коло городу, де господар почаствує його капустяним листом, і під- ням вуха.

Так бувало кожного ранку, і тільки поворот не подобався кріликові, бо знав він, що знову дове-

деться сідати до клітки до самісінького завтрашнього ранку.

Тому - то він кілька разів спробував вирватися та, коли в цьому не пощастило, заспокоївся і припинив.

— Що, Королівно, побачила марність зусиль? Ух ти, дурненька тваринка! Не варт пручатись! Над тобою тяжить невмолима доля!

Велетель, усміхаючись, пройшов повз клітку, і Королівна здивувалась, що він не зупинився, а попростував до домику край саду.

Близьке до житла доріжки були присипані піском, і він хрумтів під ногами свіжим ранковим хрумкотом, а з височини людського погруддя Королівні було видно маленький ставок за деревами праворуч, високий паркан навколо саду, а там, у далені садової доріжки, знайомий будиночок в оточенні кількох сарайчиків, що в свій час були курником, свининцем і коровником. Тепер у тих сараях нічого не було, крім старих, ні на що непридатних поламаних меблів. Тільки в колишньому курнику зберігався не складний струмент, що ним велетень орудував на городі і в саду.

От вже й ганок маленького домика. Він, цей домок, був колись пофарбований в червоне, та час злизав тую фарбу і тільки де-не-де залишив бурі плями її. Потужний час не помилював і претенсії на „стиль“, що од нього залишилися різьблені колонки на ганкові та випиляні з шальовки орнаменти під дахом.

Коло ганку чорніла надвірня плита, вимурована з цегли з високим чорним димарем, і Королівна, побачивши цю споруду, злякано сховала носа під пахву.

— Що, Королівно, злякалася моєї фабрики? Не бійся, тебе на тій плиті смажити не будемо... Тьотя Тіна на тебе заповіта поклала... Будеш її нащадка втішати... Будеш, Королівно?

Королівна прижукнулась під пахвою, і тільки як заскрепіли підгнилі дошки під ногами, вона озирнулася навколо та, крім широченних плечей господаря і дверей кімнати, нічого не побачила.

В сінцях пахло лемкою цвіллю дерев'яного помешкання, а в хаті до тих запахів прилучався запах убогого людського житла. Там був такий безлад, ніби мешканці тільки-що приїхали або збиралися виїздити.

Мужчина вступив до кімнати навшпиньках і тихо підійшов до ліжка, де лежала жінщина, закутана в ковдру. Вона спала, повернувшись до відчиненого вікна, і обличчя її промовляло за неспокійне життя. Мертвотні синці під очима, загострений ніс та скорботні рисочки коло рота свідчили за фізичні страждання та нервову перевтому. Каштанове волосся її розсипалося на подушці, а рука поверх ковдри була немічно-прозора й тонка.

— Тьотя Тіна спить,—прошепотів мужчина на вухо крілика, і той прищулився од лоскоту.

— Хто тут?—спитала спросоння жінщина і підвелася на локті. Побачивши Королівну, вона усмінулася заспаними очима.—А, це ти, лохматко, ну йди до мене!

Королівна вислизнула з великих, як рогачі, рук велетня, стрибнула на підлогу і забилася під ліжку. Мужчина нахилився над жінщиною:

— Ну, як ти себе відчуваєш?

— Я відчуваю себе зле... Оце заснула, але вже зараз мене канудить... я, певно, збожеволію...

Важко дихаючи, жінщина лягла на бік і дивилася кудись у далечину за вікно, де червень пишався сонцем і квітами і не було йому ніякого діла до хорої вагітної жінки. Ця байдужість обурювала жінщину, і вона заплющила очі, щоб не бачити сонячного дня і грайливих горобців на куші за вікном.

— А коли це може статися? Га?—спитав мужчина і застиг в очеканні відповіді.

— По-моему, через місяць... Але ж як їсти хочеться! — з мукою в голосі перебила сама себе Тіна.

— Так, може, тобі чогось приготувати?

Тіна мовчала, і ця мовчанка невимовно гнітила мужчину. Може, він щось не так сказав або не так зробив, а може, він своєю присутністю дратує Тіну?

Тіна почула слова, сказані чоловіком, але в її уяві пронеслася згадка про гідку їжу і їй ще більше заканудило од цих думок. Вона тільки мовчки махнула рукою і одвернулася до стіни.

Довгі місяці фізичної муки нервової вагітної жінки вщент виснажили Тіну, а до тих нестерпних фізичних мук прилучилися муки за майбутню дитину, її першу дитину, якій готує невідому, таємничу, але запевно злу долю це голодування.

В той час як її чоловік, стомлений за день незвичною важкою працею та систематичним недоїданням, спить важким сном каторжника, Тіна довгі ночі передумує свої тяжкі матерні думки. То вона бачить свою майбутню дитину без пальців у наслідок голоду підчас вагітності, то в уяві постають тупі очі рахітичного ідіота, що цілими роками буде мучити її молоде життя...

І як починала матерня думка кружляти навколо майбутнього дитяти, то вже не було сну Тіні. Вона вишукувала причин, в силу яких голод не відіб'ється на її дитині, вишукувала безнадійно, як умираючий од спраги шукає в пустельних пісках крапель води.

— Велетню, коли ж все це скінчиться? — розпачливо запитувала Тіна, і на очах їй бреніли сльози.

Він не знав, коли „це“ скінчиться. Він мовчав, цей велетень, і Тіні здавалося, що його мовчанка — то мовчанка могили над її молодою долею. Немає порятунку, немає просвітку, немає і не буде.

— Не журись, Тіно, сьогодні в нас буде і хліб, і навіть сметана! — сповістив він дружину, і йому захотілося, щоб це звеселило жінку.

Тіна посміхнулася, але од згадки про їжу їй завадило, вона зблідла й одкинулася на подушку. Зволодавши з собою, Тіна промовила:

— Гаразд, я дуже рада...

— Ну от, я ж завше кажу, що все обійдеться і буде гаразд! Ти в мене велика песимістка!

Велетень почавловити Королівну, а вона забилася в найдальший куток під ліжком і не давалася до рук.

— Зажди, я тобі намну вуха! — погрожував він і нарешті впіймав пухнату Королівну.

— З Королівною буде бавитись наш маленький, — промовила силувано Тіна. — От маленький намне вуха Королівні... — Приступ тошноти знову скривив обличчя жінці.

Мужчина, як завше, був спокійний і лагідний, як лагідні всі дуже здорові люди, мало терті життям. Він, навіть бачучи страждання жінки, реагував на них, як на щось нормальне, без чого ніяк не можна обійтись, а тому власне й хвилюватись нема чого. Треба довірити все часові, бо з часом, як відомо, нормально проходить вагітність і зникає хоробливий стан. То нічого, що їм доводиться трохи голодувати, ну, якихсь там три-чотири дні інколи не вистачає хліба, але все одно вона багато не з'їсть, а він і без хліба виживе...

От що немає соли — оце кепсько. Маляті сіль потрібна, але він, велетень, ботаник і знає, що в помідорах соли вистачить, молода ж картопля хоч і несмачна без соли, зате має досить крохмалю. Одним словом, за аналітичними підрахунками, маляті вистачить всього і боятись калцтва нема чого. Чоловік прочитував Тіні цілі лекції, і це давало їй змогу відпочити від думок і трохи розвіятись. Тіна охоче слухала й інколи усміхалася його словам, як наївним дитячим вигадкам.

Вловивши Королівну, велетень сідає край ліжка і починає оповідати. Ліжко вгинається під великим тілом чоловіка, і Тіні стає затишніш, немов вона

сховалася за великий мур, і мур той захистить її від усіх нещасть і негод.

Велетень розповідає повільно, з довгими ліричними відхиленнями, інколи усміхаючись своїм словами, а інколи насуплюючи брови. Він насуплює брови саме тоді, коли треба було б усміхатися, і усміхається, коли належало б насупити брови. За його словами виходило так, що людям на землі не вистачає тільки доброї волі раювати. Всі дані для раювання є, і він раював хоч би й зараз, коли б можна було повернутися до інституту, висиджувати годинами в прекрасних вегетаційних домиках, де так багато сонця і рослинних випарів, і вранці й у вечері голубити свою Тіну...

— А ще він буде водити за малесеньку ручку маленького... О, він не пожалкує за найкращою квіткою в своєму вегетаційному домику і зірве її для малого... Так, зірве, навіть у тому разі, коли йому це порушить науковий дослід...

— Ні, не треба порушувати наукових дослідів,— каже Тіна,— треба як-найшвидше повернутися до інституту...

Звичайно ж, вони незабаром повернуться до інституту! Велетень не має в тому сумніву. Вони скоро повернуться на свою інститутську квартиру і будуть жити так само, як і до цього жили...

— Я хочу встати, допоможи мені,— попрохала Тіна і заворушилася на ліжку.

Велетень допомагає жінці своїми невковирними руками, а вона докоряє чоловікові за невправність. Нарешті жінка встала з ліжка і одяглася. Це знесило її так, що вона знову лягла і, тільки віддихавшись, встала й пройшлася по кімнаті.

Тіна ступала важко, незвично важко, а великий живіт коливався під шаллю. Обличчя стало ще блідніше, а плечі немов стулились од холоду.

— Не дивись на мене...— Тіні невимовно було соромно перед чоловіком за своє каліцтво, і вона

рада не показуватися йому на очі. І тепер вона зашарілася, як дівчинка од стидного, і ніяково закриває живота блідими руками.

— Я піду по хліб... Сьогодні, казали, о десятій годині спечеться. Ти побудеш сама?

Тіна рада була, що велетень нарешті йде і вона лишиться сама.

— Дай мені Королівну...

Жінка гладила пухнатою звірком і думала свої думки, такі звичні й безладні, як і ця кімната, що її ніяк не може прибрати Тіна.

— Ну, йди погуляй,— випустила вона на підлогу Королівну, а сама заступала до ліжка. Раптом за дверима розітнувся вереск звіряти, і Тіна тепер тільки помітила, що чоловік не зачинив за собою двері і Королівни в хаті не було.

„Схопила кішка!“— подумала Тіна і шарпнулася до вікна. Серце її завмерло: в далині садової стежки біг великий рудий собака, а в зубах його теліпалося пухнате тільце Королівни. Тіна зойкнула не своїм голосом, але рятувати не було кому. На безлюдному кутку селища ніхто не почув її крику.

Сльози відчаю залили обличчя Тіни, і вона, ледве дійшовши до ліжка, впала на нього. Очі заслала темна пелена, до горла підкотився задушливий клубок і її знову завадило.

II Велетень прийшов через годину, шльопаючи босими ногами по ганкові. Він приніс з собою цілий мішок хліба і безліч сонячної бадьорости. Мішка він поставив коло стола, а бадьорість свою почав виливати в словах.

— Королівну собака задер...— промовила Тіна, повернувши до чоловіка заплакане обличчя.

— Який собака? Коли? Як?— Велетень нахилився до Тіни, вона охопила його шию руками і притисла кудлату голову чоловіка до грудей. Тіна плакала так, наче не крілика схопив собака, а її дитину.

— Заспокойся, Тіно, я дістану другу Королівну... Ну, не плач же, тобі не можна так хвилюватися.

Тіна здригалася од сліз, а велетень, як завжди в таких випадках, не знав, що робити і сидів, розставивши руки. Потім він встав і почав викладати з мішка принесене.

Його руки великі, як рукавиці боксера, любовно брали хліб і клали на стіл. Які прекрасні ці хлібини! Він ніколи не відчував своєї краси звичайного житнього хліба, а тепер вдихає ту красу широкими ніздрями і всмоктує очима і відчуває на смак. Один, два, три, чотири хліби... Аж цілих чотири хліби! Таких рум'яних, запашних і теплих, що дивно стає, як то можна було їх міняти на золотого годинника та й ще давати на додачу цілу сулію справжньої сметани! Що то за дурні люди, що можуть такі багатства міняти на якогось золотого годинника!

Мужчина відчув ніяковість так,— ніби він обдурив людину, давши за чотири буханки житнього хліба і сулію сметани золотого годинника. Але ж він те робить не для себе. Коли б для себе, то було б ганебно. Він це запевно нечесне діло робить для Тіни і для майбутнього маляти, що тягне з Тіни всі живі соки. А він же батько і мусить добувати все для свого маляти. О, він прекрасно розуміє свої батьківські обов'язки!

Запах свіжеспеченого хліба пішов по кімнаті і дістався ніздрів Тіни. Вона повернулася до столу і витерла сльози. Йй до млости хотілося їсти отой запашний хліб, вона б з'їла цілу буханку його, та раптом Тіну заканудило, і вона жестом одмахнулася од їжі.

— Бідна, бідна Королівна! — промовила Тіна, заспокоївшись, і чоловік зрозумів, що причина хвилювання жінки в тому, що собака задер Королівну, і в ньому з темних закутків свідомости піднялися чорні випари лютої зненависти до того невідомого собаки, що задер Королівну і порушив спокій Тіни.

— Заспокойся, Тіно,— казав він свою звичайну фразу,— я знайду собаку, і він не буде більше дерти Королівен...

Почату хлібину чоловік залишив у кімнаті на столі, а решту взяв в оберемок і одніс до комірчини поруч з сінцями. Та комірчина була маленька, з невеличким вікном угорі і двома полицями. Велетень поклав хліб на полицю і старанно накрив його мішком, щоб не черствів, а сам пішов до саду, попереду зазирнувши до кімнати. Тіна спала, і він тихо зачинив двері, виходячи на ганок.

Червневий день бував над садом і, як веселий марнотратець, розкидав сонячне золото по землі.

Яблуні жадають того золота?

— Нате вам, хороші яблуні, золота!

Трава хоче сонячної винагороди за те, що стелеться під ногами?

— На тобі, траво, бери, скільки забажаєш!

Веселі пернаті музики звеселяють не даремно?

— Нате вам, горобці й іволги, стонадцять жмень огняного рідкого металу!

Навіть пуголовки в копанці висунули свої голівки з брудної води до сонячних багатств і каламутять воду дурними хвостиками.

— Нате й вам, чудернацькі тваринки, сонця, щоб у вас, крім хвостиків і голівок, вирости тулубці!

Велетень - багатій ішов по гарячий землі і всміхався собі в серці. Цей день такий щедрий на сонце, що велетень відчуває себе ніяково — так, ніби взяв собі щось належне іншим. Він подивився на свої босі брудні ноги, на замазані землею штани, на перкалеву сорочку й усміхнувся. Йй - богу, його босі ноги як у верблюда, а весь він схожий на придукуватого юродивого, що зиму й літом ходить босяком.

Земля гаряча од сонця і на серці людини тепло. Тіна поїла поживного хліба і спить тепер спокійно, і його маля тягне ті соки, що утворилися з хліба...

Яке воно буде, те маля? Певно, таке пухнате й рожеве, що його страшно буде взяти в руки?

Мужчина усміхнувся собі в шорсткого вуса і пішов на город. Картопля вже цвіла, а помідори визрівали під сонцем, червоніючи лискими ребрами. Незабаром вистигнуть дині, що їх так дбайливо дглядав велетень. Капуста зав'язує голівки, а огудина на огірках, як косиці маленьких дівчаток.

Міркування ці перервав рудий собака, що промайнув з ділянки, де росли дині.

„Чи не цей самий собака задер Королівну?“ — подумав мужчина і, запримітивши його, ухвалив розпитати Тіну. Він підійшов до динь і нагнувся над напівдозрілим плодом. Диня була погризена собачими зубами.

— А, так ти так! — вголос промовив господар, і серце його забилося люттю до рудої кудлатої тварини. Він ладен був бігти за собакою, щоб жорстоко побити його, але собака був далеко і мужчина стримався.

Він ішов до домика і не помічав тепер ні сонця, ні тепла. Мстиві думки чорною пеленою обволікали його мозок, а в уяві плигав рудий чогириногий ворог з лякливими голодними очима.

— Той собака рудий і кудлатий? — спитав він Тіну.

— Так, рудий і кудлатий...

— Ну, я його спіймаю! Він не втече моїх рук!

Мужчина вийшов на двір і почав готувати дрова коло надвірньої пічки. Треба було щось зварити на обід, і він думав над цим з напруженням винахідця, що ніяк не довершить свого синтезу. В комірчині є сухі гриби і лавровий лист. Гриби і лавровий лист не давали ніякої задівільної комбінації. От ще він забув про молоду картоплю, викопану вчора, — вона збільшує число комбінацій. Може вийти картопляна юшка з грибами або картопляна юшка з лавровим листом. Або з тим і другим разом.

Ах, ледве не забув! У нього ж є ще, мабуть, з ложку гречаного борошна, що він його ховав для

Тіни! Тіна тепер все одно не буде їсти набридлих гречаних галушок, і він використає те борошно для сьогоднішнього обіду.

Але борошна було замало, і він придумав підмішати до нього житних висівок і таким робом збільшити масу галушок.

Огонь весело тріщав у грубці і на плиті варилася неймовірна комбінація з молодой картоплі, грибів, галушок і лаврового листу. Лавровий лист давав приємний запах, смачно лоскочучи ніздрі велетневі, що сидів і помішував варево в каструлі. Раптом поблизу щось зашаруділо в кущах, і рудий лахматий собака, побачивши людину, кинувся навтьоки вздовж садової стежки.

Як несамовитий, схопився велетень і побіг навздогін за собакою. Собака біг, прищуливши вуха, а за ним гупали, як телеграфні стовпи, ноги велетня, а рука вимахувала якимось кийком. От-от надожене двоногий ворог і розчавучить своїми страшними, як смерть, ногами. Собака зробив надмірне зусилля і переплигнув через паркана. Аж тепер велетень став і отямився. Погляд його звернувся в бік правиці і в очах зазолотилася усмішка — в руці був ополоник, яким він мішав варево. Ця смішна пригода розвіяла гнів чоловіка, і він пішов назад з освіженим серцем.

Каструля з галушками кипіла, і в ній лишилося не більш половини юшки.

„Чорт-зна-що! Якийсь собака не дає спокою! Ні, треба щось придумати!“ Розвіяні було хмари гніву потроху знову починали скупчуватися, аж поки зовсім не закрили веселого сонця гумору.

Велетень взяв каструлю з варевом і пішов до кімнати.

Тіна не спала, а, почувши пахощі вареного, застогнала:

— Велетню, винеси, якщо твоя ласка, з хати цю гидоту! Я не можу...

Од пахощів лаврового листу її вернуло, і велетень прожогом вискочив на ганок. Він примостився на східцях і жадібно їв свої галушки, аж поки в каструлі нічого не лишилося.

Бідна, бідна Тіна! Коли б вона вже швидше стала на ноги! Коли б вже швидше кінчилося перебування в цій дірі! Який він буде щасливий кинути ці знамениті дачі і знову прибрати людського образу і працювати в своєму привітному вегетаційному домику там, в інституті! То будуть щасливі хвилини! Він не буде варити цих гидотних галушок, а їстиме прекрасний смердючий віхтем борщ в інститутській їдальні! Ах, як він, той борщ, прекрасно смердить, порівнюючи з цим огидним варевом, якого до того ж завтра вже не буде!

Поклавши каструлю на місце, мужчина зайшов до кімнати і винувато мовив:

— Я піду на півгодинки в селище, дізнаюсь, як воно там... Які новини...

III Велетень повернувся веселий і своїм настроєм помітно вплинув на Тіну. З його слів виходило так, що за якийсь тиждень - два він буде в місті і негайно забере її звідси. От тільки поладнають колію, і він майне!

Веселі зайчики вилискували йому на обличчі, а коло очей залягли добрі зморшки, як промені його світлих надій.

— Я їсти хочу... — сказала Тіна і вибачливо всміхнулася. Господар кинув розповідати і пішов до комори. Повернувся він вкрай стурбований, держачи шматок хліба в руках.

— Ти розумієш, яке свинство? Собака з'їв майже цілу буханку!

Велетень розлючено ходив по кімнаті, нервово розмахував руками і лаяв усіх собак на світі. Він ніколи ще не був у такому збудженому стані і справляв кумедне враження, як і всі добродушні люди гніваючись. Тіна їла сметану й усміхалась:

— Ну, чого б я хвилювалася? Ще ж дві буханки зосталось...

— Але яке нахабство! Яке нахабство! Це чорт його знає що!

Нарешті, використавши вес свій убогий лексикон гнівливих слів, велетень відчув себе безсилим, як салдат без набоїв, і стомлено сів на незручний стілець, зсунувши брови на перенісся. На лобі його коло рота його залягли незвичні шорсткі зморшки, а засмаглі великі руки стислися у пудові кулаки. Він сидів мовчазно і важко думав, і думки його жилися мстивими почуттями.

— Ну, гаразд... — промовив глухо велетень і, підвівшись із стільця, заступав до дверей.

В комірчині він узяв два хліби, поклав їх у мішок і причепив високо на гак під стелю. Потім одчинив двері комори і пішов садовою стежкою, весь час озираючись назад. Дійшовши до лавки, він сів і почав очікувати на рудого собаку, на ту мерзенну тварину, що віднімає наживок його ненародженої дитини. Він сповнився первісного захвату боротьби за продовження роду і ладен був перегризти горло звірові, п'ючи солодку втіху з передсмертних корчів ворога. Його добродушне голомозе серце немов обросло шерстю і важко розгонило кров, а руки прагли напружень боротьби і корчилися нервовими корчами.

Тоненька плівка тисячолітньої культури, що обволікала інтелект і чуття велетня, раптом спала, і він тільки перкалевою сорочкою різнився від свого печерного предка.

От велетень спалахнув мисливською радістю, побачивши рудого собаку коло ганку своєї кватири. Тепер він добре роздивився: то була сучка з одвислими сосками, така кудлата, що шерсть її спадала з боків і висла неохайними патлами. Вуші її стриміли, як у вовка, а очі лякливо нишпорили.

Собака зупинився коло ганку і нюхав повітря.

Озирнувшись кілька разів, він несміливо ступив на сходи ганку і незабаром скрився за дверима в сіннях.

Швидкими кроками людина попрямувала до домика і зачинила комору. Собака люто завищав за дверима і зашкрябав пазурами, але то були марні зусилля. Тоді тварина завилала голосно, немов кличучи на допомогу, і нарешті, зойкнувши, затихла. Там десь за дверима невблаганна доля наближалася залізними кроками, і собака, забившись у куток полиці, втупила очі в поріг комори.

Нарешті на ганкові почулася хода гнівного велетня, що знайшов достойну зброю розправитись з ворогом. То була груба залізна ключка, що нею звичайно смикають сіно із стогів. Вона була важка і вагою своєю радувала сильну руку, що міцно стискала залізо, а мстивість, така ж тверда і жорстока, як і зброя, сковувала серце.

Собака, зачувши ходу людини, жалібно завищав, і од того виску лють вибухла в душі велетня, і він, зціпивши зуби, ішов до комори убити мерзенну тварину, що насмілилася шкодити його майбутній дитині. Він стукнув ключкою в двері і раптом, відчинивши їх, вскочив до комори. Так само швидко зачинившись, він люто опустив важке іржаве залізо на собаку, та той шарпнувся у куток і уник смертельного удара.

Ставши спиною до стіни, пес оскалився на людину, але змірявши, що перевага на боці ворога, з одчайним виттям метнувся по коморі. Мужчина до болю затиснув палицю в руках і, вибравши слушний момент, опустив її знову на беззахисного собаку. Та й на цей раз собаці пощастило — кінець палиці попав у стінку і затримав ключку. Собака несамовито зойкнув і стрибнув у маленьке вікно, що було нарівні з головою людини. Посипалися шклянки, і мужчину широкими очима дивився на вікно, в яке, здавалося, ніяк не міг вискочити собака.

Здивовання трохи розвіяло люті, і велетень розтулив руку. Ребра залізної палиці в'їлися в долоню, залишивши білі й червоні смуги. Мужчина витер спітніле од напруги чоло, і йому пригадалися злякані очі тварини. Він поставив ключку під стінку і тихою ходою вийшов з комори:

— Ну, тепер руда сучка більше не прийде... Я її добре нагнав... — сказав він Тіні, затаївши свій намір убити собаку.

— Ти дуже блідий, чи не ліг би ти спочити?

— Ні, я піду на свіже повітря...

Як хороше, що так обійшлося і він не вбив собаки! Налякав і досить з нього... Більше не прийде...

Мужчині неприємно було, що він, культурна людина, міг дійти до такої дикої розправи, а ще більше, що причиною її були дві хлібині, з'їдені голодним собакою. Мусив же той собака шукати собі їжі!

Сонце спадало за коричневу хмару куряви на заході, і в повітрі після душного дня повіяло холодком. Пил на дорозі ніжно лоскотав затоптані підшви босих ніг і заспокоював велетня. Він врешті філософськи-спокійно почав докоряти собі за хвилевий наплив дикого почуття до голодної тварини і поклав більше не допускатися до такого стану. Він же може тримати себе в руках!

Тіна спала, коли чоловік повернувся додому і ліг на своє плескате, тверде ліжко.

IV Велетень помилився, думавши, що собака налякався і більше не появиться. На другий день він зігнав тварину із своїх прекрасних днів, що він їх так плекав, і зненависть знову заворушилася в його грудях. Та на цей раз він обмежився тільки тим, що кинув на собаку грудкою землі.

Він майже забув про цей випадок, як днів через два знайшов три найкращі свої дині знівечені собакою. По цьому огромила постать довго маячила стежками саду, і похилена голова промовляла за шкарубкі думки. Мстивість була підігріта новою

шкодою і потроху охоплювала велетня, і його культурний інтелект не в силі був боротися з каламутними почуттями. Він вже шкодував, що не має огнепальної зброї, а чи отрути, щоб знищити собаку.

Згодом він побачив руду сучку коло ґанку, і її вбогий вигляд нагадав людині всі прикrostі, що вчинила ця гидка тварина йому і його сем'ї. Собака зазирнув у сінці, але, побачивши людину, з жахом кинувся навтьоки.

В коморі, так само як і раніш, хліб висів на гаку під самісінькою стелею, і людина, одчинивши двері комори, сховалася в маленькому передпокої. Звідти вона спостерігала собаку, що знову повернувся до ґанку і сласно нюхав запахи, що линули з одчинених дверей. Тварина пройшла в сінці і навіть ступила на поріг комори, але її наче щось штовхнуло і вона прожогом вискочила на двір.

Кілька хвилин тварина стояла перед ґанком і побігла врешті геть од домику. Видимо, пригода в коморі далася їй в знаки, і страх переміг почуття голоду.

Цього дня руда сучка не з'являлася більше до ґанку, і мужчина втратив надію, що вона знову з'явиться.

Поминуло ще кілька днів, і господар з обуренням пересвідчувався, що ворог не кинув йому шкодити. Кілька дозрілих днів були з'їдені на городі, а одного разу велетень застав на цій шкоді собаку. З того часу уже ніщо не заглушало наміру вбити сучку, а розгнuzданий гнів шматував його філософську рівновагу. Мужчина ходив напоений жагою дикої кривавої помсти, і йому, вкрай виснаженому голодом, здавалося, що він зміг би зубами роздерти на криваві шматки свого запеклого ворога.

В коморі вже залишилося з півхлібини, і господар мусив подбати за заживок для своєї вагітної жінки. Можливості дістати хліб десь поблизу втратилися і треба було рушати в далекі заможні села. Велетень

мріяв про те, як він виміняє не менше десятка паланиць і прийде з прекрасною ношею додому.

Звечора велетень сховався до жінки сусіди і попросив доглянути Тіну, поки він не повернеться назад, а рано вранці наступного дня почав лагодитись до походу. Він прилаштував торбу, щоб її зручно було нести за плечима, дістав свої документи і заховав їх під підкладку піджака і, нарешті, вирізав довгу вербову ломану і всю ту старчачу снасть склав у сінцях наготові.

Тіна спала, і чоловік вийшов поглянути, чи не трапилося якої шкоди на городі. Там все було гаразд, і лагідне сонце над помідорами і динями на цей раз не затьмарилося гнівом людини. Воно статечно котилося, це сонце, блакитним полем, як дозрілий помідор, капаючи червоним своїм соком на спраглу землю.

А під сонцем на маленькій землі йшов огромиливий велетень так обережно, немов боявся ненароком роздавити земну кулю, а чи зламати рожеву квітку картоплі.

Радісний велетень доходив до дому, як побачив, що руда сучка никала коло ганку, боязко озираючись, і нарешті, здолавши страх, ступила в сіни.

Груди велетня шарпнуло переривчасте дихання гніву, і він семимильними кроками подався до ганку.

Собака, зачинений у коморі, відчайсно вищав і дряпав пазурами двері, як людина закладала знадвору єдиний шлях відступу — маленьке вікно комори.

Він тепер уже справить своє криваве діло. Він уб'є собаку, він задушить його своїми руками, щоб послухати хрускіт поламаного горла і кісток. Милосердя його висохло до краплі і жалоців не лишилося в серці.

Тільки що одчинив мужчина двері, як собака з диким виттям кинувся йому під ноги. Людина затисла тварину ногами, як лещетами, і оскаженіло біла

залізною ключкою, поки тіло собаки не осунулося в калюжу чорної крові.

Тільки тепер мужчина помітив що, б'ючи собаку, він побив собі ноги залізною палицею, але вгарячах не відчув болю.

Щоб не бачила Тіна, він вийшов, до копанки і промив собі рани. Потім, подерши хустку, зав'язав їх, а впоравшись з ногами, пішов до собаки. Вона лежала, як і раніш, і мужчина, зачепивши її мотузкою, потяг із хати.

Недалеко од спорожнілої клітки він нашвидку викопав у кущах яму, кинув туди собаку і тільки тоді помітив, що яма вийшла мілка, і тому собаку довелося кинути просто не закопуючи. Він краще закопає трупа, як повернеться з подорожі, а зараз швидше умитись би і забути про цей жах, що постав перед очима в усій своїй потворній наготі.

Мужчина зайшов до кімнати і побачив, що дружина прокинулася.

— Я зараз буду йти... Сусідка навідуватиметься... Я повернуся завтра над вечір або позавтра...

— Іди, тільки не барись... Я почуваю, що незабаром у нас буде маленький...

Маленький? Яка радість! Він не буде нидіти над хорою жінкою, справляючи тисячі дрібних хатніх обов'язків, що гнітять його гірше, ніж каторжна робота на городі. Він був здоровою людиною, а здорові люди не дуже любляють хорих і хоч як він не любив жінку, а, доглядаючи її, стомився, і йому хотілося спочити від неї і побути на самоті з своїми думками.

Подорож вабила можливістю хоч на час спекатись хатніх дрібниць, і він бадьоро накинув на плечі торбу й узяв вербову палицю в руки.

Поля хвилювалися золотими полотнами, птиці безшумно криляли на вітрі і розсипали дзвенючі перли по ланах.

Велетень відчув себе оновленим і заспівав пісню, що чув її, коли ще університетська наука не штампувала його думок.

За плечима торбина,
Ще й латана свитина,
Гей, гей, дочумакувався, гей, гей!

Віз котився, і з кожним рипом його знесилений хоробою велетень відчував, як наближається щось невідоме і страшне своєю невідомістю.

Переліски змінювалися на поля, байраки — на рівнину, а віз котився й котився, загойдуючи хорого. Він заплющив очі, і йому здавалося, що віз буде отак котитися до віку без кінця і краю і ніколи не докотиться до його маленького домику край саду.

На полях де-не-де вже стояли копи. виблискували коси та в'язальниці гнули молоді і старі спини над снопами. Візник час-од-часу виймав на коней, але вони не квапилися і гойдали воза, як велетеньську колиску, що в ній відчував себе велетень порошинкою на м'якому сіні. У його знекровленому мозоці пропливали уривки подій останніх жажних тижнів, як лежав він у пропасниці в незнайомому селі, не мігши ні дістатись до жінки, ані подати звістку про себе.

Він пам'ятає тільки, що, проблукавши два дні селами й хуторами, де люди зустрічали його, як ворога, відчув себе зле і приліг на обніжку, край села спочити.

Отямився він у великій кімнаті, заставленій шкільними партами, на купі соломи під селянським рядном. Брудні босі ноги були білі, як у борошні, а мухи кружляли над ним настирливими роями в сухому повітрі.

Тиша ніби припала пилом на затоптаній школярськими чобітьми підлозі і сіро повзла по брудних стінах та убогих географічних мапах, що в них щоразу втоплювалися очі, коли вії піднімалися одігнати нужу.

Жах охопив хорого велетня, коли він довідався, що три тижні, як лежить у сільській школі під доглядом баби сторожихи, що доведеться лежати, доки зможе підвестись на ноги.

Що не день, то тяжче ставало очекання повернення, і коли нарешті перед школою стояв запряжений селянський віз, а баба сторожиха винесла його торбу, невідомо ким набиту хлібом, він, велетень, вийшов хитаючись і ледве зліз на воза...

Ці спогади пропливають у стомленій голові димчасто-невиразно, то обриваючись сном, то знову виринаючи з голубого туману уяви.

Раптом віз підскочив на вибоїні, велетень прокинувся і озирнувся навколо. Без сумніву, він зовсім близько од домівки, бо вже видно телеграфні стовпи коло залізничної колії.

Блискучі колії нагадали йому про інститут, і гірка думка про втрачене для наукової роботи літо примшалося до інших думок, що в безладді вихрилися в знесиленій його голові.

— Приїхали,— сказав візник і смикнув велетня за рукав.

Так, справді вони приїхали до дачного селища, і мужчина показав, куди їхати далі.

Він тепер пильно вдивлявся вперед, немов намагаючись проникнути зором в середину домика, де залишилася Тіна, і дізнатися, що там сталося.

Ог промайнуло поле, а за полем показалася огорожа саду, того саду, де він так ще недавно походжав, дбаючи за спокій і достаток дружини. Він пригадав і Тіну, і город і, нарешті, собаку, якого так жорстоко забив у коморі.

Йому стало соромно за себе, а серце стислося жалістю до нещасної тварини. Він у найдрібніших подробицях пригадав подію в коморі, і сучка стала перед його уявою з своїми сухими ребрами, рудим ковтунням, пожадливо-лякливими очима і, нарешті, одвислими пипками.

Останнє гостро пересмикнуло несподіваною думкою все його велике, знесилене хоробою тіло. Одвислі набряклі пипки! Аджеж то була сучка, що годувала своїх цуценят! Він, відчувши весь жах безпорадності в брудній школі на підлозі, раптом побачив все в новому світлі.

Яка брутальність! Яка дика, непростима брутальність! Хороблива сльоза залоскотала вію, і він одвернув очі, щоб, бува, не помітив візник.

В уяві зароїлися картини голодної смерті маленьких тварин, що даремно шукали матернього лона десь під сараєм у той час, як він, сильна, розумна й освічена людина, убивав гострою залізякою їх матір. Вся кров од невимовного сорому прилила до лиця, і він мимоволі закрити очі рукою. Який жах! Який жах!

— Отут, чи що? — спитав візник і зупинив воза.

— Тут, — сказав мужчина і зліз з воза коло воріт своєї садиби. Він підійшов до хвіртки і, одчинивши її, зупинився. На дворі не було ніяких ознак життя. Тиша панувала навколо, і велетень неспішно ступив кілька кроків по двору.

Страшна думка, думка про передчасну смерть Тіни, що, може, давно лежить під могильним горбком на місцевому кладовищі, промайнула чорним привидом і поїняла всю його істоту гострою тривогою.

А малятко? І воно померло разом з матір'ю голодною смертю, не мавши свого захисника й кормителя, як... ті цуценята?..

Серце стислося од цієї думки, і він ледве встояв на ногах. Напруживши сили, мужчина пішов до ганку, і надія заворушилася в його грудях. У відчиненому вікні стояли свіже нарвані квіти, а на стежці видно було сліди підмітання. Раптом слабкий викрик призвів його до притомленості, і він, обернувшись, побачив Тіну, що сиділа на сходах ганку, а поруч у плетеній кошолці лежало щось загорнене в рожеве простирадло.

— Велетню! — вигукнула жінка, і слюза одна по одній побігли з її очей по зарожевілих щоках.

Якусь хвилю він стояв нерішуче, а потім стиснув Тіну у своїх широких, але безсилих обіймах.

— Подивися на нашого красунчика... — і, відповідаючи на допитливий погляд чоловіка, Тіна мовила: — я даремно турбувалася, — він здоровий, як бичок!..

Велетень нагнувся до кошолки, взяв до рук немовля і вдивлявся в сонне обличчя його. Дитина розплющила очі й заплакала.

— Давай я його погодую...

Сором'язливо зашарівшись, молода мати годувала дитину, а з ганку в цей час зійшла руда сучка, шкандибаючи на одну ногу, і лягла під стіною. Двое цуценят, кинувши бавитись, вп'ялись в її пипки, кумедно плямкаючи і одсапуючись.

— А це що за собака? — тривожно спитав мужчина.

— Це сусідка одволодала... Казала, що страшно скавучала в нас у саду... Зовсім було здихала, а як тільки трохи очуняла, кинулася до своїх цуценят... Оце вони...

Велетень відчув, що він маленький і мізерний і так само кривоногий, як і ця руда сучка під байдужим велебним сонцем.

*По рубаних шаблях —
в провалля, в яму,
в тьму,*

ГОФМАНОВА НІЧ

МИКОЛА БАЖАН

*По рубаних шаблях, по сходах обважнілих,
І по обвислих, висклизаних схилах —
В брухатий льох, в забрьохану корчму.
В корчму без вивіски, без назви і наймення,
В корчму скажених бюргерів, голодних волоцюг,
В корчму фантастів, візників і шлюх,
В корчму огідного й ганебного надхнення.*

Роззявилась вона, закопана в землі,
Мов кислий рот п'яниць, де, наче зуби трухлі,
Стирчать свічки, ллючи жовтавий лій
На стіл дубовий і дебели кухлі.
Мов кулаки бубняві й круглі,
Мов яблука важкі, плоди добра і зла,
Лежать на випнутих, на кремезних столах
Наляті оливом, вином і лоем кухлі.
Скриплять, вискрипують, вилискують столи,
Вином закаляні і пальцями залапані.
Смердючий лій шквагчить в окапинах,
Що зі свічок поволі попливли.
Поважно правиться затаєний обряд
Бенкетів виспирених, замислених п'ятик,
Де кожен із п'яниць — філософ і фанатик,
Сновида й брат, Серапіонів брат.

Тут тисячі годин, тут тисячі ночей
Реоче й п'є яхидний Амедей,
Поет злих слів і вигадок свавільних,
Король нічних, врочисто-божевільних
І похоронних асамблей.
Ось він сидить, цей куций Мефістофель,
Недобрих учт похмурий бенкетар.
Ах, що йому до жінчиних пантофель,
Врядовницьких чинів і орденів, і чвар?
Ковтає мовчки дим, вино слизьке і слину,
Мовчить і дивиться, і гне свою живу,
Загострену, мов голий нерв, брову,
Неначе сласний кіт худу і хтиву спину.
То ж він, — гігантський кіт, улесливо солодкий,
То ж він, — замучений уявою маньяк,
В гурті розпутників, поетів і кривляк
Сидить з лицем диявола й девотки.
То ж він, — гігантський кіт, добрячий котик Мур,
То ж він гне спину й випускає кімті
І тут, в сліпій корчмі, й в нуднім камергерихті,
У веремії кішл, у млі магістратур.

Театр потвор, театр п'яних калік —
Він одкривається для мрійника й фантаста,
Й презирливо брова згинається зубчаста
І в ясна б'є розбещений язик.
— „Я не п'яний! Як смертник той, я щедрий!
Хазяїне, свічок! Хазяїне, вогню!
Хазяїне, вина! Нам цукру, спирту й щебри...
Віват, поезіє! Так випиймо ж за ню!
Підпалюй спирт! Святе автодафе,
Де спирт пала, мов християнські душі...
Кричить, захоплені кликуші,
В берлінському блюзнірському кафе!“

Шумує зрайний пуниш, і майорять огні,
Блакитні язички підпливають угору
В лункім, як черево, й блискучім казані.
— „Панове, пунишу Теадору!
Надхнення й істина в вині...“
І наче ватра тайних інквізицій —
Холодна заїрава гарячого вина.
— „Так що ж, черпаймо з казана,
З товстого казана пекельної водиці!“
Парують і шумлять отруйні пугарі,
І вогники стоять, як пальці сьайні й сині,
А над людьми кружляють угорі
І діри в тьмі, і дим, і тіні.
Розплившись, пливуть, в його уяві хворій
Червоні ліхтарі зашарених облич;
Підносяться шляхетні шпаги свіч;
Рушає карнавал нічних фантасмагорій.
Лютують блискавки страшної тишини,
Роти провалюють, розтявши губи лезом,
І котячи слова по кручах фрази в безум,
Неначе в прірву круглі валуни.
Встає оюнь, як стовп, встає, як стовп, гармидер,
Як стовп, і стоїн — над старим столом.
— „Я в смерті ще раз хитро видер
Кипучу ніч з надхненням і вином,

Кладу на плечі ніч кипучу,
Як хрест ганьби, як чорний слуп.
І труп, свій власний, бідний труп,
Мов некрофіл, гвалтую й мучу.
В ганьбі, огиді, шалі й трясці
Наказую я привидам - словам:—
Із прірв свідомости, з найглибших людських ям
Ви павуками тихими вилазьте!
Мов павуки пухкі й ослизлі,
У тільці несучи отрут скупий пухир,
Повзіть з шпарин проламаной мислі,
Щоб я, поет, святоха і блюзнір,
Поклав вас трупами на зляканий папір,
Щоб череп репнув, й звідти, з чорних дір,
Потворні мрії вистромляли ссальця...
Тоді перо, як крик, накидується в пальцях
На плеканий, заплаканий папір...
Так хорони ж, скрипучий манускрипте,
Пекучу порошок з сандалів сатани!..
Брати! Вина! Вина мені насипте!
Нехай киплять ізнов бурхливі казани!
Хай цюгнять ключі напружено і густо,
Прозористі буришійнові ключі...
Приходь! Чекаю уночі
На тебе, творча зганьблена розпусто!
Сердите серце рве на ланцюгу,—
На ланцюгу проклятий волоцюго!..“

І келіха бере із рук старого друга,
Щоб загасить суху свою жагу.
Кричать розмовники. А він стоїть і слуха,
Стоїть і дивиться скажений Амедей.
Мов краб, чіпляється ущіплива ядуха
У голе горло втомлених людей.
Наважившись бенкету край покласти,
Знесиливши від слів і від вина,
Просмолений, тягучий чорний кнастер
Уважно в жмені мокрій розмина.

Ще в казані хвилюється заграва,
Та тиха тьма росте й шепоче круг стола.
Служниця заспана недбало принесла
У картузах тютюн масний і кучерявий.
Пливе вихлястий дим з фаянсових люльок
І довгі чубуки гарчать, уже захрипили.
Хвилини мовчазні, найлюбіші і найліпші,
Хвилини млявих мрій, поплутаних думок.
Приклавши до ротів люльки, немов кларнети,
Струю із чубуків висмоктують смачну
Утихомирені, замислені поети.
О музико люльок, кантати тютюну,
Злетівших вгору струй блакитні піруети!
„Ах, ах! Доволі слів, надхнень, верзінь і смерти!
Він не страший — німецький добрий чорт!
Де ноти, Гофмане? Де Глюкові концерти?
Музикусе, на вас чекає клавикорд...“

Акорд би стиснути оцим рукам блідим,
Щоб наливався звук й стенався композитор!
І він підводиться, і стеле вірний вітер
Йому під ноги, наче стяги, дим.
Кладе свою правицю волохату
На білі щелепи приборканих клавіш.
Та б'є двадцять раз. Стискаються щільніші
Два чорних пальці циферблату,
Мов діючи нічну посвяту
Серапіоновому брату,
Вмочивши пучки в час, в свячений час і тиш.
— „Панове, час іти. Подайте - но плащі!
Не будьмо, друзі, надто романтичні...“
„Надворі дощ?..“

Скриплять ізнов дощі,
Мов над папером пера педантичні.
Старий Берлін розписують дощі
Готичним почерком, рясою крапель гострих...
І крізь колючий дощ, мов крізь густі кущі,
Хто продереться, подолавши страх?

То радник Гофман по калюжах човга,
Підплигуючи, йде і марить у півсні,
А вулиця за ним, як гама рівна й довга,
Пливе, кружляючи, притихши в далені.
Плескаті площі заросли дощем,
Струмким кушем дощів глухих і нерухомих,
І над п'яницею, безумцем та митцем,
Хитається, як звук, їх вимірний помах.
Ах, колонади тонкостеблих струй,
Ах, дощ химерний — в прорізах і стрілках,
Хитайся і злітай, хитайся і лютуй,
Трощи в трикутничок знайомого причілка!
Знайомий дім, де жінка й тепла грілка,
Знайомий дім з шухлядками кімнат,
Ковпак нічний, бавовняний халат,
Огрядна груба, і приємний чад
Із мідного прокислого кадилка...
„Амеліє, ти спиш? Амеліє, — де ж ти?
Йди двері відчини, бо тричі стукав хтось...
Це, Амедею, ти? Приплентався нарешті?
Скидай - но туфлі, бруду не нанось...“
І туфлі кладучи до груби, щоб протряхли,
Сміється Амедей замислено собі,
І посміхаються з полив'яної кахлі
Рожеволиці лицарі й дівичі голубі,
І черевань, розувічений у блейвас та цінобру
(Полів'яна ідилія голяндських мулярів),
До себе пригортаючи свою коханку добру,
Теж посміхнувся ввічливо й замріяно зомлів.
Фламандська піч розпарена, в квітках,
пташках та бантах,
Мов дівка угодована, паруючи стоїть.
Полива жирна топиться, гладкі блищать драбанти,
Червець на них вилискує, зелінка і блакить.
Рипить підлога повагом, скриплять кульгаві двері,
І Гофман — у притулкові своїх буденних чар,
Де на пузатому старому секретері —
Перо крилате й ситий каламар...

Ярмарком попрохав одного із 697 членів своєї редакційної колегії написати інтермедію. Один із 697 написав. Подамо її без змін.

ІНТЕРМЕДІЯ ОДНОГО
ІЗ 697

На порядку денному, ярмарково-інтермедійному, стоять питання гострі, сьогоднішні...

Але, щоб підтримати зв'язок з учорашнім та віддати данину нашій суворій добі самокритики, знаєте, треба б узяти на облік досвід „минулого“ й ефект від № 131 нашого ярмарку... Така вже традиція ярмаркова.

І хоча на носі двістірічний ювілей Лессінга, отого знаєте, що про нього Мерінг написав „Легенда про Лессінга“ — прекрасний марксистський твір, а згадувати доводиться минулий ярмарок, від якого сподівалися одні невиданих літературних творів, інші — провалу, ще інші — скандалу, вроді як би затемнення сонця й голів... А воно особливого нічого не сталося. Така досада, такий „пасаж“, що аж сльози покотилися в декого... „як той горох“ („прекрасна“ вулична пісня з легкої руки маестро Городовенка, що ніяк не вибереться зі своєю богоспасаємою капелою за кордон через брак фраків).

Так, доводиться згадувати, і це досить нудна робота, бо навіть ярмаркові персонажі, навіть чортик Зануда і циган, півник і інші, в цьому місці влаштували італійський страйк — ані пари з вуст, ані пальцем не поворухнуть. Така ото ярмаркова сучасна солідарність. — Ще, кажуть, розпізнають! Придивляються до нас, як до тих чортів луплених! Жалають не хотіть!

І доводиться членам ярмаркову (а в нас, знаєте, їх не один!) всіх заспокоювати та пояснювати, що нічого не трапилось, що ярмарок

ніби - то добре йде. Кажуть продавці, що були черги — оті черги, що ввійшли за останній час у моду по Харкову.

Знаєте, стоїть коло цербкоопу черга — та, що про неї вже згадано в передмові. Йдуть люди по вулицях, ніби спішать, але, проходячи повз чергу, обов'язково зупиняться, займають у черзі й собі місце і потім, постоявши хвилин з десять, зупиняють тих, що виходять з коопу :

— Що дають?

— Та все...

— Все? А мені всього ж і не треба. Тьху!

І черга зменшується спереду, а з - заду зростає. — За „Літ. Ярмарком“ черга трохи інша була...

Скажимо, на самім уже ярмарку було чимало сцен, які варті були б уваги ідеологічно - мистецького кінеска наркомосівської організації, чи то пак установи — Вуфку. Але Вуфку — перед надзвичайними подіями. „Торгово - промислова газета“ пропечатала їм щось похуже на „капут“! Забирають кіноорганізації од НКО й передають ВСНХ. З цього приводу „дозвольте запитання“:

— Чи не змішає бува хтось бази з надбудовою? І чи не прийдеться комусь, чи не скаже хтось словами невмирущого Гоголя: „А подать сюда Тяпкіна - Ляпкіна“?

В кожному разі кіноко було відсутнє. Доводиться фіксацію передавати віджилими примітивно - словесними й — це підкреслюємо — необ'єктивними засобами... Ну, як ти зафіксуєш яскравий натовп ярмарковий, завмерлий від багатомішаних почуттів перед інтермедією з участю Цигана, Чортика — Зануди, Півника та Ярмаркому! Як ти схопиш незрівняну решетилівську шапку, зсунуту на бакир, або рогові окуляри європейські на якомусь „класично - українському“ носі! А тимчасом між шапкою і окулярами — експансивний діалог на актуальні для ярмаркому теми.

Сива шапка. Ах, що воно за одні, оті персонажі? Хто?! Хе-хи-хи-пхи! Чи не той...?

Окуляри. Це — єрунда! Я дивлюсь на товар. Це для одводу очей. Тримай, голубчику, кешені!..

З натовпу. Дивіться! Дивіться!

Окуляри. Знаєте, дуже зрідка на ярмарку трапляється справжній добрий товар. Я за хороший державний магазин і проти ярмаркової форми, бодай і радянської!

Сива шапка. Традиції забули? Ех ви, Європа тільки на носі у вас!

З натовпу. Злодій! Міліція! Куди дивиться наша міліція!

І тут було найяскравіше видовисько. Щоб-то Лесю Курбасові перенести його на сцену Березоля в веселе ревію „Алло на хвилі 477“! Був би великий успіх! Бо не вистає у нас барвистого слова. Й доводиться подавати інші картинки, яких так і не побачите в „Березолі“.

Ярмарок все-таки зручна річ, хоч би окуляри й мали певну рацію. Тільки на ярмарку можна побачити прекрасні ятки... А в ятці — прекрасні Сенченкові „Червоноградські“ іко... чи то пак портрети! Сива шапка й окуляри тут спочатку були розійшлися в своїх думках, але на кінці діалогу погодились. Ось діалог цей:

Сива шапка. Прекрасно! Талановито! Яскраво-огидні оці рідні типчики. Як за Марксом! Тільки чи були справді вони на Україні?

Окуляри. Таких достотно не було, це певно. Хіба ми не знаємо історії, економіки, процесу накопичення? І тут, скажу під секретом, не зовсім за Марксом. Ог подивіться на благодушно-рожеву ретроспективність малюнку, на ідилічно-історичний факт. Трошки папахе романтикою... Ідилічна черепичка, благодушні роб... де ж там справжні робітники — селяни, за цим возом прогресу капіталістичного, що на нім сидять радісні Кішка Самійло та Головатий?

Сива шапка. Ну й що ж? Киньте ви теорію і те, чого нема! Дивіться на те, що є. Гарно?

Окуляри. З одного боку, прекрасно, а з другого, як то кажуть... Тільки - но гляньте: в нашу фарбу червону авторові хтось підсипав рожевої, знаєте — струвиської, он оті рожеві риси!

Сива шапка. А й справді, того... Як же це так?! Це ж...

Окуляри. Та ви не турбуйтеся! Молитися на ці іко... чи пак портрети, певно, не будуть...

Ярмарком з останньою думкою погоджується, бо він таки й не мав на увазі розводити релігійну пропаганду і складається з 100⁰/о-их безбожників. Факт, а не реклама!

І хіба хто думав, що „Зелена Кобила“ — це просто собі засіб інтригувати! В добу самокритики мусимо бути одвертішими й нічого не ховати від шановного читача. Один із членів ярмаркому був свідком, як на ярмарку одно дитинча запитувало в свого „батенька“, чи не водяться, мовляв, тут вальдшнепи. А на ярмарку ними й не пахло. На ярмарку демонструвалося „благородніщих“ птахів, що про них на сторінці 201 написано:

„полетіли Драй-Хмарівські „Лебеді“ на південь — далі через гори і величезні моря“...

А, справді, слова ці не відповідали дійсності, як кажуть англійці, і лебеді знаходяться в іншому місці... Якщо читач справді цікавиться цією пороною птахів, що про них ще Олесь у душі тов. Драй-Хмари писав:

„На болоті спала зграя лебедина“,

ми прийдемо на допомогу... Ми підмітили в розгарі ярмарку таке: зупинився батько зі своїм сином, піонером допитливим... перед сонетним малюнком „Лебеді“.

А на тім малюнку сонетнім „тихе озеро“, „зомлілі верби“ й „п'ятірне гроно“ лебедів „приборканих“ і „нездоланих“, ще й такий поетичний „коментар“ :

О, гроно п'ятірне нездоланих співців,
крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів,
що розбиває лід одчаю і зневіри.
Дерзайте, лебеді: з неволі, з небуття
веде вас у світи ясне сузір'я Ліри,
де пінить океан кипучого життя.

.....

Оце й притягувало деяких одвідувачів і зокрема зацікавило допитливого піонера. Тут почалася ніби казка про „білого бичка“.

- Тату, хіба лебеді співають?
- Ці, синку, якраз „співають“.
- А чому?
- Тому, що вони співці.
- А хіба й серед лебедів бувають співці?
- Дурнику, одчепись!
- А чому вони нездолані й приборкані?
- Бо художник хотів вжити діалектики мислення.
- А що таке діалектика? А чому „крізь бурю й сніг“?
- Так зветься одна монографія.
- А чому я не чув їхнього співу, що „гримить переможно“?
- Бо це поетичне перебільшення.
- Брехня, тату?
- Поетичний образ, гіперболізація.
- А що це, тату, за „лід одчаю й зневіри“ вони розбивають?
- Годі, сину, це вони деяких знайомих так бадьорять...
- А чому ж там написано про „неволю“ й „небуття“?
- Та годі, кажу тобі: вони ж, бачиш, приборкані...
- А хто їх приборкав?
- Сами себе приборкали...

— Сами? Хто ж вони? От чудаки! Я хочу, татку, послухати живих, поведи!

Батько образився й здвигнув плечима, а один із членів ярмаркому, слухавши цей діалог між батьком і сином - піонером, подивився кудись на захід і змовк. Член ярмаркому почухав потилицю, а потім пішов писати вражіння з ярмарку замість інтермедії в черговому числі.

Г Р О М А Д Я Н С Ь К А В І Й Н А

1 Він виймає гроші й дає мені. І. В А С И Л Ї

КОСТЬ КОТКО

— Треба перерахувати.

Маємо видавати підпільну газету. Наш фонд буде у вас на схованці.

Гроші пораховано, останні папери й конторські книжки спалено. Я зазираю до здорової залізної каси — порожньо. Нічого більше нема.

Потім я роблю з паперу квача, встромляю в чорнило й пробую малювати на великому аркуші паперу. Мені чимало років, але це перший мій малюнок у житті.

Дуля ніяк не виходить. Такий з мене маляр, ніби оту дулю показує шестипучкова людина.

Василь дивиться через вікно на Хрещатик, і мені здається, ніби він сердиться. От зараз начитає мені нотацію про серйозне поводження підчас евакуації. Хрещатиком ідуть військові частини, риплять вози, десь дуже поблизу гуркотить в небі, а ти малюєш дулю? Ох, як несерйозно!

Але Василь підходить до мене, хвалить дулю, хвалить мене:

— Зберегли гумор за трагічних часів — збережете рівновагу й за трагічніших.

Ми уже вдвох підписуємо під дулею руською мовою з ятем і ером:

— „Христолюбивому воинству привет“ —

і запираємо дулю до залізної шахви. Ключі я кину в дворі до нужника. Хай помучаться денікінці, одпираючи шахву! Хай сподіваються великих скарбів!

Одержую сстанні вказівки:

— У редакції на Караваївській чекає Мишко. Йому дасте утримання. Попаліть, що встигнете. Мене починайте шукати не раніше, як за тиждень. Пам'ятайте звязок: Прорізна, 19, банк, Ковальчук. Записувати не можна. Ну, мені час. Так не раніше, як за тиждень, чуєте? Ковальчук зараз на селі.

Ми виходимо на Хрещатик, стискуємо на прощання руки. Гуркіт канонади робиться нестерпним. Іду на Караваївську.

30 серпня 1919 року, очевидно.

2 „Прорізна, 19, банк, Ковальчук“.

Кілька день не можу отого звязка побачити. Десь нема, не приїхав. Чи ще ховається, чи вже заарештовано.

Нарешті дізнаюся, що мешкав Ковальчук у готелі „Бельв'ю“ на Володимирській. Це дуже близько. Сміливо йду, розпитую й сміливо заходжу до номера. Там двоє. Говорять українською. Потрапив таки на слід!

Але на моє запитання про Василя вони переглядаються. Той, кого я вважав за господаря хати, визирає на хвилинку до коридору, щільно притуляє двері, потім підходить до мене й говорить просто:

— Тут помилка. Я не той Ковальчук. Власне, я зовсім не Ковальчук, а лише маю його хату і його документи. Але вашого Василя я знаю.

Мені робиться на хвилинку лячно, але тікати нема куди. Надто довгий коридор у готелі.

— Ваш товариш має мешкати десь на околиці. Я вам пораджу таке. На Кузнечній живе один поет, його земляк, він напевно з вашим Василем зустрічається. Вони великі приятелі. Спробуйте.

Я записую адресу, дякую і просту до дверей.

Мені хочеться швидше піти. Я удаю байдужість, але господар не так її розуміє й спиняє мене:

— Чекайте. Ви чули колись про Ангола?

Я повертаюся.

— Отамана Ангола?

— Так, отамана Ангола, що різав більшовиків і жидів...

Звичайно, про отамана Ангола я чув. Цієї весни він з Уманщини переки увся кривавим слідом на нашу Бердичівщину. І, звичайно, ніколи я його не бачив. Бо якби бачив, то не міг би уже стояти тут і розмовляти хоч з ким. Мій господар задоволено сміється і говорить трохи театральню, з пихою:

— Оце ж я Ангол і є.

Цікаве становище!

Та пан отаман мене різати не збирається. Принаймні, зараз. Він насолоджується з моєї йолопської пози. Потім вважає, що вже досить. і пояснює:

— Іхав на більшовицьке підпілля, а опинився в денікінському.

— А ви не боїтесь оце мені розповідати?

— А ви не боїтеся зі мною розмовляти?

Ми обидва сміємося. Він — щиро, я — змушено. Востаннє озираю огрядну постать і гарне обличчя погромника і садиста, радію, що не треба стискати йому руки — стою дуже близько до дверей. Шапкуюся і виходжу.

Прохсдячи коридором, обмірковую цей випадок і розумію, чому тов. Ковальчука нема в Києві, і чому його документами володіє отаман Ангол.

З Кватира була така: великий паркан на Тургенівську вулицю, у дворі два будинки. У більшому, в глибині двору, живе господиня. Меншого найняли ми з Михайлом. Паркан високий, ворота міцні.

До нашого дому прибудовано невеличкого сарайчика. Його заперто ззовні. Але всередині дому є з сарайчиком сполучення. Стіною сарайчик межує з сусіднім двором. У стіні я вийняв дві шальовки,

приробив шарніри й закріпив шворками. Можна ментально потрапити у двір до сусідів. А в тому дворі виламав дошку в паркані до дальших сусідів. Там уже яр і вихід аж на чотири вулиці.

Знаменито зроблено! Я сам задоволений від свого винаходу й надзвичайно пишаюся.

Господиня — полячка. Вона ненавидить і більшовиків, і денікінців. Ми з Михайлом — професори з Кам'янецького університету. Михайло — так зовсім поляк, бо він чудово говорить польською. В мене не було досить практики в мові, отже я польського походження лише з материного боку. Використовуємо польський патріотизм на всі відсотки. Ходимо до господині „на гербату“ і мріємо вголос разом з нею про ті недовгі часи, коли вже прийдуть „наші“.

Сніжними вечорами, коли ледве блимає електрика, до нас приходять гості: мій родич, студент Василь і приват-доцент Загорський Анатолій П. трович. Диплом і катедра в Загорського такого самого походження, як і у мене. Коли нам доводиться призначати побачення десь на вулиці, ми голосно балакаємо про театр і про різницю між Анаксагором і Анакреоном. До речі: обидва ми цієї різниці не знаємо.

Частіше приходить Василь. Я відкриваю йому двері, дивлюся на його стомлене обличчя, на тремтіння борідки і знаю: нічого не вийшло, нічого не допомагає. Я мовчки наставляю самовара, а потім розпалюю каміна. Дрова не горять, я підкладаю аркуші „Киевлянина“, газета згортається у вогні, літери світяться, і Василь болісно сміється:

— Дивіться, які вогненні слова! Вогненними словами пише Шульгін.

П'ємо чай і мовчки позираємо на вогонь. Думаємо кожний про своє і все ж таки спільне. Нарешті, я не витримую:

— Ну, Василю?

Василь важко відривається од важких дум і говорить недбало:

— Сьогодні нічого не вийшло.

Я розумію, чому в його недбалий, байдужий тон. Він хоче підбадьорити, навіть не мене, а себе самого. Так легко скласти зброю настирливості перед великим одчаєм. Але не мусить бути одчаю! Треба випробувати всі чисто шляхи! Василь не має права на одчай.

Моя роля — маленька і незначна, але я теж не можу пускати до себе в душу одчай, щоб не затруювати ним товариша. Я теж недбало кидаю, пильно придивляючися до каміна:

— Ну, значить (нахиляюся, щоб підкласти дрівець)... значить завтра вийде.

Коли в кімнаті робиться тепло, я перевіряю, чи заперто ворота, замикаю двері й ми лягаємо спати, не роздягаючись.

Михайло ж од початку нашої трагедії не ночує на Тургенівській, буває лише вдень, і всі вечори ми проводимо з Василем удвох.

4 Першого ж вечора після того, як я переїхав сюди, призначається засідання. Власне, квартиру й готувалося для цих засідань. Але ввечері ніхто не приходить, і ми з Михайлом не розуміємо, в чому річ. Може переплутано адресу чи пароль?

Другого дня прибігає Василь.

— Заарештовано. Ще вчора зрання.

Він важко дихає і ледве стримує свою розпуку. Він ходить швидкими кроками по всіх кімнатах, не скинувши пальта й калош, ми бігаємо за ним і ловимо уривки відомостей. В хаті тепло, горить камін, і Василеві калоші лишають у кожній кімнаті великі снігові сліди. Сніг швидко тоне, через кімнати навскіс брудні калюжі й струмки, і вони відбиваючи блиски вогню, здаються мені великими річками крові.

Ми дізнаємося, що контр - розвідка інженера Кіристи захопила на Звіринці, на великій конспіративній

квартирі, Гната Михайличенка й Клаву Ковальову... У місті захоплено товариша, що, будиши секретарем домкому, видавав нашим посвідчення на звільнення од мобілізації. Ще раніше десь зник Василь Гукович. Іде зараз трус у тій квартирі, де сховано штампи й бланки моєї „небесної канцелярії“. Словом — розгромлено весь актив підпілля.

— Гната, Клаву й Чумака... — починає щось Василь.

— Чекайте, чому Чумака? Значить, і вашу квартиру захоплено?

— Ні, Чумак кілька днів тому переїхав до Гната на Звіринець. Там затишно, прекрасний краєвид. Він готував нові поезії.

Значить, і Чумака! Я згадую цього стрункого чорнявого хлопця. Я бачив його лише кілька раз — ще за легальних часів у клубі, потім — у Василя на Байковій. Але я не одного разу читав вірші, з яких склався потім „Червоний Заспів“. Прекрасний поет, свіжий, міцний, епохальний!..

Того ж дня беремося за справу визволення. Є якийсь штабс-капітан, він зв'язаний з контр-розвідкою. Треба грошей, силу грошей, треба енергії, силу спокійної й упевненої енергії.

І от тягнуться нервові дні й важкі слизькі вечори. Василь і ще хтось з проводирів турбуються визволенням, здобувають інформації, тримають зв'язки. Моя „небесна канцелярія“ луснула, нема жодної змоги зфабрикувати хоч один паспорт, я поновляю штампи і продовжую організацію першого номера підпільної газети. Ввесь матеріал лишився у Гната, треба все робити спочатку. Вдень я бігаю до друкарні, зустрічаюся з легальними знайомими, щоб не порвати зв'язків, щоб не розшифрувати себе й своєї праці. Схоплюю настрої ворожого міста, роблю висновки, плакаю мудрі надії й безглузді сподіванки.

А денікінщина видихається, безумовно, видихається. Од самого жовтневого наскоку Затонського

не вгаває ані на хвилину канонада на Ірпені. Цілими днями гупають гармати й зростає що-дня черга біля комендатури, де видається й продається перепустки на південь.

Гармати гримають з самого ранку. Пристойна публіка на вулицях жахається й з розпукою дивиться на захід, ніби на власні очі бачить оті непохитні гармати червоної дивізії, що так уперто, не вгаваючи, дряпають повітря:

— бах-бах! три хвилини мовчанки (жорстокої, моторошної); і знову — бах-бах! І так аж до вечора.

І цілий день блукають у місті настирливі чутки, одна безглуздіша за одну. Погано вам живеться, панове кияни! Я мимохіть, майже жартуючи, налагоджую й свою фабрику чуток. Сьогодні — позитивні, завтра — негативні. Найцікавіше з негативними. Це робиться так.

Забігаю до знайомого добродія в Українбанк. Кооперативні добродії, хоч і мають дві легальні газетки — просвітянську „Нову Радугу“ (звичайно першого ж дня вони сами перехрещують її на „Нову Зраду“) та есдеківське „Слово“, але й їм денікінщина здорово дошкуляє. Кооперативні добродії хотіли б зміни. Я шепочу:

— Кепська наша справа. Одігнали нас денікінці з Ірпеню.

— Але чекайте, добродію: адже бахають уже третій день безперестанку!

Я роблю похмуре обличчя:

— Це ми прикривали одступ. Зараз продерся один товариш звідти, каже — становище жахливе.

Кооперативний добродій з Українбанку щиро мені співчуває й біжить до кооперативного добродія з Централу:

— Чули? Більшовики одходять.

— Хіба? А в мене є знайомий зі штабу Бредова, так той каже, що навпаки, ніяк не можуть відігнати їх з Ірпеню.

Мій знайомий з Українбанку тут, очевидно, мусить запевнити свого знайомого з Централу, що якраз його відомості певніші:

— Мені, — очевидно доводить він, — говорила людина, що перебуває тут на підпіллі. Чого б то їй брехати на своїх?

І над вечір, коли розходяться з установ кооперативні добродії й некооперативні чиновники, кружляє містом радісна для одних і зловісна для інших чутка:

— Більшовиків одігнано.

Дехто зідхає з полегшенням:

— А чи певні відомості?

— Сами більшовики визнають.

А на ранок — бах - бах! три хвилини мовчанки й — бах - бах! Непохитно гримаять гармати на Ірпені. Бредівське повідомлення говорить: „Без змін“... Значить, погано! Бо коли б хоч маленька надія — ой, розписалися б „Киевлянин“ і „Вечерние огни“...

Вороже місто, в короткій радісній надії спочинувши, знову живе безнадійним одчаєм. І чутки — сьогодні хороші, завтра зловісні — рвуть його на частки, сіпають, як п'яну людину серед тверезого натовпу.

Долю міста вирішено. Це ясно для багатьох після жовтневого наскоку. Але тим більшої нервовості завдає йому короткохвиљна надія.

І до тим більшої, нелюдської жорстокості вдаються денікінці. Розстрілюють в Лук'янівці, розстрілюють в контр-розвідках, розстріляли велику юрбу арештованих — прилюдно, на Галицькому базарі.

Наша ж надія теж короткохвиљна. Не надія на перемогу, ні, ми знаємо, що перемога буде, але надія на врятування товаришів. Чи встигнемо?

Гарні відомості з сіл. Чудесні відомості з фронту. Ще місяць, може — менше...

Але чи встигнемо?

5 Ця зима дуже холодна. Іноді я не витримую такої амплітуди: важкий холод зовні, важкий жар з середини. Пробігаючи містом у справах, мушу хоч

на хвилинку заскочити кудись у парадне, на пошту, до цукерні:

Трохи зогрітися, перебити мороз — і тоді тепліше робиться, можеш іти далі. Короткі хвилини в теплі перебивають мороз.

І немов подібні короткі хвилини тепла — наша розмова за Василем у той вечір, коли здалося, ніби ми свого досягли, ніби товаришів урятовано. Завтра, мовляв, все виясниться остаточно.

Ми жартуємо перед каміном Василь декламує свої пародії на салонні романи Вертінського, а я співаю за ним:

„Де ви тепер, мій любий Винниченку?
В які краї од симона втекли?“

Ми вдвох, намагаючися співати як-найвиразніше й як-найсентиментальніше, веселими голосами закінчуємо сумний „романс“:

„Де ви тепер? далеко ви, чи близько,
В чому знайшли останній ідеал?
Здавалося мені, в притонах Сан-Франціско
Ви неграм пишите новий універсал“.

Потім Василь починає іншого, вже з присвятою Петлюрі:

„Ваші пальці пахнуть золотом“...

Цього дня одержано цілий пак петлюрівської преси з Кам'янця і ми маємо нову нагоду пореготати: соціал-демократичний „Шлях“ прикрашено на першій сторінці гаслом:

„Пролетарі всіх країн, єднайтеся“,
а на другій — великим аншлангом:

„Геть московських наїзників з української землі!“

Ми говоримо тепер про нашу газету, не підпільну, що ось-ось вийде, а про велику легальну газету. Її видаватиметься незабаром, тільки знищимо денікінщину. Ця газета об'єднає всі творчі сили рдянського суспільства. Це буде велика, перша українська

АРІСТОФАН „ЛІСІСТРАТА“

КОМЕДІЯ НА 5 ДІЙ. ПЕРЕКЛАД З ГРЕЦЬКОЇ К. ЛУБЕНСЬКОГО
ЗА РЕДАКЦІЄЮ М. ЙОГАНСЕНА

Перш за все, шановний читачу, не поспішай і, хоч на момент, задерж свою увагу на комедії Арістофана, що про неї тут річ. Ти, певне, вже знавеш цього атенського трагика, читавши його геніяльні поеми: „Фавст“, „Кобзар“, „Прометей“, але для тебе великою несподіванкою буде взнати, що, крім цього, він писав ще й комедії, будвши, справедливо, попередником не тільки Івана Котляревського, а й самого латинянина Мольєра і француза Плавта. Він, цей еллін Арістофан, був правдивий штукар, і ти, український читачу, охсчий, як ти не раз про це гозорив, досхочу нареготатися, матимеш моральне задоволення, придбавши за карбованця книжку елліна Арістофана,— іти повним кроком назустріч своєму бажанню. Ти будеш задоволений, бо своєю власною персоною матимеш змогу наблизитися до первісних джерел отих самих, що з них повним цебром бере соки жигтя наш прекрасний Лесь Курбас. Разюча подібність! як каже проф. О. І. Білецький. Чи виходивши до театру Арістофанового, чи до театру Курбасового, ти в перші хвилини нічого не второпавш: замість людей — якісь фантастичні істоти, грубі карикатури, химерні образи, що мигтять на хибкому, теж фантастичному, тлі, що ним буває то земля, то повітряні простори, то пекло: говорять, співають, танцюють, лаються, гавкають, щебечуть і хрюкають. Ти приголомшений, оглушений, збитий з пантелику. Хор виступав на сцену то в образах жаб, ос, птахів, то навіть хмар. Герої п'єси зносяться в небо на найбруднішому жуку-гловвику; на сцену виносять кривду і правду у кошиках, мов тих півнів, що їх приготовано до бою. До людської розмови домішуються крики тварин, непевні шуми, дивні звуконаслідування: уа, уа, уа, бом - бакс, бом - бало - бакс, берекек - оакс, коакс, епопо - попо - попоні! — Словом, з царства Арістофанового театру ти без пересадки перелітавш у республіку „Літературного Ярмарку“ і запаливши свою пахучу люльку, непохитно і раз на вки вічні стверджуєш: з першої ж получки я одкладаю два карбованці, щоб купити разом із черговою книжкою „Літературного Ярмарку“ (ціна 1 карбованець) веселу комедію еллінського трагика Арістофана „Лісістрата“, видання ДВУ (теж 1 карбованець). Словом, два карбованці і ні копійки більше

справжня газета, впливова — орган, трибуна. Довкола неї об'єднуються письменники й мистці... Власне, будує плани Василь, я тільки прислухаюся до них і вчуся... мріяти.

Хороше мріяти, щоб коротким теплом перебити довгий мороз... У ті хвилини я не розумію, що то зовсім не мрії, а добре обміркований план, і що ми обидва доживемо до того дня, коли один із нас цього плану здійснить.

На дворі хуга. Камін загасає. Я перевіряю ворота й двері.

Б А на завтра ввечері рипить хвіртка. Я підбігаю до вікна й не впізнаю, а швидше — почуваю поstatt Василя.

Він стоїть на порозі й дивиться на мене. Я відступаю в хату, але він не йде й мовчки дивиться. Бачу лише чудний блиск блакитних очей. Од чого чорне йому обличчя? Од темряви в коридорі, чи од...

— Їх скатовано. Розшматували багнетами. І того ж самого дня. А нас увесь час дурили.

Я скрикую і майже падаю назад, у кімнату. Василь поволі, якимись сліпими кроками йде за мною, потім виймає з кешені револьвера, дивиться мовчки на нього, перекладаючи з правої руки в ліву, повертається й біжить на мороз. Я хапаю свою шинелю, шапку, спотикаюся на палицю по дорозі, хапаю й палицю та біжу за Василем.

Двері лишаються розчинені. Хвіртка теж.

Наздоганяю Василя й біжимо поруч сніжною вулицею. Грузнемо в замети, кудись провалюємось. З моєї палички вислизує тонкий гострий стилет — вона розкрилася в моїх тремтячих руках. Василь підхоплює його, а мені передає револьвера. Ми біжимо далі.

Нам назустріч біжать вулиці й завулки, вони вилазять звідкись знизу, з морозяної імли, підкрадаються стискають на мить своєю холодною темрявою, штовхають нас одне на одного і з свистом

пролітають далі. Ми біжимо, продираємося через імлісті мури морозу, біжимо й біжимо.

Спочатку я думаю, що у Василя є якийсь план, а потім розумію, що то розпука жене його й мене. Розпука й помста.

Я не знаю, чи сказав він це мені, чи, може, воно в моїй власній уяві народилося, але вперто стукають ці слова в моїй голові і штовхають мене всього, як рвучкі удари серця штовхають груди:

— Першого денікінця вбити... першого денікінця вбити... першого де...

Я розумію, що це правильно й розумію, що вб'ю. Ми біжимо далі безлюдними вулицями — він з розкритим стилетом у руці, я — з револьвером. Але коли морозяний вітер тверезить наші розпалені голови, ми обидва бачимо безглуздя цієї скаженої біганини й мовчки повертаємо додому.

Та ми не соромимося нашого сказу. Принаймні мені за Василя не сором. Я знаю, що інакше він переживати не може. Він загубив свого друга й учителя, втратив назавжди того, хто навчив його революції, хто зробив його товаришем Василем.

Другого дня Василь з кількома товаришами виїздить на Білоцерківщину керувати повстанням.

Я друкую підпільну газету й чекаю великої зміни.

Моя мати була стара. II. ТРЕТЯ ЖІНКА

Що-правда, їй було лише сорок літ, але єврейські матері в сорок літ уже сиві. Моя мати теж була сива. Сестра ще гралася в ляльок — восьмилітня...

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

(Мініатюра)

Вони не взяли ні матері, ні сестри...

Їх було п'ятеро. Двоє надворі, трое в хаті.

Один у волохатій бурці й великій шапці, вусатий, посміхався весь час доброю усмішкою до мене.

Другий молодий, у френчі... З кешень його френчу

висіло безліч срібних і золотих ланцюжків, кешені були повні годинників.

Третій вивертав шухляди побитого шашіллю пузатого комода й лаявся.

У шухлядах було порожньо.

— Пані козак, — плакала мати, — вже усе забрали... До нас уже тричі приходили, пані козак...

Так казала вона до третього й краплі холодного поту збігали з її блілого чола.

„Пан козак“ вилаявся, обвів очима кімнату й помітив, що у ній була ще й третя жінка.

Чому не можна заховатися у щілину між дошками підлоги? Для тарганів же там знаходиться місце?

Чому шапки-невидимки існують лише в казках Андерсена та братів Грімів, а не в дійсності?

Вони помітили її, хоч вона й заховалася в найтемніший куток кімнати й сиділа там, тремтючи й клацаючи зубами.

— Не клацай зубами! — в думці кричав я до неї — Вони почують...

І вони почули, бо вона надто клацала зубами.

Утрюх вони потягли її з кімнати у кухню, кличучи двох, що стояли на дворі.

— Антоне! Сидоре! — кричали. — Ставайте в чергу до жидівки...

Вона йшла, похнюпившись, без слова, а я бачив, як виростали в неї очі. Вона боялась, що очі випадуть з орбіт, і затулилася хусткою — падатимуть у хустку... її очі.

Мати тулила до себе мою сестру, вона боялась... може повернеться? Я стояв серед кімнати й серце мені калатало, як п'яниця у замкнені двері чужого приміщення — одчиніть!

Та нікому було одчиняти, ніхто не хотів одчиняти — пуста була...

Одчиніть!

Грюкнули сінешні двері, і я подумав, що то моє серце, вибухнувши, розірвалось!..

Вони протупотіли мимо вікон.

Мати вийшла у кухню.

На тапчані лежала третя жінщина — Двойра.

Двойра була, як мертва, й мати поклікала мене.

Я набрав у рот води й бризнув Двойрі на обличчя.

Двойра розплющила очі і знову вони стали виростати у чорні провалля.

— Двойре! Це я... Це я, Двойре!

— Я тебе не знаю...

— Двойреню! — заголосила мати, а моя маленька сестра теж заплакала. — Двойреню, вони пішли, щоб їм дорога до чорної ями була... Невже ти не пізнала Аврамчика?

Двойра сіла на тапчані й мовчки подивилася на мене.

— Ой, Аврамчик! — зойкнула вона й накрила хусткою голі ноги. — Ой, Аврамчик...

Потім, мабуть, зрозуміла, що сталося, впала знов на тапчан і завилала:.

— Маменю, маменю...

...До нашої хати заходила п'ята група грабіжників.

Ви чуєте? Це — миші.

Вони шелестять у кутках старими шпалерами, шарудять у важких масивних шахвах. Я чую дрібне лопотіння прудких лапок у себе під ліжком...

Це — миші... Сьогодні тільки другий день, як пан Яндзіч із сем'єю покинули віллу, а вони вже скрізь з'явилися по всіх кімнатах, по всіх залах і коридорах... Вони зграями бігають під підлогою і пищать коротким голодним писком.

Сьогодні вранці, як і що-дня, я відкрив книжкову шахву. Руки мої затрусились, підкосились ноги і я ледве не впав. Книжку промов Ццерона було попсовано гострими дрібними зубами!...

ІІІ. В О Н И

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО

(Аквареля)

Тоді я вийшов на ганок набрати в груди свіжого повітря і тут побачив кішку. Сіру кішку з округлими зеленими очима. Вона якось чудно, хрипло нявчала і, мабуть, зраділа людині. Підбігла до мене і стала лашитись біля ніг. Я схопив її й замкнув до книгозбірні. І зразу ж почув звідти її дикі, розпачливі зойки. Це були правдиві зойки, повні безумного жаху.

Я відчинив двері і тварина шмигнула повз мене. Більше її я не бачив. Вона, певно, втекла з цього страшного мишачого царства.

Я прислухаюсь і прислухаюсь, і чудно лопотять мені в ухах старі слухові перетинки...

Там, наді мною, на другому поверсі, одноманітні кроки. Вони не стихають ні на мить. Вони глухі, як маятник, глухі, як оця осіння ніч, що зазирає в чорні шибки моєї кімнати.

Я знаю — то ходить божевільний пан Стах. Він прибіг учора ввечері без картуза, босий і розпатланий. Я думаю, що він утік із дороги.

І на весь будинок лишилися тільки ми вдвох та прудкі миші... Багато, безліч прудких, лопотливих мишей...

Я лежу на ліжкові, вдивляюсь у темряву, слухаю...

Покинули. Всі покинули. Втекли. Та й куди я поїхав би — старий, сивий учитель? Все ж життя моє — латина й грецька мова. Куди ж мені їхати від них? Хіба можна втекти від життя?

Я пригадую колишню гімназію, своїх учнів... Скільки їх! Отак заплющивши очі, можна побачити. Лиця, лиця, лиця... А потім — пенсія і життя у пана Яндзіча. Я пригадую своїх учнів — його дітей. Стефана, Казіміра й Божену. Славні, хороші діти! Де ви? А четвертий дорослий — пан Стах. Божевільний. Цей не вчився, був тихий і всього жахався...

Вчора я був у парку. Старий величезний парк. Березова алея починається просто від ганку і йде далі, далі, углиб... Там єсть альтанка і прозора округла криничка. Ви не знаєте? Це там, де б'є

зеленкуватий прозорий фонтан і кришталеві бризки його розсипаються тисячами самоцвітних віял. Там згрудилися навколо віковічні дуби і заступають вам шлях.

Тепер у парку, пусто, журно. Вже спадає багряне листя — куди не глянеш, скрізь червінкові, золоті стежки...

Я задумливо йшов і йшов алеєю. Дійшов до альтанки. Вона вся була засипана самотнім листопадом. Як пустельно навколо!

І раптом я почув якийсь дивний звук. Він так ясно пролунав у дзвінкому повітрі і стих. Ніби хтось низько, стримано засміявся. І сміх той був дивний і незрозумілий.

Я сів в альтанці на похилій лавочці й тут знову почув той звук. Я глянув вздовж алеї і сидів зачарований, повний того дива: алеєю швидко бігла струнка простоволоса німфа. Два молодих фавна доганяли її. На бігу один із них повернув до мене обличчя й посміхнувся. Потім вони зникли в далені між березами. Фавни були волохаті і з цапиними ріжками. Вони струнко вистукували своїми маленькими копитами і дзвінко іржали, як молоді лошата. Повний тихого хвилювання від того, що бачив, я поспішав додому. Коли я проходив мимо грота, де перед входом була постать старого сатира, нове диво чекало на мене: сатира на п'єдесталі не було. Так, стояв тільки самий мармуровий п'єдестал.

Я глянув навколо і тоді побачив сатира. Він спокійно йшов кудись між беріз і тихо шарудів опалим листом. Я добре розглядив його стару волохату шерсть, гострі ріжки й цапину борідку. Він поволі йшов і тільки іноді мотав головою, як жеребець.

Зараз ніч. Ви чуєте? Це — миші. Вони шарудять шпалерами, лопотять прудкими лапками під моїм ліжком і смакують щось, і смакують без кінця...

А там наді мною кроки. Пан Стах не спить і ходить із кутка в куток, ходить і ходить... Всю ніч...

Я не знаю, чи я спав. Мабуть, задрімав і враз відчуваю: наді мною стихли кроки. У вікно зазирає олив'яний ранок.

І враз я почув ще щось таке, чого відразу не зрозумів, і швидко встав із ліжка. Десь упав важкий грюк і розкотився луною:

— Бю-ум!..

Дрібно задеренчали віконні шибки.

— Ббум!.. Ббу ум!..

Навстіж розбіглися двері, і до мене влетів пан Стах. Божевільні червоні очі його дико блукали. Він тремтів від сліпого жаху, губи йому побіліли й страшно сіпались. Він упав на підлогу й обхопив мої коліна руками. Він щось кричав і біла піна виступала йому з рота. Я зрозумів тільки декілька слів:

— Вони! Стріляють! Вони!.. Там! Там!..

І раптом він несамовито зойкнув востаннє і вибіг з кімнати.

— Бум!..

Здавалося, я тільки тепер прокинувся від важкого сну. Тільки тепер я глибоко опанував зміст того, що з кожною хвилиною насувається на нас грізне й неминуче. Наближаються вони. Хто? Я знаю тільки, що вони — варвари, гуни. Вони — звірі, вороги культури і ніхто з них, звичайно, навіть не чув ні про латину, ні про грецьку мову...

І от всевладний жах все більше й більше опановує мене. Мої старі ноги трясуться й підкошуються. Мені хочеться бачити живу людину, культурну людину з вищого громадянства, з розвиненим культом розуму, з вищими почуттями й поривами...

Я йду на другий поверх до пана Стаха. Він хоч і хворий, але він — син пана Яндзіча і він не може не відчувати спільності наших почуттів...

Я піднімаюсь рипучими східцями. Ось і двері до його кімнати. Стукаю твердо й чітко. Тиша за дверима. Мабуть, немає його в кімнаті.

Тоді я трохи натискую на двері. Але вони не піддаються. З того боку щось обперлося важке, нерухоме. Я нахиляюсь і дивлюсь у замочну щілину. І в ту ж мить я відскакую і біжу, кочуюсь вниз, униз...

Крізь щілину я побачив пана Стаха. Він висів на дверній ручці.

Я прибіг до своєї кімнати і впав на ліжко. Я закутую ковдрою руки, ноги, голову... Я лежу й боюсь поворухнутись. Серце мені от-от вискочить із грудей. І тоді я почуваю в кімнаті знайомий дивний і тривожний звук. Я поволі зсунув ковдру з обличчя: по хаті ходили фавни. Жовтоволосі німфи дратували їх мармуром свого голого тіла. Увійшов старий кошлатий сатир і похитливо заіржав.

Вони зовсім не звертали на мене уваги. Вони знали, що вся вілла порожня, і що для них я — самотній, сивий дідусь.

Я чую, як зупинились великі стінні дзигарі в сусідній кімнаті. У великій порожній вітальні задзвеніло піаніно. Зірвалося кілька ніжних несміливих звуків і сильно грюкнула накришка. Хтось небачений війнув над моєю головою широким віялом.

Раптом я дико схопився і біжу до вікна. Я чую крики й несамопитий грюкіт. Я бачу: до воріт вілли під'їхали вершники. Вони в брудних шапках, у сірих порваних шинелях. Червоні брудні стрічки на грудях у них розвіває вітер. Вони гатять рушницями в ворота...

Тваринний жах сковає моє серце. Я мерщій падаю в ліжко, я тягну на голову ковдру, щоб не чути цього грюкоту, цих диких вигуків...

Один за одним зникли фавни. Хороводом розтанули німфи і старий сатир вискочив у вікно.

І раптом на мить усе стихло. Тиша... Тільки миші відчують пустелю і де-далі робляться все нахабніші. Вони вже лізуть на моє ліжко, і пишать, пишать безугавно...

Та ось знову хижий галас, нестерпучий і неблаганний, підвівся й метушиться за вікнами...

Я знаю: це вони — гуни, готи, варвари. Я чую — вони вже в будинку. Ось зарипіла десь під чиїмись чавунними кроками дошка на підлозі. Все ближче й ближче... Ближче й ближче... З залі до залі, з кімнати до кімнати... Вже десь зовсім близько гупають їхні важкі чоботи: раз-раз, раз-раз!...

Тссс!.. Ви чуєте? Це — вони! Раз, раз...

1 Ідо! Серед метушні цих **IV. СТАНЦІЯ ЗНАМ'ЯНКА**
жорстоких буднів я забув тебе. Свою подерту шкіряну куртку з дірками від денікінських куль я викинув у хижку, там спить на ній моя кудлата Пійма. Шкірянку замінив елегантський синій піджак, на ногах моїх — замість брудних онуч — шовкові панчішки й лакерки з замшевим верхом. Я чемно й покірно стою в церабкоопівській черзі, звично цілую дружину і мрію про перський килим. Я забув тебе.

ЛЕОНІД ЧЕРНОВ

Ти ніколи, мабуть, не бачила, дівчинко, як муштрований вовк дивиться в ліс. Ти ніколи не бачиш, Ідо, як у нудній трамвайній черзі я оглядаюсь назад — дивитись на пройдені гони, де найяскравішою плямою горить твоє юне, прекрасне, вічно бурхливе життя, що його ти так просто взяла в руки і, соромливо посміхаючись, віддала революції.

Моя подерта шкірянка злежалась і зім'ялася під тілом кудлатої Пійми. Іноді мені так хочеться, так хочеться штовхнути ногою прокляту Пійму, взяти в руки й ніжно розгладити зморшки нещасної, смішної шкіряної куртки. Від неї — такий рідний, такий п'яний аромат зниклих років!

— Р-раз! — я штовхаю ногою очманілу Пійму, вона верещить, скавучить, ховається під лаву... а в руках у мене моя шкірянка. Я натягаю її на плечі, дружньо пригладжую рукою рукава, пещу й милую її, як далеку коханку, побачення з якою зробило мене знову щасливим.

Але це неможливо. Це неможливо, Ідо. Моя дружина — член Т-ва Захисту Тварин і Рослин, — і коли я спробую хвицнути ногою самозадоволену Пійму, моя подруга напевне прочитає мені чемну нотацію про культурність, про потребу стримувати себе і про те, як обережно треба поводитися з безсловесними тваринами. Ні, я не можу чіпати Пійму.

А ліс — запашний, одвічний, повний вовчих ям, перекреслений нескладними манівцями — вабить, вабить муштрованого вовка.

2 ...— Чи пам'ятаєш ти цю наївну річку, буйну зелену траву, цю золоту десятку оскаженілого, щедрого сонця над нами?

Чи не забула ти цю порослу бур'яном пустельну вулицю нашого наївного городиська, що цілими роками безтурботно похрапував під гарячою ласкою південного сонця?

Жодної живої душі не було на вулицях.

Кури хекали від спеки, копаючись в сухому, як порох, кізяку. Мухи тікали в перші-ліпші темні куточки. Собаки висолоплювали ніжні, мов рожеві стрічки, язики. Атрамент висихав і тріскався в ка-ламарях. В розпечений пісок не можна було ступити босою ногою — опечешся.

Чи пам'ятаєш ти ці хатинки на трое вікон? Ці смішні одиниці палісадів? Ці вкриті мохом, позеленілі від часу, напівзруйновані провінційальні тини, що через них я хлопчиськом лазив красти яблука?

Городок безтурботно куняв, зацілований сонцем, — а ми вийшли на майдан, обмінялися поглядами — і розійшлись: кожне своїм шляхом.

Куди?

І гуркотливі міські горлянки проковтнули нас.

Столиця вирує життям і в дальніх відгуках світової бойні вже чувається щось нове й тривожне.

Манометри було зіпсовано, але ми, молоді, уже відчували неймовірне напруження робочого гніву.

А провінція хропла.

Скучно мені було жити на грудях твоїх, моя наївна батьківщино, але здалеку так солодко й боляче було згадувати твою куряву, бродячих собак і твій блакитний, любий, дитячий сум.

Я написав про це тобі, Ідо,—і так мені жаль стало цього зниклого хлоп'ячого задьору, цього буйного, вкритого порохом, бур'яну на майдані; цих любих серцеві підсліпуватих похилених хатинок; цієї миттєвої, несказанної солодко-тремтливої останньої зустрічі на сонній вулиці літнього городка, що я того ж дня узяв валізку й сів у вагон.

З В синій блакиті затріпотіли гарячі плями прапорів. З півночі лунав далекий гуркіт незрозумілих вибухів. Кулями просвистіли перші, оскаженілі від радості, телеграми.

Затріщала й упала шкарлупа віковичної влади царів. Городисько радісно, але трохи боязко захіхикав.

Справник на третій день утік без сліду.

Підвела голову жалюгідна газетка, що до цього часу сумно животіла без усякої надії на тираж. Сутінки гули стурбованим вуликом.

„Отцы города“ прикололи до сурдутів червоні бантики.

Міська дума стала за головний штаб.

Цілі ночі без перестану бреніли, вчора ще тихі, вулиці. Гімназисти сірими бандами тинялись по місту, „роззброюючи“ городовиків.

„Куклу“! „Куклу“ ще треба роззброїти, хлопці!

— А-а, ти ще тікати?

— Стій, мать твою!.. Стрілятиму, сволоч!

— „Високоумного“ роззброїли?

— Вже. Роззброїли та ще й шию накостиляли.

Пручався, сукин син.

— Хлопці! Зараз же треба відрядити п'ятеро людей до редакції, берегти газету... Хто до редакції?

— Я, я, я!..

Вранці, на зібранні „Союзу Молоди“, гімназисти задавалися, попричіплювавши до стегон незграбні

поліційні шаблюки і великі, цупкі револьвери, прив'язавши їх до поясів звичайними шворками.

„Папаші“ з „Комітету Громадської Оборони“ спочатку обурювались і ляскали в пухкі долоні, але згодом, якось, відразу примирились і махнули рукою:

— Що хотіли, те й зробили.

І боязко оглядалися. Але молодь зробила своє діло.

Першого ж церковного свята організувала грандіозну, небувалу в нашому місті маніфестацію — з червоними прапорами, піснями, гаслами й двогодинними промовами.

Городисько відразу зрозумів, що боятись нікого й нічого.

Тоді захвилювалось й вивернулось усе сіреньке, боязке обивательське життя.

Городисько затрусився від реготу. Загомоніли („нікого боятись“) чепурні святешні вулиці.

Екстрені телеграми виходили по 3—4 рази на день.

— Михайл зрікся престолу, товариші. Побий мене бог.

— Брешеш, фрайер!

— От не зійти з цього місця. Ходімо до редакції. В редакції, вдень і вночі, юрби. З балкону хтось шпурляє в людську кашу свіжі телеграми.

Якийсь голений, з акторським обличчям, з афішної тумби:

— Товариші! Дайте ж скінчити... От через що демократична республіка повинна...

— Товариші! Хто хоче крутити друкарську машину в другій зміні?..

Вмить утворюється загін охотників.

В друкарні, поруч з конторою редакції, крутять машину. Ремісники, службовці, салдати, чиновники, педагоги, прикажчики, гімназисти... Командує молоденький безвусий студент.

— Шоста класа! Шестикласники тут є?

— Є. В чім річ?

— Ось маєте — сотня останніх телеграм. Біжи до гімназії й роздай. Мерщій!

Телеграми читають на уроках, уголос, разом з учителями. На „переменках“ ревуть марсельезу і „качають“ директора. Директор дякує, називає товаришами й виблискує червоною стрічкою.

— Хлопці! Хто в жіночу гімназію на загальний мітинг?

— Сашко, а Іда буде?

— Звичайно, буде. Ходім.

— Слухай, не будь же свинею, доведи мене на велосипеді...

Іда керує автомобілем, як справжній гонщик.

Іда стріляє з бравнінга. Іда виграла конем, як першорядна гарцівниця.

Іда виголошує такі запальні промови, що сиво-волоса начальниця гімназії тільки сумно хитає головою.

Вся хлоп'яча гімназія, починаючи від сосунця-четвертокласника до „поважного“ абітурієнта (п'ять хвилин до студента), — обпалює Іду захопленими поглядами, коли вона мчить сполоханою вулицею на своїм темночервоному „Дуксі“, прорізаючи гомін гострою голкою велосипедного гудка.

А коли Іда одного разу на конференції заявила:

— Ми повинні втворити Революційний Комітет!

Вона зробилася страховищем міщан та обивателів, що полохливо шамотіли, озираючись навкруги:

— Вона — більшовичка. Леніна знаєте? Ото ж бо й є. Його прибічниця. Марксистка...

4 Це було страшне, радісне й зловісне літо.

Ціла Україна глухо гарчала, зідохала, розминала стомлене тіло й нудилась у страшній млості.

Шиплячими полохливими гадюками плазували по губернях якісь гострі, безглузді, хвилюючі чутки про заколоти, погроми, про повернення царя...

Старезні діди шамотіли, що бачили якісь незрозумілі небесні ознаки жахливого, зловісного, небувало-го лиха...

— Не то пошесть, не то нова війна... Ой, суне лихо, як та чорна хмара...

Виповзали з лігва якісь поховані темні сили, гро-баками почали точити дні.

На полохливому багряному тлі блиснула радість: Іда сказала, що я кращий за всіх на землі, і вона хоче бути зі мною завжди.

Тієї ж ночі, цілуючи, я випив її всю. До остан-ньої краплини влив в себе її запашну істоту, мов дорогоцінне вино.

Цілу ніч, до світанку нас гайдали скажені хвилі зародження нового невідомого людського життя, що його я влив в її прекрасне, юне тіло.

— Ми повинні втекти на село і там відновити роботу організації,— сказала Іда вранці.— Ти розу-мієш, чому?

Вона мала рацію. Наша організація, загубивши зв'язок із центром, занепала й знесилилась. В місто ввійшли невідомі юнкерські загони і таємниче роз-ташувалися по касарнях. В міські справи вони не втручалися, але якась таємна робота де-далі все більше зрущала і без того напружену атмосферу.

Юнкер Калашніков уже чотири роки сказано рев-нував Іду. Тепер він майже що-дня бігав до її батька й вимагав у нього додержати якоїсь старої обіцянки.

На одному з студентських вечорів він пошепки, хрипко й жагуче шпурляв Іді якісь жалісні слова, потім плакав, скреготів зубами й загрожував револь-вером

— Ой, лихо насуває... дощику бог не посилає... Великий голод буде по всій землі українській...

Чорними круками пророкували лихо зсохлі, гостро-окі столітні, зеленобороді діди.

Вдень розпечене багряне сонце безпощадно палило гарячу, тверду, мов каміння, землю. Зникали цілі річки, струміні й озера, оголювалось чорне порепане дно.

Вогненною спекою дихав жовтий, спечений сонцем степ. Безнадійно гинули без дощу багаті, пишні ниви.

По околишніх селах і повітах плазували шамотливі чутки:

— Мужики б'ють панів... Пани формують загони, палять цілі хутори, й села... А в столиці — чули? — знову генерали засіли... Б'ють народ...

Ночами коли ховався за обрій жовчний, зловісний сонячний пухир, — розпечена ніч вкривала стомлену гарячу землю чорним палючим плащем.

Тоді різні кінці неба займалися нерухожими червоними загравами.

Тоді люди нашого села вибігали на вулицю, залазили на дахи. Застиглими, вилупленими від жаху очима вдивлялись у заграви, що тяглись до неба, мов стомлені благаючі руки.

Голоси лунали полохливо і глухо. Перекидалися півшепітними словами, наче боялись розбудити невідоме чудище, що дрімало поруч і за кілька годин могло пожергти всеньке село.

А в далині цілу ніч до світанку простягали до чорного неба свої вогневі руки, конвульсійно тріпотіли заграви і вабили до себе.

5 — Я їду з тобою.

— Ідо, це неможливо.

— Я їду з тобою Гинути — так разом.

— Ідо, це безумство.

— Я їду з тобою, чуєш? Не строй дурня. Одягай шкірянку.

Ми б.г.цем примчалися до паровозу.

Чорне гаряче чудище без огнів стримано шипіло й раз-у-раз тяжко зідиало, шпурляючи в чорну навислу площину неба вогненні снопи.

Топка чомусь вискалила багрянчу пашу, і в від-
лисах тьмяно виблискували мідяні підойми, держала,
рурки й манометри.

Іда випурхнула на ганок. Я навмисне затримався
біля драбинки.

— Кочегар буде?

— А чорт його зна. Здається, ні.

— Тоді я замість кочегара.

— Ідо...— благаюче гукнув я.

Замість відповіді вона нахилилась до мене.

— Ах, ведмедю! Дурний. Тисячу, мільйон разів
дурний. Давай руку. Ну... Петре? Чуєш?

І коли я простяг до неї руку, вона одим міцним
рвучким рухом шарпонула мене вгору по драбинці.

— Ведмежатко моє...

Міцно, міцно, задушливо обгорнулась навколо мого
тіла, обпекла мені губи. Хитнувся ганок.

— Ведмежа... Дурненьке... незграбне... До
мама на ручки хочеш?..

І розсипала дзвоники сміху.

У відповідь я рішуче вхопив за держало гудка,—
і дике звіряче виття над самою головою роздерло
керею цієї непроглядної ночі.

Шарпонула підйому на хід. З-під машини видерся
шиплячий свист, і велетенський паровоз обережно,
нерішуче тарарахаючи там, де сходились рейки, ру-
шив у важку темряву.

Проплив, блимаючи баньками вибитих шибок,
вокзал.

Промайнув семафор.

Ми їхали на очайдушне діло: я дістав наказ за
всяку ціну привезти ще один паровоз на станцію
Знам'янка, де стояли наші регулярні частини. Дві
проміжні станції було зайнято ворогом.

Єдиний машиніст конав у тифозній гарячці.

6 Ми вже прогуркотіли через два мости.
Паровоз вже не хитався м'яко. Він тріпотів
дрібним лихоманковим тремтінням. Уривчасті подихи

Його злились в одне грізне гуркотливе гудіння. Колеса, скиглячи, гупали по стиках, і нам иноді здавалося, що ми, не торкаючись землі, летимо на скаженій, вогнедишній розпеченій на полум'я машині по міжпланетному просторі.

Вітер батоном хльостав наші обличчя, чавунова чорна п'ятьма обгорнула локомотив і путь.

— Ми танцюємо на місці чи мчимо?

Я скорше вгадав, ніж почув її близькі слова.

— Летимо, Ідо. летимо! — сказав я. — Вище пару! Вище пару, моя маленька дівчинко! Подай заступ, я зараз накидаю з тендера нове вугілля. Дивись на рейки.

І я поліз на тендер

Стрибнувши з тендера назад на паровоз, я закам'янів нерухомо, захитався, вхопився за перегородку, щоб не впасти, і одночасно інстинктивно вихопив бравнінга.

Просто переді мною, звязана на руки й ноги, міцно прикручена шворкою до поручнів, стояла Іда. В очах її тремтіли вогні від сліз огні.

На щоках вилискували лихоманкові червоні плями.

А позаду, захищаючи своє тіло її постаттю, вхопився за поручні стрункий чорний Калашніков.

В кожній руці він чіпко стискував по револьверу. Один він навів на мене, рура другого була щільно притиснута до черепа Іди.

Оскаженілий паровоз, скрегочучи, хекаючи, скиглючи, несамовито розтинав простір.

— Ані руш!! заревів Калашніков. — За три верстви — полустанок. Там ви зупините паровоз.

Я навів на них бравнінг. В ту ж мить він звів тугий курок нагана над головою Іди.

Тонкий вереск Калашнікова вдарив мене в уха:

— Ей, ви! Коли ви гадаєте, що в мене не вистачить волі... прострелити їй голову... — то однаково ви не зможете вбити мене, не простреливши свою коханку...

Він мав рацію: все його тіло було прикрито поставою Іди.

Мозок мій роздерли гострі блискавиці.

— Ведмедю, стріляй же!

Я підвів голову.

Кричала Іда:

— Ну, стріляй же. Ведмедю, любий...

Обличчя Калашнікове, перетяте нелюдською гримасою, затремтіло, — і погляд його уп'явся в мене.

Далеко, далеко підморгнуло червоне око семафора.

— Зменшуй хід!.. Раз!

— Стріляй, Ведмедю, любий, єдиний...

Вона не плакала.

— Зменшуй хід!.. Два!

— Ведмедю! Н-ну!!.

—...Зменш...

Я кинувся до ричага, схопив його лівою рукою, смикнув...

— Ведмедю. Коли ти хоч трохи любиш мене...

Я рванувся до них. Натиснув собачку свого бравнінга. І сім куль протріщали в груди Іди. Труп Калашнікова звалився в ніч.

Паровоз зменшував хід, і чорні фігури в погонах, бігли до нас.

Скривавивши руки, я перерізав вірьовки Іди, високо в повітря підняв теплий труп, міцно-міцно поцілував її очі. І, широко розмахнувшись, жбурнув у багрянну пашу топки.

Полум'я обережно, ніжно лизонуло її тоненьку постать, і я причинив дверці.

Потім, відхаркуючись кров'ю від прокушеної губи, я шарпонував підйому на повний хід, стрибонув з паровоза, відбіг на кілька сажнів і зупинився.

Паровоз злісно пхакнув, запарував, зашипів і рушив у ніч.

—...Вище пару! Вище пару, моя маленька дівчинко...

Багатолітні ділові
стосунки з міль-
йонами наших клієн-
тів в УСРР, БСРР,
РСФРР та прекрас-

Ц И Р К У Л Я Р № 1

ДО КЛІЄНТІВ АКЦІЙНОГО
ТОВАРИСТВА „ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК“

ний збут фабрикатів фірми Акційне Товариство „Літературний Ярмарок“ в торговельно-промислових підприємствах — державних, кооперативних та трестівських — дали нам привід ужити енергійних заходів, щоб поширити наше виробництво.

На цій підставі ми дозволяємо собі запропонувати Вам вибір наших особливо рекомендованих виробів:

РОМАНІВ, ПОВІСТЕЙ, НОВЕЛ ТА ДРАМ

у формі Альманаху „Літературний Ярмарок“ за максимально-мінімальну ціну, а саме:

1. Річний клієнт за 12 книг платить 10 крб., тоб-то кожна книжка обходиться йому лише 83¹/₃ коп.

2. Гірша справа клієнта піврічного: кожна окрема із шести книг нашого Альманаху обійдеться йому в 91²/₃ коп., або купно — 5 крб. 50 коп.

3. Ще гірша (звичайно, відносно) справа клієнта тримісячного. Йому доведеться платити, скільки і звичайному смертному, а саме 1 крб. за кожний екземпляр.

Це безумовно трагічно, але мусимо зазначити таке:

Продукція наша виробляється із матеріалів найвищої якості, згідно із останнім словом техніки, чому дає гарантію більш як 130-місячне існування нашої фірми. Одночасно дозволяємо собі звернути Вашу увагу також і на асортимент наших:

ПОЕЗІЙ, ІНТЕРМЕДІЙ, НАРИСІВ ТА ПОДОРОЖЕЙ,

що містять насправді багато прекрасних вірців, які можуть задовольнити навіть найбільш вимогливі вимоги.

Художні речі нашого виробництва опрацьовується скільки можна дбайливо, і їх сміливо можна поставити в рівень з першокласними фабрикатами, як з боку зовнішнього оформлення, так і з боку внутрішньої незалежності від своїх попередників.

Ми були б дуже вдячні, коли б Ви знайшли за можливе детальніше зазнайомитися з продуктами нашого виробництва. В такому разі просимо Вас звернутися з Вашими вимогами до будь-кого із найбільш значних книготорговельних підприємств у Вашім чи найближчій до Вас місті, як от:

до Державного Видавництва України, Книгоспілки, Контрагентства Друку, Пролетарія, Книгодруку та ин.

В надії, що Ви не відмовите в ласці одвідати зазначені підприємства, маємо за честь бути з цілковитою пошаною —

Літлярмарком

Із послужного списку Степана Івановича Курочки в Хоролі і в столиці. Як не як, а Степан Іванович Курочка людина виняткова! Ніхто на весь Хорол не міг закинути йому чогось в його недисциплінованості чи непринціпіальності! Ніхто не міг обвинуватити його в легкодухості, невірній орієнтації чи нерозсудливості.

Ще ні одного разу за все своє сорокалітнє життя Степан Іванович не зводився з ліжка раніш чверть до дев'ятої ранку й не лягав спати пізніш десятої вечора. Ні тоді, коли над містом часто

РАДІОАМАТОР

ГРИГОРІЙ ЕПІК

рвалася шрапнель, а в громадських їдальнях годували виключно шрапнеллю, ні навіть тоді, коли, задовольняючи трудові прагнення службовців, держава підтримувала городні кампанії й видавала розпорядження починати працю в установах з сьомої години ранку.

— Ніщо не може зруйнувати порядку, — говорив колись Степан Іванович, що-ранку збираючись до канцелярії повітового земства. — Ніхто не має права порушити встановленого регламенту — твердив він пізніш, натрушуючи рудяву, з старої халяви, теку повітпродкомівськими відомостями. — Порядок, головне порядок, — бо він є початок всього, — часто повторював Курочка тепер, і що-ранку, рівно о пів до дев'ятої, ішов вузькими й суворими в своєму кам'яному одязі вулицями не дуже старого міста до книгозбірні технікуму, де він вже ось два роки працював на посаді завідателя.

Те, що Степан Іванович від канцелярійного службовця повітового земства потрапив на начальника підвідділу розподілу індивідуальних пайків повітпродкому, а з ліквідацією останнього на завідателя п'ятнадцятитисячнотомної книгозбірні бувшої семінарії, не повинно дивувати нікого. Революція застала Степана Івановича тоді, коли він мав за спиною лише тридцять років, молоду дружину Глафірю Полікарповну, заячу вдачу і принципово позапартійну орієнтацію. І хоча останнє з переконань не зовсім гармонувало з його філософською системою, проте досить було відвідати хоч одні з тих безчислених загальних зборів службовців, де Степан Іванович завжди рішуче й без найменшого компромісу виступав, щоб переконатися не тільки в його лояльності, а й навіть більше... Ще лорд Керзон пам'ятав гарячий протест Степана Івановича, про Остіна Чемберлена Курочка слова не міг вислухати без огню зненависти в очах, проти Пілсудського Курочка протестував, зрадникові Чан Кай-ші загрожував

гільотиною, не боячись про наслідки, виступав проти всіх опозицій, передплачував усі позики, ні одного засідання місцевкому не пропустив, ні одних загальних зборів. Не було ще випадку, щоб Степан Іванович прогавив свого начальника без низького укліну, щоб Курочка не відчинив йому дверей і щоб, одчинивши їх, пропустив ко ось раніше, ніж поважно проходив за начальником сам.

А ще Степан Іванович любив театр і українську поезію.— Шевченкових „Тополю“ й „Катерину“ „наїзусь, як молитву знаю“ — хвалився він. І як до міста приїздила трупа Саксаганського, виставляючи „Як ковбаса та чарка...“, Степан Іванович захоплено готувався до урочистої зустрічі й вже неодмінно купував квитка не дешевше, як у третьому ряді партеру. Але забути й не згадати про те, що й в українській літературі Курочка не був консерватором, що він не зупинився на Шевченкові, а пішов куди далі — було б просто злочином. Степан Іванович знав і сучасну, „революційну“, як він казав, літературу й особливо кохався у віршах одного поета, прізвище, якого Степан Іванович забував й про якого зовсім справедливо сказано пролетарською критикою, що революція одбилася в його поезіях в таких сірих, нудних тонах, що не можна її й пізнати...

Степан Іванович, розуміється, не міг годиться з такими безжалісними висновками. Він пристрасно любив поетові поезії, захищав їх де тільки міг, і не минало дня, щоб Степан Іванович, згадуючи минуле, не прочитав автобіографічних зізнань поетових про його участь у революції:

„Вдвох їхали: я по квітки,
А він збирати продподаток“

— Як про мене! — думалося тоді Степанові Івановичу...

А тихими вечорами, коли до нього в кімнату приходив кіт, коли Курочка лагодився вже спати, він

часто любив проказувати найемоціональніший вірш свого улюбленого поета — „Чорний кіт“. Було сяде на ліжку, ноги спустить у глибокі калоші, на коліна посадить kota і, стиха погладжуючи його товсту спину, лірично викаже:

Ввійшов до мене в супокійну
Кімнату чорний кіт Нудьги
Ворожки злої... Ліг і мрійну
Веснянку стиха розпочав:

Про хижу згагу зграї гав,
Про душі — білосніжні квіти,
До котрих так підійде кров,
Про бога диких молитов...

І Степанові Івановичу не можна було закинути чогось в його нещирості чи крутіїстві. Відвертий, безпосередній і лагідний, він не лишав нічого загадкового й був увесь як на долоні.

— Я стою тільки за правду, — відповів Курочка, коли хтось з товаришів запитував про його політичне credo. — За правду стою, за правду, голубчику, — щебетав він дрібно, і від того щебетання теж дрібно стрибала його руда, аж біла й витерта, як старий просяний віник, борідка. Вона йшла ніби з - під самого коміра й загадково звисала на крихітні груди свого господаря, хоча в його постаті не було нічого ні загадкового, ні незвичайного. Маленький на зріст, смирененький і улесливий, тихий, як ніч в степу, з маленькими бляклими очима і від природи повороткий, навіть більше — вертлявий, що було зовсім неприродно для його років, Степан Іванович, як уже відзначено, любив слугувати старшим і виконував це завжди з помітним задоволенням. Коли ж слугувати доводилося хоч трохи вищому, ніж начальник канцелярії повітового земства чи завідатель відділу постачання повітпродкому, тоді Степан Іванович виконував свою роль з вдячністю, з помітною гордістю, ентузіазмом.

— Людина народилася й живе, щоб слугувати іншим, — захоплено говорив Степан Іванович. — Щоб коритися й виконувати! — додавав він. І хоча жоден з філософів ще не ствердив цієї його геніяльної

„НОВА БІЛОРУСЬ“

(ЛІТЕРАТУРНИЙ АЛЬМАНАХ ВИД. ДВУ)

Отже, любий товаришу читальнику і любя товаришко читальнице, дозвольте поздоровити Вас у день нашої братерської всесоюзної радості. Нині ми, трудящий нарід України — українці, росіяни, євреї, молдавани, німці, поляки, болгари, — спільними силами поклали ще один камінь у підмурок чудового будинку всесвітнього братерства трудящого людю. Ми говоримо про великий літературний альманах українською мовою „Нова Білорусь“ — про першу ластівку нашого дальшого і ще міцнішого єднання. Отже, здоровимо Вас, любий товаришу читальнику і любя товаришко читальнице, здоровимо Вас з днем нашої ще однієї перемоги і бажаємо Вам полюбити білоруську літературу так само, як Ви любите літературу українську, російську, німецьку, як Ви любите і всяке инше слово, що зове і кличе нас до перемоги. Плеч - о - плеч за Нову Білорусь!

ЦИРКУЛЯР № 3
ДО ВСІХ ПІДПРИЄМСТВ
СРСР, ЩО
ХОЧУТЬ РЕКЛАМУВАТИСЯ

Цим дозволяємо собі звернути Вашу увагу на Рекламбюро Акційного Товариства „Літературний Ярмарок“, що є найдосконалішою, в наших умовах, школою Рекламного мистецтва. Організоване на теоріях, які абсолютно виключають будь-які непорозуміння в сенсі хибно-негативної обробки покупців, наше Рекламбюро водночас з цим має за завдання вести роботу виключно висококультурного характеру і тому позбавлене жодного натяку на можливість вчинити будь-які акції, скеровані як проти однієї, так рівно ж і проти другої сторони: Рекламбюро „Літературного Ярмарку“ запевняє своїх клієнтів у своїй цілковитій совісності і абсолютній лояльності як до радпідприємств, що хочуть рекламуватися, так і до громадян, що хочуть покласти своє довір'я в поетичний човник нашої реклами. Стже, Рекламбюро „Літературного Ярмарку“ жадає зрештою лише одного: добрих грошей від перших і чулості та уваги від других. Все ж останнє — справа Рекламбюра, про що оповіщаючи маємо за честь бути в цілковитій пошані

Літярмарком

Примітка контори: Одна сторінка оголошення всередині тексту книги коштує 150 крб., $\frac{1}{2}$ стор.—80 крб., $\frac{1}{4}$ —стор. 40 крб.; в кінці книжки — 120 крб., 60 крб., 30 крб.

думки, проте Степан Іванович не зрікався свого твердження, широко доводив його життєвість і хоч народився він на м'ятежному півдні, де могутній дух протесту зростає вже під тугим повивачем, проте Курочка був практичною людиною й добре знав, що він не є самотнім.

— Прикидаються, — говорив він м'якеньким тенорком про інших. — Нехай мене кличуть ті вільнодумці рабом, нехай глузують з моєї принципіальної позапартійної орієнтації, нехай навіть плюють мені в очі, але я знаю: це лицемірство й нещирість. Треба бути чесним з собою. Треба знати, хто ми! Я не раб, сотні, тисячі таких, як я — не раби. Ми люди, ми народжені, щоб слугувати сильнішим... Кожна річ, а тим паче людина, має своє місце, і коли вона кидає його, вона порушує закон, порушує порядок, вона — злочинець, — твердив Курочка.

І ніколи, жодного випадку ніхто не пам'ятав, щоб, обстоюючи свої погляди, Степан Іванович підвищив хоч трохи голос, чи схвилювався. Спокійно і впевнено він тоді говорив, спокійно і впевнено рухався. Слухаючи його, не можна було хоч на хвилинку віддатися примхливій, нестійкій дамі — почуттям, — приклади холодної, безстрашної логіки, перед якою пасували найгостріші емоції, — давали промови Степана Івановича. Його спокійний погляд, розмірено-ділові рухи, впевнені інтонації, довгі перерви між кожними двома словами і по тому поважна й тверда хода до свого постійного місця, коли він не головував на зборах, — все було у Степана Івановича підкорено лише одному — залізній логіці. Не даремно ж про його говорили: коли Степан Іванович промовляє на зборах, він просто надзвичайний. Справді, тоді Курочка ніби переставав бути Курочкою, він вправляв своїми думками, як найкращий весляр човном, і рухами, як старий, ще „миколаївський“ двірник мітлою.

На роботу Степан Іванович завжди з'являвся вчасно й виходив додому не раніше, як висидівши

п'ять хвилин зверхчасно. Коли ж того потребували обставини, Степан Іванович міг висидіти й більше п'яти хвилин, хоча останнє траплялося лише тоді, коли хтось з начальників засиджувався в установі довше звичайного. Словом Степан Іванович був цілком вправним службовцем, і йому ніколи ще не бракувало так потрібної орієнтації в подіях і особливо в людях.

Та є речі, що їх трудно зрозуміти найгеніяльнішим людям, є явища, що їх не здатна перемогти навіть найсильніша людина, цей диктатор землі й повітря, сміливий господар морських глибин і гірських високостей. Саме подія, яка трапилася з Степаном Івановичем Курочкою, перейшла всі можливі й неможливі межі, вирвалася з берегів людської сили й досяжності. Вона нагло, як вітер з гір, налетіла на Курочку, збаламутила його океан, широко рсзлилася холодним неспокоєм й одразу затопила все. Ніколи в житті не траплялося Курочці нічого подібного. Ніщо ще не хвилювало його так глибоко, ніколи Степан Іванович не був таким безпорадним і розгубленим.

— Не зчувся, звідки й лихо насіло... Пропаду, як собака в ярмарку... Тепер вже вони мені згадають усе... Не помилюють... Ні, не помилюють,— зідхав Степан Іванович, пригадавши не молоду вже товаришку Моторошку, яка працювала за секретаря технікуму. Курочка захвилювався, раптом звівся зі свого плетеного з лози вольтерівського зразка крісла й вийшов у коридорчик. Він настирливо почував потребу висловитися й тому звернувся до дружини.

— Глафирочко, вона вчора при мені навмисне балакала про ВУЦВК,— з відтінком тривоги вимовив Курочка... — Зачитувала, чи не змінив я своєї адреси, по тому ще щось дуже уважно розпитувала про ячейку, пильно поглядала на мене й на моїх очах демонстративно викликала представника від студентів...

— Та невже ж все це правда?—співчуваючи його безмірному лихові, запитала Глафиря Полікарповна.

— Правда,—зідхнув Степан Іванович.

Глафиря Полікарповна кинула запалювати столичний примус і жадібно всею поставою чекала на докладніші пояснення.

— Правда. Глафочко, чиста правда!—повторив Курочка.—Ні, таки в проклятий день ми переїхали в центр. Йшло все добре, по-божому, по совісті і на тобі! Ну, хто міг знати, що у нас будуть такі студенти?..

— Ка-зна-що, Стьопочко, а не студенти тепер...

— Да, да... Тепер я буду знати! Буду! Та за ні за що ж, просто втопили. Підвели, пхнули. Ні, не вилізи мені не визізи вже мені,—бідкався Степан Іванович.—Тепер все довір'я, увесь авторитет як вітром знесе, як водою змиє...

З отакими, зовсім невеселими, думками лагодився Степан Іванович лягати спати. Він не міг ходити сьогодні перед сном своїх двадцять хвилин в ніжно-блакитному халаті, прострочив цілу годину зверх десятої й навіть не погладив чорного кота, який що-дня приходив у цей час і покірно підставляв господареві вигнуту дугою спину. Одне слово—налетів вихор, захопив Степана Івановича, завихрив, закружляв і безжалісно кинув його в темну пащу безодні...

II Що визначає, якщо сниться сніг і новий будинок без дверей. Звечора Курочка не міг довго заснути, а другого дня він прокинувся чуть світ і не підвівся, як завжди, а просто стрибнув з ліжка.

— Що з тобою, котику?—зустріла його дружина.—Чого ти такий неспокійний?.. Розкажи ж, котику, розкажи мені, що тобі снилося?—з помітною ніжністю в голосі запитала Глафиря Полікарповна, яскраво помітивши його неспокійний, розгублений вигляд. Вона підійшла до нього ближче, поклала

руку на плече і, погладжуючи його стиха, ще спитала :

— Що тобі снилося? Розкажи, котику. Страшне щось?..

— Аг, — хотів одмахнутися Степан Іванович від цього питання. Але захвилювався й знову глянув на дружину неспокійними очима, в яких відбився смертельний жак і повна безпорадність.

— Скажи ж, котику, що тобі снилося? Скажи, — благала його Глафіря Полікарповна.

Але Степан Іванович ніби не чув, стояв з похилою головою й не ворухив жодним м'язом. Він мовчав, і це мовчання непокоїло й лякало Глафірю Полікарповну. Справді: що - ранку, день за днем, рік за роком, двадцять років з хвостиком Степан Іванович розповідав їй свої сни. Глафіря Полікарповна сумлінно вислухувала й ще сумлінніше, до найменших подробиць, записувала їх у зошит і по тому уважно чекала, що справдиться з тих снів і як саме. Вона закінчувала вже десятий загальний зошит змістом своїх і Степана Івановича снів і, крім цього, мала ще два зошити у відповідях - коментаріях, що означає той чи інший з них. Поза цим Глафіря Полікарповна мала один зошит з короткими відповідями, де всі найвидатніші сни стояли за абеткою, і відповідь на них вона знаходила не більш як за одну хвилину. Що - правда, працюючи над цим щодня, вона більшість з тих снів і відповідей знала на пам'ять, але Степан Іванович не міг довіритися на неї й завжди повторював:

— Глафірочко, подивись краще! Подивися, нагідко моя, — просив він. І, коли Глафіря Полікарповна нахилилася до зашита, щоб знайти потрібну відповідь, Степан Іванович тихо, ніби про себе додавав:

— У жінок волос довгий, а розум короткий. Да... Да...

Але зараз Степан Іванович не просив дружину знайти відповідь на його кумедний сон і надмірно

силював заспокоїтися й не згубити остаточно рівноваги. Він тихо, не ворущачись, стояв серед хати й поглядом никав то десь зовсім далеко, то чуйно прислухався до себе, як це робить кінь, коли йому болить черево.

— Глафочко, щось нам буде,— вимовив він трагічно.— Не даремно ж мені цілу ніч такий сон. Палац, розумієш...

— Палац, ох!— простогнала Глафиря Полікарповна й важко сплеснула руками.

— Палац і немає дверей... Розумієш? Ходжу, шукаю й...

— Немає дверей?— боязко перепитала Глафиря Полікарповна, і в її голосі почувся відчай. Вона кинула мужа й простяглася до скрині, щоб знайти зошит з відповідями.

— Постій, не все...

— Не все? Невже ж не все? Не лякай мене, любий! Кажи!

Степан Іванович передихнув, Глафиря Полікарповна передихнула.

— І горить, горить, а я не знаходжу дверей...

— Горить?— трагічно перепитала дружина.

— Так!— potwierдив Степан Іванович.

— Тюрма,— ледве чутно, одчайно вимовила Глафиря Полікарповна й упустила зошит.

— Я так і знав!— зідхнув Степан Іванович, і, зробивши ще кілька кроків, він сів глибоко в куток.

— З'їли таки!— безнадійно прошепотіла Глафиря Полікарповна крізь сльози.

— Кінець!— важко простогнав Курочка. Він звівся на ноги, обережно зняв з ліжка рушника й раптом упав на коліна.

— Молись, Глафочко! Молись! Нехай простить нас, що ми п'ять років завішували його на ліжковій рушником,— і він раптом підвівся і почав цілувати маленьку бляшану іконку.

— Казала ж тобі: роби, як твое сумління велить!

Навіщо було завішувати? Хто від тебе цього вимагав? Ні, передова людина. Голова місцевому обіцяв до тебе прийти. Прийшов!—вимовила вона з докором.

— Лихо швидше прийшло, — простогнав Степан Іванович.

— Боже мій, простіть, анголи-хранителі, — підвела Глафіря Полікарповна догори своє обличчя й так застигла. — Простіть, анголи-хранителі! — долетів до Курочки її тихий шепіт.

— Простіть його, нерозумного! Він не з своєї вини... — і Глафіря Полікарповна заридала. Стоячи на колінах, вона обпиралася лобом у підлогу, схлипувала й тяжко тремтіла вся. Плечі зводилися в печалі й знову падали, а вона щось причитувала, когось благала, кляла, каялася й знову благала.

— Може, ти... — вимовив несміливо й ледве чутно Степан Іванович.

— Що „може ти“?..—вже, як, грім, гікнула до нього Глафіря Полікарповна й знову нахилилася в молитві.

— Може, ти не там прочитала? Подивись, любко, Глафочко, — благально вимовив Степан Іванович. — Подивись, я тебе благаю!

— Там, — знову прогрімліла „Глафочка“ й раптом, як салдат, скочила на товсті ноги. Вона зробила кілька кроків в напрямку до головної стіни й нерішуче зупинилася.

— Треба це зняти все, — боязко озираючись, вимовила вона й пальцем показала на низку портретів революційних діячів.

Степан Іванович несміливо глянув їй у вічі й заперечливо покрутив головою.

— Так велить він...

— Хто, Глафочко, велить?

— Ангол-хранитель наш, — вимовила Глафіря Полікарповна. — Хто про це дізнається! Бог їх не може прийняти, — змотивувала вона свою пропозицію й взялася до портретів.

Степан Іванович не міг навіть поворухнутися й сидів тепер зовсім розгублений і безпомічний. Він боязко водив очима від портрета до портрета і з боєм дивився, як з надзвичайною швидкістю Глафіря Полікарповна знімала їх з петель.

— Очиститься треба! — зідхнула вона, знявши із стіни останній портрет. — Очиститься велить він, — повторила Глафіря Полікарповна.

Степан Іванович важко зідхнув.

— Очиститься, — повторив він самим рухом губ. — Я нерозумно, господи, діяв. Прости мені... Піввіку прожив, як усі люди, а тут закортіло передовим. Прости мені, — прохрипів Степан Іванович. Він підвівся з свого кутка й обережною ходою потупав до порога.

— Куди ти? — перейняла його дружина.

— По естєстєвєнному, Глафочко, — благаєче вимовив Степан Іванович і несміливо, обережно переступив поріг.

Коли Степан Іванович повернувся до хати, Глафіря Полікарповна, здавалось, заспокоїлася зовсім й поралася вже по господарству. Вона тільки зрідка підводила очі до чоловіка й тоді щось тихо шепотіла, старанно вираховувала сьогоднішні витрати на базарі чи продовжувала молитися. Але вона вже не гнівалася, що Степан Іванович і помітив, як тільки відчинив двері та переступив поріг. Погляд її став знову м'який, рухи повільними, навіть, здавалось, трохи обережними, і вся постать її виявляла тугу безкінечну й розпач.

— Сухарики буду сушити, — промовила Глафіря Полікарповна з боєм. Вона кинула примус, підійшла до Степана Івановича й ніжно взяла його за руку.

— Признаюся тобі, і мені снилося...

— Що? — схопився новим сполохом Степан Іванович. — Скажи, що, Глафочко? — захвилювався він знову.

— Сніг... Нєсподіванка... Чуже щось, лихе... — промовляла до себе Глафіря Полікарповна. — Сніг

на голову, як сніг на голову,—продовжувала шепотіти дружина, наче зовсім не помічаючи чоловіка.

— Великий? — Степан Іванович повернувся до ліжка, важко сів і уважно, з ляком чекав на відповідь.

— Великий...

— Вдень, чи вночі? — зовсім стривожився Курочка.

— Вночі! — тяжко відповіла вона.

— Тюрма... Таки тюрма мен! — сумно потвердив Степан Іванович її попередню відповідь. — Значить, тюрма, — ще зідхнув він.

— Цілу ніч пес провив... Цілу ніч вив...

— Він, голубчику, почував лихо господареві, — простогнала Глафіря Полікарповна.

— Почував! — згодився Степан Іванович.

Годинник голосно загарчав, охрипло прокукував зозулею дев'ять разів і знову продовжував своє помірне коливання маятником. В кімнаті було так тихо, що Степан Іванович цілком ясно чув найдрібніші шерехи за вікном і навіть глухі удари свого серця.

Вони довго мовчали й ніхто з них не наважувався порушити цієї надзвичайної тиші, що повно панувала над всім і допомагала формуватись неспокійним думкам. Але вона починала вже гнітити, лякати своєю німою загадковістю й нервувати подружжя. І Глафіря Полікарповна, як жінчина, як сміливіша від Степана Івановича й богобоязливіша та угодніша йому (так була вона переконана), порушила мовчанку першою:

— На бога надійся, — промовила вона стиха й голосно сякнулася в куток сіренького попередника.

— На бога, — повторив він, як луна.

— Вже, що не буде, а сьогодні з'ясується... Не сумуй...

— Сьогодні, — погодився Степан Іванович і простяг руку, щоб знов дістати й надіти сорочку, яку він почав було одягати й кинув.

Курочка збирався сьогодні дуже поволі, рухався ще повільніше й так обережно, ніби тепер його доля залежала цілком від того, як він ступить і куди саме у своїй власній кімнаті.

— Сьогодні останнє засідання правління технікуму. Вчора директор (слово це Степан Іванович завжди підкреслював й вимовляв особливо твердо) сказав, що поставить мою справу на правління.— повідомив Курочка. За цим Степан Іванович змовк, уважно озирнувся навколо й пішов до гардеробу, щоб одягтися.

— Цілу ніч гардероб лушав,—прошепотів він.— Цілу ніч тріщав,—повторив він, наче комусь скаржучись, дістаючи пальто.

— Так не вистачає таки півтори тисячі, Стьопо?

— Півтори,—зідхнув Степан Іванович і якось особливо підійшов до дружини.

— Дай поснідати, Глафочко.—Глафіря Полікарповна відповіла згодою.

— Я піду зараз. Може, вдасться таки побачити Володимира Кириловича, поговорю, розпитаю.

Глафіря Полікарповна не заперечувала. Вона одвинулася на хвилинку до примуса й вмить поставила на стіл тільки-що спечену яєчню.

— Поїж хоч трошки, Стьопо... Може, це тобі й обід буде!..

Степан Іванович з вдячністю глянув Глафірі Полікарповні у вічі й покійно сів до столу. Він одломив шматок хліба й з силою заткнув його разом з яєчною під рудяву стріху вусів.

— Оббігала оце весь базар. Ледве знайшла. Все порчені. Яке не візьми—як на сонце, так і зіпсоване,—тихо, наче боячись порушити важко здобуту рівновагу, скаржилася Глафіря Полікарповна.

— Хіба тепер крашанки? Раніше були да, настоящі, а тепер...—вимовив з боєм Степан Іванович.—Пам'ятаєш, як тільки ми побралися, Глафочко? Ти що-ранку смажила яєчню. Пухку, з цибулькою

й салом... Було,—трохи помовчавши зідхнув він і неохоче підвівся.

— Прощай, Глафочко... Може, ніколи вже більше не побачимося. Навіки розлучаємося. Прощай,—обнімав він Глафирю Полікарповну. Глафиря Полікарповна обнімала Степана Івановича й скаржилася на студентів.

— Запакували молоде життя. Прощай, соколику, прощай,—стогнала вона й виряджала Степана Івановича аж за третій поріг. Тут вона ще раз стисла йому тремтячу руку й багатозначно промовила:

— Тепер на господу, Стьопочко...

— На господу,—повторив Степан Іванович і обернувся до дружини.

Він довго й пильно дивився, як, все віддаляючись, Глафиря Полікарповна пришкандибувала вулицею й часто зводила руку з хустиною до обличчя.

Степан Іванович уважно стежив за нею, згадував далеку молодість, село, паламарів, Полікарпа Євграфіювича маленький садочок, колись молоду Глафирю Полікарповну, сьогоднішнє засідання, куди він ішов, й на очі йому налягли болючі сльози. Але Степан Іванович навіть не зворухнувся, він покірно стояв і нетерпляче чекав, доки Глафиря Полікарповна до нього озирнеться. І він дійсно не помилився. Дійшовши свого ґанку, Глафиря Полікарповна важко обернулася, звела руку з хусткою й помахала Степанові Івановичу. Він поспішно витяг хустку й теж помахав Глафірі Полікарповні.

— Прощай, голубко,—прошепотів він ніжно.— Може, надовго, а може...—І по його висушених лицях швидко скотилося по три великих, як український горох, сльози.

— Прощай, котику!—вимовила десь Глафиря Полікарповна й ще піднесла руку з хусткою до очей.

III Степан Іванович Курочка хоче не-
одмінно забутись й помічає за со-
бою переслідування. Лишившись сам, Степан

Іванович глянув, може, в останній раз, в той бік, де зникла Гафіря Полікарповна, і повернув праворуч за ріг. Він ішов помалу: до технікуму звідси було зовсім недалеко, а невеселі думки густо зринали одна за одною й одна сумніша другої. Степан Іванович уважно перебирав у пам'яті давніші й недавні події, сутички з педагогами, розмови із студентами, свої виступи на зборах місцевкому й особливо багато думав про секретаря технікуму, товаришку Моторошну.

— Вона ніколи не ставилася до мене з довір'ям, — згадував про Моторошну Курочка. Завжди похмура, невесела, навіть гнівна, вона непокоїла Степана Івановича своїм виглядом і примушувала його стерегтися, обмірковувати кожний крок і кожне слово. Але хоч це й тривожило Курочку, та все ж було дрібницями. Справжня кара для Степана Івановича настала тоді, коли позавчора він довідався, що Моторошну прийняли до партії.

— Да, тепер вона доведе! Доведе своє, але за що ж? Чому вона мене так ненавидить? Чому? — ставало трагічно запитання. Степан Іванович з жахом пригадав, як учора, зустрівшись з нею в коридорі, він помітив її загадкову, звернену до нього, посмішку й те, як вона ніби щось одразу вирішила й твердо пішла до кабінету директора.

— Переконає і його, скаже, що я злочинець, що я свідомо все робив, що я крав... Від неї всього можна сподіватися. Да... да... Я думаю... — Степан Іванович враз зблід і боляче схопився за груди. Він ледве передихнув й важко закінчив: — вона заявила вже на мене в депеу... Я знаю... Я... — Степан Іванович знову пригадав її загадкову посмішку, те, як Моторошна, побачивши Курочку, підкреслено, демонстративно повернула назад і пішла просто до директора. Курочка за цим ще пригадав, як він тоді прожогом вскочив до убиральні й там чекав аж доти, доки Моторошна вийде. Він помітив її настрій і намагався, щоб хоч по кроках впізнати, про що саме

вона думала. Але, як Моторозна вийшла від директора і не звернувши кудись в бік, попрямувала до партосередку, питання для Степана Івановича було вирішене й з'ясувалася остаточно.

— Значить, донесуть, — прошепотів тепер, як і тоді, Степан Іванович, і знов точнісінько, як учора з убиральні, він підвівся навшпиньки і, не помічаючи того, пішов так і вулицею. Але не зробив Курочка й двох десятків кроків, як ззаду його почувся закотистий молодий регіт. Степан Іванович злякано став на п'яти й полохко озирнувся. За ним поспішали троє обшарпаних, з чорними, як у муринів, лицями, безпритульних, і всі вони йшли навшпиньках, точно імітуючи його рухи.

— Д-я-я-я-дя, зделай ще так! — гукнув один з них і зробив навшпиньках кілька кроків у напрямку до Степана Івановича:

— Д-я-я-я-дя, зроби ще так! — повторив за першим другий і все виконав точно за першим. Третій теж підтримав своїх товаришів, і тепер вони мовчки стяли лавою проти Степана Івановича й уважно чекали на його відповідь.

Степан Іванович як обернувся на регіт, та так і захрюс. Помітно лише було, що він якось особливо уважно стежив за дітьми і, загрожуючи чи милуючись з них, загадково мовчав.

— Д-я-я-я-дя, зроби! — гукнув удруге старший.

— Уггу-у-у-у, — мов осатанілий, заревів Степан Іванович, миттю нахилився й схопив до рук важку цеглину. Діти враз розлетілися врозтіч і раптом зникли десь за парканами.

Степан Іванович постояв трохи, вилаявся, але, пересвідчившись, що діти не мали наміру повторювати свого прохання, кинув їх, ще озирнувся й потихеньку пішов далі. Він був надто розгніваний, бо ж ця, зовсім несподівана, зустріч роздратувала його вкрай й зруйнувала всі думки про сьогоднішнє засідання. Тепер Степан Іванович замість заспокоїтися,

став ще більш знервований, а з'являтися в такому стані в технікум для нього було зовсім не вигідно. Тому Курочка звернув ліворуч, обійшов велику площу й пішов просто, в напрямку до базару.

— Однаково ж успішати немає чого, а там, може, хоч трохи заспокоюся,— вирішив Степан Іванович. За цим Курочці яскраво пригадалася його остання промова на загальних зборах, де він виступав як голова осередку допомоги дітям І, згадавши про це, Степан Іванович ще раз відчув свій небувалий успіх і трохи заспокоївся.

Ранок цього дня був один з тих прекрасних передосінніх ранків, коли небо буває без жодної хмаринки, безконечно глибоке й синє, коли, дивлячись у його глибіню, хочеться сміятись і ридати, хочеться зняти догори руки й тужити, що людина не має крил, щоб втонуту в його ваблячій, безмежносиній блакиті. Але Степан Іванович цього не помічав. Давно минули ті щасливі часи, коли Степан Іванович Курочка міг тихо милуватися з „Малоросійської ночі“ Куїнджі, давно минули часи, коли він що - місяця приносив з базару куплену за полтинник яснофарбну „Наталку Полтавку“ чи „Іхав козак за Дунай“, де, не зважаючи на ХХ сторіччя й десять років революції, окрім розцяцькованих людей, було ще неодмінно намальовано по одній українській криниці, по три українських явори, повно розквілі українські сонячники, журавель біля хати з низьким острішком та тин з перелазом. Та й чи до цього було тепер Степанові Івановичу, коли, проходячи зараз базаром, він не помічав нічого! Він не помітив, як повз нього повагом пройшов старий румун з яскравою папугою, і навіть не почув, як вона дико прохарчала своє „ггуук“ й сплеснула зеленявими крилами. А цього останнього Степан Іванович то вже ніяк і ніколи не пропускав. Було, зустріне румуна з папугою, зупинить його, просуне обережно один палець в клітку і, розтягаючи склади, м'яко - м'яко вимовить:

— По-поч-ка ду-у-рак.

— Ггуук,— відповість папуга, і Степан Іванович, задоволено посміхнувшись, ішов далі.

Куточка досхочу находився на базарі і боячись запізнитися, вже виходив з густих рундуків ринку, як йому раптом знову пригадався ранок і Глафіря Полікарповна.

„Вивернуть душу“— почувся її болісний голос. Степан Іванович раз полохко обернувся, але дружини він не побачив. Повз нього поспішаючи йшли сільські дівчата з молоком на коромислах, жваві хлопчики, старі баби з кошиками й вертляві крамарі дрібного краму. Він прислухався ще, трохи пристояв і рушив далі.

„Вивернуть душу“— долетіло знову.

Степан Іванович з жахом кинувся й знову став. Згадався йому ранок, яскраво пригадалося, як він скочив з ліжка й згарячу надів навиворот сорочку і як, уздрівши це, Глафіря Полікарповна надто полохко сплеснула руками й трагічно вимовила:

— Вивернуть душу...

— Та краще б ти змовчала тоді з своєю душею... Куди я тепер піду?— гнівався на неї Куточка і, не знаходячи ради своїм думкам, повернув замість техніку за місто.

Засідання правління технікуму було призначено на шосту годину вечора, до того ж питання про книгозбірню стояло останнім, і Степан Іванович, не сподіваючись на побачення з директором, мав досить часу, щоб піти за місто й хоч трохи відпочити. Що-правда, він трохи побоювався такої мандрівки й вагався:

— Подумаютъ ще, що тікаю,— говорив він учора за такої нагоди дружині.

Але якщо вже Степан Іванович не втік раніш, то тепер, коли за кілька годин має розв'язатися його справа остаточно, тікати він напевне не буде... Це ясно для нього і зовсім, здається, зрозуміло

кожному... — А може, ще й не тюрма... Як перед богом — я тут не виною, — вимовив наголос Степан Іванович і озирнувся. Він був уже за містом. Ліворуч від нього, далеко в степ, пішов великий, трохи прижовклий на верховітні парк і позад вглиб великого міста — широка дорога.

— Але що то їде? — здерев'янім голосом вимовив Степан Іванович і став мов укопаний. Він надто пильно вдивлявся в далеку дорогу й не зводив очей з тої точки, де вузькою стьождою закінчувалася кам'яниця й за нею першими будинками зводилося місто. І якби в ту хвилину туди глянула молода людина з добрим зором, вона б напевне помітила, що кам'яницею їхав вершник, що за плечима у нього стрибав карабін, при боці шабляка і що це був справжній міліціонер. Швидко це, мабуть, побачив і Степан Іванович, бо він раптом, як сполоханий заєць, зірвався з шляху, звернув у парк, хутко обігнув густий білий кущ маслини, боязко озирнувся і, пересвідчившись, що його ніхто не помітив, що було сили побіг.

— Помітили... Значить, за мною весь час слідували... Тепер ще будуть обвинувачувати, що я хтів утекти, від суду сховатися... Значить, вони таки донесли... Донесли... — тремтів Степан Іванович, і що було сили він біг парком в напрямку до міста.

Пробігши так понад кілометр і досить втопившись, Степан Іванович знайшов захисніший куточок і сів трохи передихнути. Його ноги, серце й гаряча голова настирливо благали про довший відпочинок, але, наляканий міліціонером. Курочка часто зривався з місця, припад в до землі, пригинався в кущах і старанно перевіряв, чи його не помітили, чи не женуться за ним. Але навколо було тихо й тільки з далекої кам'яниці іноді долітали неясні вдари кованих кінських ніг. Вони хвилювали Степана Івановича й примушували його чуйно прислухатися.

Степан Іванович зліг на прижовклу, притиснуту першим несподіваним морозом траву й раптом скочив. Десь зовсім близько почулися обережні кроки, і Курочка раптом намалював трагічну картину свого полонення. Він знову нахилився й прислухався. Кроки доїтали з-за густого горішника, який і затуляв від Степана Івановича того, хто йшов. Але Курочка відчув, що ті кроки швидко наближалися, захвилювався, вирішив тікати. Але, як зовсім близько за найближчим кущем шаркнуло торішнім листом, Курочка вмить сів і, удаючи, що він захоплений шнурками своїх черевиків, нахилився. Кроки ще шаркнули сухим листом і зовсім зблизились до Курочки. Схвилюваний і надміру зляканий, він вовтузився біля шнурка й всею своєю істотою слухав і з тремтінням чекав, що ось брязне шаблюка, клацне револьвер і йому владно накажуть — ходіть за мною! Але постать, що підійшла й зупинилася біля самих ніг Степана Івановича, вичікуючи мовчала і, як він, переляканий вкрай, ледве підвів голову, тихо промовила:

— Дайте, прошу п'ятачок! — Степан Іванович скочив на ноги і, окинувши жебрака суворим поглядом, ще суворіше із зненавистю кинув:

— Арловським не даю! У нас українських старців досить...

— Ні, вже краще самому! — промовив він, коли незадоволений жебрак сховався в кущах. — Краще вже так... Легшою буде кара... — Степан Іванович змозк, замислився й несподівано вимовив:

— Принімая во вніманіє чистосердечне розкажання... — Курочка хутко підвівся і, переконавшись, що то й кінський стукіт зовсім стих, вийшов на шлях.

З міста вертали останні, що забарилися, селянські вози, двоє — хлопець з дівчиною — на новеньких самокатках гналися за місто й десь у безмежній блакиті густо, як рій дивовижних бджіл, гули невтомні пропелери.

Степан Іванович навіть не пам'ятав, коли він був за містом в таке миле надвечір'я, коли, дивлячись, як за гору сідає сонечко, він розповідав Глафірі Полікарповні про свої виступи на загборах. З виступами й з громадською роботою у Степана Івановича спліталися теплі надії на привабну, можливу „прибавку“ та укохану мрію про „свою малюсеньку-малюсеньку хатиночку під боком столиці“—як говорив Курочка.

Але Степан Іванович не думав тепер про хатину, він не згадував навіть про Глафірю Полікарповну. Лише одна думка—настирлива, як прибій моря, і неспокійна, як крекїт ворона, панувала над ним. В кожному кущеві, в кожній грудці, в кожному пенькові й рухові тоненької галузки Степан Іванович бачив собі докір і пересторогу. Він полохко озирався, старанно пригинався, щоб, ідучи, не зачепити якоїсь галузини, ступав обережно, боячись не спіткнутися, і так пильнував шляху, ніби він ішов тут уперше, а найменший уклін з дороги означав його раптову загибель.

Але Степан Іванович думав не тільки про це. Відомо, що найбільші страждання духовно підіймають людину, поширюють душу її, і Курочка це зараз яскраво відчував.

— Що мені ті дрібні образи? — питав він себе. — Сміялися з мене... Обходили, лаяли, часто зовсім не помічали мене, але чого це все варт? Чого все це варт в порівнянні з нашим лихом? І хіба зараз я не забув би про все це, коли б мені сказали: „Ти вільний, все, що було досі, забудеться тобі навіки. Виступай на зборах, бери навантаження, живи спокійно з Глафірею Полікарповною. Ти вільний...“

— Вільний,—промовив наголос Степан Іванович і раптом став. В голові його повністю запанував Володимир Кирилович Черепак, директор технікуму, і радісна, давно очікувана усмішка покрила стомлене чоло Степана Івановича.

— А може, ще... — вимовив Курочка надійно й наліг на ноги, боячись прийти невчасно й запізнитися.

IV Курочка останні хвилини на волі. Іти було зовсім не-алеко, і за першим зворотом Степан Іванович вийшов на добре знану ним вулицю й швидко побачив знайомий рожевий дах технікуму. Він зводився в цьому кварталі вище від інших будинків і тільки вище від нього, легші, ніж конус кипариса й суворіше голих скель, стриміли в небо готичні бані польського костюлу.

Степан Іванович дивився якийсь час на високі шпилі готики і, перебігши очима знову на рожевий дах технікуму, боязко ворухив свої думки:

— Може, через якусь годину під оцим спокійним рожевим дахом я буду жити вже свої останні хвилини? Може, більше не зможу... — Степан Іванович неприємно здригнув. Курочка нервово тріпнувся всім тілом і кинувся так, ніби він зараз несподівано розчавив голою підошвою слизьку жабу, і, дивлячись на дах, боляче вимовив:

— Але чи зміниться він тоді хоч трохи? Чи відчує цей старий, іржаний дах, що під ним вже не стало одної людини? А що будуть потім думати про мене члени місцевкому? Що тепер на це скаже Мар'я Івановна? — голосно запитав сам себе Степан Іванович. Він пригадав, як одного разу, коли Степан Іванович особливо сміливо „критикнув“ на зборах адміністрацію, сміливо зазначивши про те, що учбовий план технікуму виконано не на дев'яносто відсотків, як стверджував зам директора, а тільки на вісімдесят п'ять, Мар'я Івановна підійшла до нього і, поклавши ліву руку на свої високі груди, пошепки спитала:

— Степане Івановичу, невже ж ви не боєтесь? Скажіть мені...

— Я, знаєте, пописую, — зовсім не згадково відповів їй тоді Степан Іванович і зробив важливий вираз обличчя.

— Значить, вам усе можна й нічого боятися? — з пошаною запитала Мар'я Івановна.

— Кого захочу — зажену, — похвастав тоді Степан Іванович перед нею.

Пригадавши тепер цю розмову, Курочка засумував ще більше. Він знав, що Мар'я Івановна входить від когось представником до правління, і хоча вона буває там з дорадчим голосом, а все ж, мабуть, прийде на засідання, — журився Курочка. Але, зразу ж пригадавши, з якою увагою й пошаною Мар'я Івановна завжди ставилася до його промов, Степан Іванович трохи заспокоївся. За цим він пригадав Мирона Яковича, підстаркуватого вчителя німецької мови, який теж завжди приходив на засідання технікуму. Він, як і Мар'я Івановна, стояв за Степана Івановича, і, згадуючи це тепер, Курочка помітно хвилювався і сам не знав: чи радіти йому, що має він друзів, і сподіватися на їхню підтримку, чи благати бога, щоб вони „по уважливих причинах“ не прийшли на засідання і тим би зробили його страждання хоч трохи легшими. Степан Іванович ще згадував свої останні розмови з Володимиром Кириловичем у справі бібліотечній і тепер силував себе неодмінно знайти з них щось на свою користь.

— Він хоч і комуніст, але все ж не такий, як ця Моторошна Він — як усі люди. Вислухає, порадить, пожурить... Правда, трохи суворий, але він людина, він зрозуміє мене...

Степан Іванович ще пригадав вчорашню з ним розмову, його спокійний тон та обіцяння і трохи повеселів. Жаринка надії десь вирвалася з товстого шару попелу й тепло всміхнулася до Курочки. Степан Іванович знав директора технікуму за людину принципову й тверду в своїх словах, а вчора, коли Курочка (чого він повік не забуде) в сльозах просив Володимира Кириловича не губити його, Черепок сказав:

— Справа не варта того, щоб її роздмухувати. Ми якось це полагодимо дома... Не журіться, Степане Івановичу,— закінчив директор надійно.

Степан Іванович мало не впав тоді йому до ніг і, глибоко подякувавши, радісний вискочив за двері. Але в коридорі, як було вже згадувано (проклятий, зрадливий коридор!), він потрапив просто на товаришку Моторошну. Вона якось особливо, загадково чи зневажливо, глянула на нього, і коли Степан Іванович не зупинився, Моторошна поспішила за ним і, навздогнавши, наче застерігаючи, перепитала:

— Ви адреси своєї не змінили, товаришу Курочко?— І від цього запитання, і від її холодного „товаришу Курочко“ Степанові Івановичу потьмарило в очі і раптом спинилося серце.

— Ні, ні,— відповів він їй швидко.— Стара, стара, товаришко Моторошна,— силуючи себе усмішкою, незрозуміло прошебетав він. Вона зиркнула тоді на Курочку обурено, якось особливо люто, і, залишивши розгубленого вкрай Степана Івановича в канцелярії, Моторошна зо зла грюкнула дверима й вилетіла в коридор. Курочка кулею вискочив за двері, догнав її, хтів щось вимовити, але вона круто повернула й демонстративно пішла просто до директора.

Степан Іванович, як згадувалося вже, вскочив до убиральні й став чекати там, доки вона вийде, щоб хоч трохи про щось довідатися. Моторошна дійсно незабаром вийшла й від директора побігла просто до комосередку. Курочка ясно чув, як Моторошна про щось там голосно розмовляла, а потім вийшла й суворим, безжалісним голосом виукнула:

— Товаришу Калюжний! Товаришу Калюжний!

На її рев (таким, принаймні, здався її голос Степанові Івановичу) коридором пробіг представник студентства товариш Калюжний і, чути було, теж сховався за дверима комосередку. Степан Іванович вимовив тоді свій неминучий присуд: „тепер кінець“ і навшпиньках вибіг на вулицю.

Згадуючи це тепер, Курочка вже не сподівався на щасливий кінець. Ні підтримка Мар'ї Івановни й Мирона Яковича, ні навіть обіцянка директора технікуму Володимира Кириловича не могли тепер дати Курочці навіть найменшої надії. Все з тої хвилини для нього раптом офарбилось в чорний тон і, здається, з'єдналося з неминучою смертю.

— Немає лютішої жінчини на землі, — замислившись над вчорашнім, вимовив голосно Степан Іванович і зупинився перед самими дверима технікуму. Він звів голову до міської башти, і, помітивши, що до засідання залишилося тільки тридцять п'ять хвилин, Курочка рвучко повернув назад. Він хутко поминув кілька вулиць, але не зменшував ходи й уважливо чогось шарив очима.

— Ось він, — з полегкістю вимовив Степан Іванович і повернув до того чистильника, що сидів біля театру Леся Курбаса, на розі Сумського провулку, і що в нього на високій дощечці великими літерами написано: „Здесь генеральная чистка“.

— Він француз, швайцарець чи німець добре чистить... Наші не вміють, а сьогодні, може, останній раз, — хвилювався Степан Іванович і підвів уже ногу, щоб поставити її на коробок.

— Сьогодні неть, — вимовив чистильник і почасти відсунув коробок до стінки.

— Та я ж у вас постійно, — майже благаючи вимовив Степан Іванович і ніяково, чи розчаровано, опустил ногу додола.

Чистильник нічого не одповів.

— Раз в житті, прошу уважить! Нікому сьогодні не можу довіритися, — благав його Курочка. — Нікому, розумієте?..

— Неть! Я срасу пошоль! Неть, — повторив чужомовець спокійно і, щоб відчепитися від Курочки, повернувся до стіни. Одвернувшись, він побачив, що оце зараз з дверей театру з квачем та афішами вийшла немолода людина й за кілька секунд підійшла

до нього. Вона рішуче й суворо здерла із стіни „Белую моль“, наквацювала афішу клеєм і притисла її до стіни.

Степан Іванович, що на ці кілька секунд був стишився, обмірковував своє становище, і, як вирішив нізачо не відступати, він підвищив голос і промовив рішучіше:

— Та зрозумійте ж мене нарешті! Я сьогодні нікому не можу! Рішительний день! Розумієте ви мене?..

Але чужомовець був, видимо, надто захоплений, не слухав його й, мабуть, не без задоволення силувався перечитати березілівську афішу на сезон 1928/29 року.

— Отелло... Отелло — Шекспіра, — тихо проми-
мрив він. — Отелло...

— Товаришу! — простогнав Курочка, — Товаришу?

— Змова Флєска в Генуї — Шіллєра, — прошепотів ледве чути чистильник.

— Товаришу, я не піду, доки ви не почистите! Рішительно!..

Чистильник пробіг очима афішу до кінця і, ніби про щось згадавши, миттю обернувся, глянув на Степана Івановича і, нахилившись, висунув до нього свій коробок. Він зробив на ньому щітками своє улюблене, голосне тра - та - та, тра - та - та й запропонував Курочці хутчіше ставити ногу.

Степан Іванович зрадів, захапався й враз виконав його пропозицію.

— Рішительно нікому! — промовив він, поспішаючись — Рішительно, — повторив Курочка, хтів говорити далі й злякано спинився. Він щось суворо, докірливо кинув на свою адресу й тихо, видимо, виправдовуючись, вимовив: — Рішуче. І як я про це забув? Рішуче, — гнівно повторив він...

Останнє стосувалося саме до того, що Степан Іванович принципово, ні в якому разі ніколи не вживав російської мови й де б йому не доводилося

говорити, виступати чи доповідати, він говорив завжди лише мовою українською і теж принципово...

Тому, вживши тепер російське „рішительно“, Курочка ніяк не міг пробачити собі такого надзвичайного злочину, корив себе за це і намагався неодмінно знайти якесь виправдання.

— Я був схвилюваний Розхвилювався... — думалося йому. Але Степан Іванович був людиною свідомою, швидко одкинув перше припущення й ще швидше знайшов до свого вчинку об'єктивну причину.

— Це було свідомо — промовив він, — зовсім свідомо... — заспокоївся Курочка. І не повірити йому в цьому не можна було. Це було правдою. Доведений до розпачу відмовою й такою неувагою з боку чистильника, Степан Іванович не відступав і вирішив добитися свого. Б'ючи чистильникову байдужість, він кинувся на останню офіру, просто на злочин, і вимовив тоді своє „рішительно“ лише тому, щоб ця черства, безсердечна людина нарешті зрозуміла, як важливо, як необхідно треба було йому чистити сьогодні черевики.

Стоячи тепер на одній нозі, Степан Іванович дивився через голову чистильника й надто уважно читав афішу. Він пробіг її кілька разів згори донизу, швидко, трохи незрозуміло заклопотано перелічив:— Шекспір, Шіллер, Гюго, Меріме, Шіллер, Голя, Суліван, Могем, І. Дніпровський, Т. Шевченко,— витяг із кешені обидві руки й знову уп'явся в афішу. І як Степан Іванович ще раз пробіг її аж до краю, він миттю підніс аж до обличчя обидві руки і, не спускаючи з афіші очей, став методично одкладати на руках палець за пальцем...

— Вісім і три... — з обуренням промовив Степан Іванович. Він докірливо, багатозначно похитав головою на афішу й з сумом, наче звертаючись до чистильника, запитав:

— Що ж це за театр?.. Три українських п'єси... Жакерія... Огелло... а де ж ще Золоте дерево?—

закінчив він, виокремлюючи останнє якоюсь особливою ненавистю

Чистильник помітив Куроччине хвилювання. Він загадково заглянув до його кілька разів в обличчя, силуячись зрозуміти в чому справа, і, як тернув черевик останній раз — звів до Степана Івановича голову й задоволено вимовив:

— Хорошо. Очень хорошо ... Руські хороші! Руські молодець! — зрезюмував чистильник Ку оччин настрій. Але коли б цей чужомовець був як слід поінформований про українську націю та хоч трохи обізнаний на поточній українській літературі, він, можливо, тримався б іншої думки й нізачо не повірив би Григорієві Косинці, який стверджує, що ніби-то добра половина української нації є поетами й драматорами.

Шукаючи грошей, щоб заплатити чистильникові, Степан Іванович довго порпався в кешені. Він шарив, не знаходив їх там й починав вже хвилюватися. Його радісний настрій і впевненість у тому, що вдача із чищенням черевиків обіцяла щасливий кінець засідання правління, поволі розліталися. Відсутність ще зранку покладеного в кешеню п'ятака була поганою ознакою. Але Курочка не здавався. Він вивертав останню кешеню, недовірливо лапав у тих, які не виверталися, і подивно поводив плечима.

— Ну хто б думав? Як я забув про це? — вимовив полегшено Степан Іванович і, діставши із теки великого, мідного п'ятака, віддав його чистильникові, радісний та надійний ступив на брук і хутко пішов вулицею.

Чистильник здивовано глянув йому вслід, перекинув через рамено свій короб і теж пішов...

До початку засідання правління лишалося якась чверть години, а запізнюватися, що Степан Іванович розумів прекрасно, було зовсім не в його інтересах. Але й приходити раніш звичайного Курочка теж не мав наміру.

— Ще подумують, що я боюся чогось чи, може, хвилююся, — і за цим Степан Іванович полохливо озирнувся. Але навколо він не побачив нікого знайомого й нічого надзвичайного. Все було, як завжди: тротуари не вмщали рухливого потоку людей, авто наперекір всім постановам комунгоспу мчали з неприпустимою швидкістю і повагом, проти волі пасажирів, часто снували новенькі таксі.

На перехрестках вулиць стояли стомлені міським гамором міліціонери і, раз за разом піднімаючи руки, регулювали рух. Пацани один з поперед одного різко вигукували своє „Вечернее Радіо“ й швидше, ніж авто, перебігали нешироку Лібкнехтівську. На електростанції ще й досі трудилася в поті лиця „турчанка“, а півмільйонове місто що-вечора лишалося на кілька годин жити помацки. Словом, це був знайомий нам потік з різноманітних людських фігур, чорних тіл автомобілів, молодих голосів, сонця й автомобільних сирен з міліцейськими сюрчками. Ледве вмщуючись у вузькому кам'яному коридорі, він швидко гнав у всі боки, незадоволено клекотів і, відшукуючи найближчі бокові ходи, поволі затихав і розпливався врозтіч. Тому Степан Іванович не звернув на нього належної уваги й хутенько, щоб не запізнитися, попрямував до технікуму. І це були вже останні хвилини, коли Степан Іванович міг ще сказати своє улюблене :

— Я, Курочка, Степан Іванович, належу тільки собі й роблю тільки те, що мені до душі. — За якусь годину, можливо, навіть за кілька хвилин, Курочка стане з небезпекою віч-на-віч, і, хоча він себе зовсім не визнавав винуватим, проте був переконаний, навіть більше — Степан Іванович уже напевне знав про свій неминуче тяжкий кінець.

І з кожним кроком, як Курочка наближувався до технікуму, його неспокій ріс, а думки ставали все важчими й неспокійнішими. Постать його присідала, щулилася й помітно зменшувалася, а рухи й кроки

дрібнішали й все нижче спадала голова. Але Степан Іванович ішов вперед.

Залишивши останній крок вільної радянської землі і ступивши на ганок технікуму, Курочка одразу й весь змінився. В його постаті зараз було щось подібне до гірського орла, якого застукано далеко від покірних йому гір дужою бурєю, і, безсилий повернутися до них, він мав скоритися бурі й негідно падати на землю. Навіть у тому, як Курочка підійшов до дверей і обережно взявся за ручку, було щось подібне до орла, який, переконавшись, що йому вже не здолати бурі на височині, стуляє свої дужі крила й грудкою падає на землю.

Увійшовши до канцелярії, Степан Іванович несміливо зупинився біля вішалки і, намагаючись триматись спокійно, озирнувся тим поглядом, який досвідченому спостерегачеві одразу видає всі думки й наміри. В канцелярії не було нікого, і, боячись забаритися до засідання, Курочка захапався. Він стурбовано подумав про те, що засідання вже могло початися, і став тут же нашвидку думати, яку б вигадати причину свого запізнення. Але думки його якось обважніли, застоялися, запліталися одна за одну й проти бажання затримували Курочку в канцелярії.

— Дружина захоріла, — прошепотів він нарешті, відчинив двері в коридор і раптом злякано, так, ніби його хтось ударив у груди, одскочив назад.

— А, ви таки прийшли, товаришу Курочко, — зустрів Степана Івановича холодний жіночий голос.

З дверей хутко вийшла товаришка Моторошна й мало не збила його з ніг. Вона поспішно схопила зі столу великий аркуш паперу і, підбігши до Курочки, майже наказала:

— Розпишіться, що вам об'явлено... Тут, тут. Щоб ясно було ваше прізвище, — суворо зауважила товаришка Моторошна. І, як Курочка розписався, вона акуратно згорнула той аркуш паперу й хутко пішла геть далі.

— Побігла вже сказати... Значить, сьогодні могла, — простогнав Степан Іванович і, ледве ступаючи, вийшов за нею.

В коридорі стояла вже напівтьма, було зовсім пусто, і тільки в останній кімнаті горіло світло.

Курочка ступав обережно, і до його чутливих до найдрібніших шерехів вух долітало звідкись то багато здавлених голосів, то розкотистий, але загрозливий регіт.

Пройшовши ще кілька кроків, Степанові Івановичу здалося, що голоси ті й регіт долітали саме з кімнати комосередку й що між ними ніби був голос Моторошної. Він ще зменшив ходи, і, порівнявшись з дверима комосередку, Степан Іванович мимоволі підвівся навшпиньки й пристояв. Але двері раптом з гуркотом відчинилися й мало не збили Курочку з ніг.

Першою з дверей не вийшла, а майже вилетіла товаришка Моторошна, за нею поважніше вийшли зам. директора, викладач співів, і останнім вийшов представник студентства товариш Калюжний. Він пропустив своїх товаришів наперед і, порівнявшись із Степаном Івановичем, поспитав:

— Ну, як себе чуваєте, товаришу Курочко? Га?

Степан Іванович пильно дивився вслід тих, хто пішов з Моторошною, і навіть не почув першого запитання.

— Як себе чуваєте сьогодні? — повторив голосніше студент і теж поспішив наздогнати своїх.

— Нііі нічого, — намагався й не міг вимовити Степан Іванович. Він запнувся, захвилювався і, переконавшись, що оце зараз Моторошна напевне „агітувала“ всю свою „партію“ проти його, хтів уже повернути назад, коли з того краю коридору почув він знайомий голос:

— Степане Івановичу, тільки вас і не вистачає...

Курочка одразу впізнав директора і, забувши про все, що було сили побіг на його голос.

У Що думав Степан Іванович Курочка, виходячи із засідання. Степан Іванович увійшов до кімнати слідом за директором і, хутко окинувши оком присутніх, обережно обминув товаришку Моторошну, яка сиділа на першому плані, і сів трохи далі, поруч з Мар'єю Івановною. Побачивши його, вона, як завжди, привітно всміхнулася й ледве-ледве підвелася з стільця, щоб дати пройти Степанові Івановичу. Від того вся її повна фігура спочатку важко сколихнулася, м'яко бовтнулася й за цим знову зайняла чисто весь простір крісла, як займає його перемішане тісто в макітрі. Далі від неї сидів Мирон Якович. Він нічим не виявляв свого настрою і, як було завжди, часто брав двома пальцями кінчик своєї зовсім не німецької бороди й невпинно вертів його й старанно тер. Дивлячись на нього, можна було припустити, що ця людина з чогось нервує, але він був сьогодні, які і завжди, в тому блаженному спокої, що його має кожний чабан й що саме його не вистачає найменш нервовій людині.

Степан Іванович не виявляв ні поглядом, ні рухами нічого незвичайного і тільки часто підносив до рота великий палець правої руки й настирливо та вперто кусав собі ніготь. Звичка, як відомо, не зовсім добра, але, пам'ятаючи, що до неї за найскрутніших умов нервового напруження вдавався навіть сміливий Робесп'єр, Курочка більше вже не одривав руки від своїх зубів. Спочатку він просто кусав ніготь передніми зубами, по тому, мабуть, не задовольнившись, ставив його руба і вперто силував себе загнати його між кожні два зуби, пробуючи й шукаючи розщілин від передків аж до кутнів. Але ніготь тільки іноді пірнавав глибше, і, мабуть відчувши біль, Степан Іванович рвучко одсмикував руку й швидко кліпав боєм заслизиними повіками. Та й не було тут нічого дивного, бо хто б навіть за найбільшого нервового напруження став робити собі навмисне боляче? Ніхто, зрозуміло. Це добре почував Степан

Іванович і зовсім не бажав бути тим дурнем, що тільки становлять винятки й цим потверджують загальний закон.

— Почнемо, — стиха промовив Володимир Кирилович і сів до свого крісла. Він зовсім непотрібно заглянув у дві шухлядки свого великого столу і, мабуть, нічого не помітивши там, спокійно взяв поданий Моторошною аркуш паперу. І як всі, мов по черзі, прокашлялися й стихли на своїх стільцях, Володимир Кирилович тихо вимовив :

— Повістка денна... — За цим він не поспішаючи перелічив питання, що їх мали розглянути на сьогоднішньому засіданні і, ніби навмисно намагаючись виокремити, підкреслено зазначив :

— Питання про бібліотеку...

Степан Іванович полохко підвівся на стільці, але, одразу помітивши, що всі звернули на це увагу, повернув свою рівновагу й грузко сів. В голові йому пронеслася неспокійна думка про сьогоднішні сні й грузко зупинилася на побоюванні, щоб Моторошна не перетягла на свій бік і директора технікуму, Володимира Кириловича. Думка ця досягла пристаркуватой, похилої постати Моторошної і, дійшовши, зупинилася на ній. Але ні Володимир Кирилович, який спокійно сидів посередині за столом, ні Моторошна, ні зам. директора не виявляли своїми словами й рухами нічого незвичайного.

Ні показної суворости, що буває часто за таких випадків, ні загрозливих поглядів, ні якихсь натяків—нічого не було в їхній поведінці, щоб могло показати їхні мислі й видати плани. Але Степан Іванович таки помітив. Він мав особливу здатність помічати навіть там, де інші нічого б і ніколи б не помітили. Курочка умів розгадати найдрібніший натяк, коли його навіть зовсім не було, і зрозуміти найменш помітні наміри. Він добре розумів, що розмова вчителя співів із представником студентства това-

ришем Калюжним неодмінно стосується його, що Володимир Кирилович хмурить брови й хапається за голову, думаючи про його справу. Курочка ясно побачив і почув, як Моторошна раптом розірвала шматок паперу й суворо глянула в його бік, як співчуваючи прокректала Мар'я Івановна й поклала руку на свої високі груди.

Степан Іванович з тривогою й прокляттям на своє безталання зафіксував, як товаришка Моторошна подала Калюжному аркуш паперу й олівець і як тепер, поглядаючи на Курочку, Калюжний надто з суворим виглядом писав резолюцію. І це ще раз свідчило, що всі вони напевне у змові проти нього й що Калюжний писав резолюцію неодмінно проти нього.

— Почнемо, — ще вимовив Володимир Кирилович і надав слово своєму замісникові. Той повагом розіклав якісь папери й ще поважніше почав свою безконечну доповідь про наслідки навчального року й учбові плани на наступне. Його, здається, мало хто слухав, бо в кутку з учителем співів голосно бубонів Калюжний, Мар'я Івановна часто нахилялася до Степана Івановича, сопла й крєктала, а сам Курочка ж, ясно, не міг бути слухачем.

Степан Іванович не чув, про що доповідав зам і, уважно силкуючись не пропустити найменших змін в їхніх настроях, пильнував за членами правління. Йому здавалося, що вони теж не слухали доповіді і, очікуючи на питання про бібліотеку, пильнували за його найдрібнішими рухами. Курочка добре розумів це й тримався гідно, як належить людині громадського гатунку.

— Хай собі думають що завгодно, — думалося Курочці. — Я тепер можу надіятися тільки на себе.

— На бога надійся, — ніби шепнуло щось ззаді. Степан Іванович сполохався, раптом згадав про ранок, непокоїно загузав на стільці й обернувся. Йому знову почувся ніжний, трохи болісний голос Глафірі

Полікарповни й ніби її кроки, що ледве долетіли сюди з коридору.

— Цього не може бути,— забувши про присутніх, вимовив категорично Курочка.— Хіба вона посміє?— здивовано запитав він себе.

Доповідач нарешті замовк, і Степан Іванович помітив, як всі присутні перевели свої здивовані погляди з дверей на нього. Курочка вагався ще з тим шепотом, напевне знав, що Глафіря Полікарповна не може сюди прийти, що коли б він навіть побачив її тут, то не повірив би. Та й хто б міг повірити, що Глафіря Полікарповна, ця мало не сорокалітня жінчина, що все своє життя ходила тільки на базар та в неділю ще до церкви, могла відчинити двері до кабінету директора, особливо тоді, коли тут іде засідання. Цього не могло бути! Це добре знав Степан Іванович, і, як тільки стихли за дверима ті ніби її кроки, він швидко забув про Глафірю Полікарповну й напружено чекав, що буде далі.

Як зараз виявилось, доповідь було закінчено й починалося одно з тих беззмістовних обговорень, що має за свою мету, немов навмисне, свідомо організовану крадіжку часу. Степан Іванович не пам'ятав, хто говорив першим, про що саме говорив другий, з чим погоджувався й що заперечував третій з промовців. І, тільки як з кутка бовкнув голос товариша Калюжного, Курочка насторожився й повернувся до нього всім тілом.

Калюжний поважно звівся з місця й манірно поправив комір тої синьої косоворотки, що її в додаток до спідниць аж по кісточки показано носять деякі комуністки-інтелігентки, маючи, очевидно, за мету стати цим більш подібними й ближчими до робітників.

Калюжний говорив коротко (винятковий випадок для поганих промовців) і свою промову закінчив так:

— Мені здається, товариші, що практично, що ми можемо зробити для поліпшення побутових умов

студентства, — це збільшити в якийсь спосіб наші житлопомешкання. Як не дивно... Може, хтось здивується... Може, не вірно мене зрозуміють... — Він трохи запнувся, подумав і вже рішуче закінчив:

— Найбільше лихо у нас це те, що всі одружені живуть порізно. Візьміть з робфаківцями... Вчитися доводиться по сім років, а, так живучи, тільки нервуєшся. Це, знаєте, є загальна думка.

Володимир Кирилович легко посміхнувся й перекинув дзвоник із правої руки до лівої.

— Менше абортів буде, — вимовила трохи цинічно Моторозна й байдуже нахилилася до свого протоколу.

— Чудачка ви, — відповів їй Калюжний. — Тут же не манахи живуть. Ви...

Володимир Кирилович незадоволено зібрав брови на суворе перенісся й легко, як протест, дзеленькнув у дзвіночок. Всі присутні підтримали його і навіть підтримав Степан Іванович.

Калюжний хотів ще щось висловити, але скорився загальному настроєві й стих.

Скориставшись з того, що всі мовчали, Курочка нахилився близько до Мар'ї Івановни й тихо прошепотів:

— На мене заявили вже в депеу...

Мар'я Івановна вся тріпнулася і, скинувши пухлу руку на свої високі груди, одкинулася назад.

— Та невже? Невже ж це правда? — запитувала вся її постать.

— Моторозна, — зовсім тихо додав Степан Іванович. — А Калюжний вже резолюцію проти мене написав. Тільки-що, — зідхнув Степан Іванович.

Мар'я Івановна співчутливо подивилася на Степана Івановича й знову випрямилася. Вона уважно, з помітним презирством зміряла неприязним поглядом Моторозну, по тому глянула на Калюжного й раптом нахилилася до Мирона Яковича.

— В депеу заявили на Степана Івановича... Моторозна... Калюжний...

Мирон Якович здивовано, полохко закліпав рудявими повіками й густіше засмикав свою борідку. Він перепитав ще про щось Мар'ю Івановну, і, як та непомітно для інших одвернулася від нього, Мирон Якович нахилився до завгоспа.

— В депеу заявили,— можна було зрозуміти з його тихого шепоту.

Завгосп технікуму, як людина практична й „матеріалістична“, насамперед одразу не повірив і ще перепитав. Мирон Якович, мабуть, підтвердив сказане, але, видно, не переконав його, бо він незрозуміло здвигнув плечима й довго запитливо дивився на директора.

Тимчасом вже закінчували обговорювати передостаннє питання, і Степан Іванович з дрожем помітив, як Володимир Кирилович узяв той аркуш паперу, щоб спокійно оголосити — „питання про бібліотеку“, як раптом щось ніби м'яко вдарило всіх по очах, і за цим одразу в кімнаті стало темно.

В коридорі щось дуже гуркнуло стільцем й боляче заойкало, але з присутніх ніхто не сполохався. Людина звикає й спокійно ставиться навіть до того, що вона неодмінно вмере, коли вона про це буде думати часто, чому ж мали полохатися харківці з того, що все півмільйонове місто раптом погасло, коли „турчанка“ виробляла це мало не що-дня?

— Дістаньте, будь ласка, свічок,— наказав зовсім спокійно Володимир Кирилович.— З дев'ятої години буде світло... Ці півгодини ми попрацюємо при свічках,— додав він.

Йому, звичайно, ніхто не заперечував, а Моторшна одразу вийшла до канцелярії й хутко повернулася з запаленою свічкою.

— Справи бібліотечні,— почув Степан Іванович.— Микола Гнатовичу, ви маєте слово,— звернувся Володимир Кирилович до свого замісника.

Микола Гнатович пересів із свого місця ближче до свічки і взяв до рук товстий ревізійний акт.

За ним підвівся із свого місця завгосп і сів поруч з Володимиром Кириловичем на місце, де сидів тільки-що Микола Гнатович. Він пильно дивився директорові у вічі й, певне, хотів улучити найкращий момент, щоб повідомити його про щось дуже важливе.

— Що ж, тут справа ясна й коротка, — зовсім м'яко почав Микола Гнатович.

Степан Іванович трохи підвівся на руках і так завмер. Він ясно відчув у м'якій інтонації Миколи Гнатовича суворий, безжалісний собі вирок і тепер, не рухаючи жодним м'язом, не блимаючи повіками і стримуючи подих, слухав, що він буде говорити далі.

— За два роки пропало півтори тисячі книжок. Вартість їх за актом становить дві тисячі вісімсот сімдесят карбованців і п'ятнадцять копійок... — Всі мовчали й слухали особливо уважно. Микола Гнатович вимовив ще кілька цифр, назвав прізвища тих, хто підписав ревізійного акта, й за цим змовк.

На засіданні на кілька хвилин запанувала та тиша, що буває, очевидно, тільки в момент, коли кат поспішно розсовує петлю й надіває її на шию засудженому. Ні слова, ні звичайного шепоту, навіть найменшого руху не можна було помітити тої хвилини. Це був справді той момент, коли всі й все мовчало й про який колись досить вдало говорили: „поліцейський народився“. І коли б це мовчання продовжилося хоч на кілька хвилин більше, тоді б ніхто не міг поручитися, що Степан Іванович не збожеволіє з нього. Блідий, як місяць під сонцем, з неспокійними очима, ледве стримуючи себе, щоб не злетіти з крісла, він невпинно озирався навколо й помітно густо тремтів.

— Далі, — звелів Володимир Кирилович, і його завжди тихий голос видався зараз громом.

— На підставі існуючих положень комісія вважала за необхідне дати десять відсотків на розсіпку, що становить за два роки триста книжок.

— Ого, — вимовив Калюжний. — Розсипочка нічого собі...

Степан Іванович перевів дух і полохко обернувся до товариша Калюжного.

— П'ятсот п'ятдесят книжок пропало за студентами... Тут теж, мабуть, не можна винити...

Калюжний рішуче підвівся, поправив манірно косоворотку й нагло перебив зама. Він з обуренням заявив свій протест проти такого огульного обліку й вимагав неодмінно суворішого розслідування.

Моторошна сиділа мовчки й уважно, боячись пропустити хоч одно слово, стежила за промовою Калюжного. І Степан Іванович не міг не помітити, як вона стверджувала її в тих місцях, де товариш Калюжний говорив про необхідне найсуворіше розслідування й кару. Вона покивувала головою і, немов глумляючись і радіючи, загрозово поглядала на Курочку.

— Так сто-сто двадцять, на нашу думку, було украдено з книгозбірні, бо не всі шафи замикаються як слід... Двісті п'ятдесят пропало за педагогами...

— Тисяча двісті, — полегшено вимовила Мар'я Івановна.

— Безобразіє! — перебила її товаришка Моторошна і, мов ошпарена, схопилася з місця.

Завгосп хутко нахилився до Володимира Кириловича і, не спускаючи очей з Моторошної, яка саме тепер збиралася почати щось доводити, прошепотів:

— Вона заявила про це в депеу...

Володимир Кирилович здивовано глянув на завгоспа й байдуже, очевидно, не надаючи ніякого значіння цій заяві, малнув рукою.

— Безобразіє, кажу! — прогрімала товаришка Моторошна вдруге.

— Хіба тут вирішуються такі питання? Хіба можливо на одинадцятому році революції пропускати й мовчати про такі злочини? Треба бути громадянами! Час вже взяти за що слід таких хазяїв, як товариш Курочка.

Степан Іванович з блілого враз зробився синім. Упершись поглядом в Моторошну, він, як і останні, мовчав і часто безпомічно кліпав своїми рідкими повіками. Але, як не говорила, як не доводила товаришка Моторошна, більшість, очевидно, була „за“ Степана Івановича й „проти“ неї.

— Я буду одвертою тут, — ніби погрожуючись ко-мусь і збираючись виголосити щось надзвичайне, заявила Моторошна. — Нам тут нічого ховатися, — обернулася вона до Курочки й так вимовила це, що ледве не погасла свічка — Ми з товаришем Калюжним зробили все. Ми... — Моторошна враз зупинилася, не докінчила думки й обернулася до дверей.

В цю хвилину з коридору враз відчинилися двері, і поріг переступила постать, озброєна пістолем.

— От — ще вимовила Моторошна, ніби вказуючи присутнім на озброєну людину, що з'явилася з напівтьми.

— Агент... — шепнула вражено Мар'я Івановна до вчителя німецької мови й ухопила себе за скроні.

Мирон Якович зімняв борідку цілою жменею й всю загорнув її до рота.

Курочка низько, мов під важким ударом, пригнувся на стільці й так завмер.

Володимир Кирилович оглядав озброєного здивовано, а завгосп з помітною повагою.

— Хто тут буде директор? — суворо запитала озброєна людина й повернулася до Володимира Кириловича, який сидів на місці голови засідання.

— Я, а що вам потрібно?

— Ваше прізвище Черепок?

— Да, а ви хіба до нас?

— Ви мені потрібні, — вимовила тим же суворим тоном людина й всею постаттю своєю вимагала якоїсь відповіді.

— Прошу, в чому справа? — запитав з помітним хвилюванням Володимир Кирилович.

— Ми повинні лишитися тільки вдвох, — заявила

озброєна людина. Володимир Кирилович підвівся і мовчки вийшов за озброєною людиною.

В кімнаті враз запанувала мертвяна тиша, очікування на щось тривожне й надзвичайне, і тільки очі всіх не одривалися від Степана Івановича. І в одних з них можна було помітити глибокий жаль і співчуття, а в інших — виразну незрозумілість чи задоволення.

Але гробова тиша панувала недовго. Вражені несподіваною появою озброєної людини, члени засідання недовго перезиркувались мовчки. Кожний з них був уже докладно поінформований, що означав цей озброєний „нальот“, і добре розумів, до чого він врешті призведе. Ми не можемо стверджувати, що саме в цю хвилину кожний з членів ради почув на собі відповідальність за такі значні збитки по установі, але що кожний з них зараз бажав її зняти із себе й лишитися до неї непричетним — це було зовсім очевидним.

Змовкнувши на якусь мить, вони швидко опам'яталися й раптом, немов змовившись, розірвали гнітючу тишу, заговоривши всі разом. Кімната одчайоно галаснула кількома незрозумілими вигуками, віддалася голосним зідханням і в найкоротшу мить налилася вщерть загрозливою буботнявою, тривожним шепотом і короткими репліками докорів. Мирон Якович часто поглядав на прибиту до стільця постать Степана Івановича й корив учителя співів за його компаніювання із Моторошною. Вчитель співів гузував разом із своїм стільцем у кутку, запевняв Мирона Яковича про свою безсторонність у цій справі й боязко поглядав на товаришку Моторошну. Мар'я Івановна совалася на кріслі поміж Мироном Яковичем та вчителем співів, силувалася щось їм довести, часто та голосно зідхала й трагічно кидала руки на свої високі груди.

Калюжний хвилювався, він про щось уперто доводив худорлявому, в синіх окулярах завгоспові, часто обертався до мовчазного студента, що сидів із ним

поруч, і, б'ючи його долонею по коліні, голосно ви-
гукував до завгоспа:

— Альоша! Понімаєш, Альоша? Ми тут ні до чого. Виною у всьому Курочка. Він же завкниго-
збірні. Понімаєш? — доводив Калюжний.

Курочка був блідий, аж синій, і, не хлипаючи на-
віть повіками, мовчки дивився у двері, за якими
сховався директор з озброєною людиною. Він чекав,
що ось за кілька секунд до кімнати повернеться
Володимир Кирилович і, ніяковіючи й перепрошаючи
за свою обіцянку, тихо вимовить: „Степане Івано-
вичу, вас просять іти зараз до депеу!..“

Завгосп уважно вислуховував Калюжного, полохко
зривався із місця, біг до дверей, зупинявся й знову
біг до Калюжного.

Микола Гнатович, замдиректора у справі навчаль-
ній, мабуть, почував себе не зовсім добре. Він сидів
сам осторонь від усіх, часто обертався на завзяті,
що вже переходили міру пристойности, сперечання
в кутку й неспокійним поглядом зупинявся на під-
сумкові ревізійного акту, що показував 2870 крб.
15 копійок. І лише одна товаришка Моторошна ще
сиділа на своєму місці й водила нервово олівцем по
протоколу засідання. Вона не виявила ні задоволення,
ні жаху і тільки, видимо, нервувала з того, що їй
так нагло перебили запальну промову. Але, коли в
кутку, де зараз була вже більшість членів засідання,
знявся неймовірний галас, Моторошна підвела го-
лову і, зустрівшись поглядом із Миколою Гнатовичем,
вмить скочила зі свого місця. Вона глянула в куток,
де з кожною миттю здійсмався все більший галас, і,
вдаривши кулаком по столі, голосно почала:

— Я не скінчила!.. Микола Гнатович упіймав на
собі її суворий погляд і легко підвівся на стільці.

— Я хотіла сказати, що справа тут не в товари-
шеві Курочці. Його ми прекрасно знаємо. Справа в
тому, що не Курочка, а ви, Миколо Гнатовичу, від-
повідаєте за все. Ви, а не Курочка, керуєте навчальною

частиною технікуму. Ви маєте справи з педагогами. Ви повинні зрозуміти, що чотириста студентів загнали п'ятсот п'ятдесят книжок, а п'ятнадцять педагогів — двісті п'ятдесят книжок. Ви розумієте, що тут робиться? Бачите тепер, хто тут виною? Ви, чи Курочка? — запитала вона суворо.

Микола Гнатович неспокійно засовався на стільці, підвівся й тихо, ледве чутно, вимовив:

— Звичайно, я... я погоджуюсь, товаришко.

Степан Іванович зиркнув з-під лоба на Миколу Гнатовича, боязко перекинув очі на Моторошну і, звертаючись виключно до себе, тихенько прошепотів:

— Бач, як вона вміє туману напускати. Змовилися, а тепер ще й сміються...

— Це добре, — полегшено вимовила Моторошна. — Добре, що ви сами погоджуєтесь, — potwierдила вона і, зараз помітивши, що її ніхто, окрім Миколи Гнатовича та Степана Івановича не слухає, схвильовано кинулася в куток.

— Ви тут даремо галас здійсмаєте. — гукнула роздратовано Моторошна. — Хто вам повірить, що тільки Курочка виною? — налетіла Моторошна на вчителя співів.

— А хто ж? — визвірився на неї Калюжний, широко ображений з того, що Моторошна починала руйнувати важко здобуті ним позиції.

— Хто? — перепитала Моторошна. — Ваші студенти. Ви! Ці люди, що не вміють берегти й цінити книжки.

— Я ж про це й казав — вихватився Калюжний.

— Казав! — перебила його Моторошна. — Ви все на Степана Івановича звалили. Він, мовляв Він у всьому виною... Ви і ваші товариші, Микола Гнатович та його п'ятнадцять педагогів — ось хто виною. От кого слід тягти до відповідальності! Вони шкідники, а не Степан Іванович! — захвилювалася Моторошна й на цьому змовкла.

Мар'я Івановна незрозуміло презиралася із Мироном Яковичем. Калюжний із вчителем співів шепотіли й про щось поспішно умовлялися, завгосп часто поправляв сині окуляри й нервово ходив із кутка в кут.

Степан Іванович, похилившись, нерухомо сидів на стільці й загадково дивився на Моторошну. Микола Гнатович не сходив із свого місця і, не здіймаючи погляду від підсумку ревізійного акту, відчував, як нестерпно боляче муляв він йому очі.

Але ось двері знову розчинилися, з них хутко вийшов Володимир Кирилович і, дійшовши свого крісла, поважно сів. Постать його не виявляла ні тривоги, ні розачарування. Лише загадкова, швидше — іронічна, усмішка блукала на його виразних губах.

Раптом блиснула яскрава, електрика, й чорні тіні вріз, як і з'явилися, зникли з кутків.

— Мене оштрафували на п'ятдесят копійок...

Всі присутні зробили ледве помігний, мовчазний рух наперед і ніби заклакли в подиві.

— Я не зареєстрував радіоапарата, — усміхнувшись, пояснив Володимир Кирилович.

*Я піду у мариві
споминів і мрій,
там, де простяг-*

У МАРИВ

В СОСЮРА

*нулися довгі тіні вій,
де мені в минулому синій зір сія...
Золота голівка, іскорка моя!..*

*Там, де труби жерлами простяглись до зор
і хрестами журними моляться собор,
де Бахмутка - річка під мостом шумить,
на знайомій вулиці тихий дім стоїть.*

*Підійду до ранку, повний давніх дум,
і замовкне явора переливний шум...*

*Де на ліжку білому мила спить давно,
підійду і місяцем гляну у вікно...*

*Скільки днів і років марив я про це,
що біліє смутно, дороге лице...*

Спать моя кохана, їй мене не чуть,
лиш сорочку вишиту підіймає грудь...

*Ось поворухнулася... Підвелась... Дивись!..
І до мене руки тягне, як колись...*

Розтулила губи, зве мене вона...

Ні, це тільки вітер плаче край вікна...

Спать моя кохана, їй мене не чуть.

Повертає місяць на ранкову путь.

Заховав я глибше і печаль, і гнів,

і за мною явір знову зашумів...

Так шумить у жилах вічний біль яд...

По знайомій вулиці я іду назад.

Перед мене місяць, як сльоза, сія...

Золота голівка, іскорка моя!..

Підтверджуємо наш лист від 1 грудня 1928 року, і так само свідчимо одержання Вашого листа від

З грудня ц. р., у відповідь на які ми не можемо не висловити Вам нашого цілковитого здивування з приводу Вашої відмови сплатити мізерну річну передплату в сумі 10 крб, про які йде річ.

Маючи з Вами як - найтісніші десятилітні стосунки, ми не можемо не зауважити, що для нас у найвищій мірі неприємні всі ці непорозуміння. Доводячи все це до Вашого відому і звільняючи себе від усякої відповідальности за збитки, що Ви їх можете одержати, не передплативши Альманаху Акційного Товариства

ЦИРКУЛЯР № 2

ДО ВСІХ КЛІЄНТІВ АКЦІЙНОГО
ТОВАРИСТВА „ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК“

1929

СІЧЕНЬ

1929

С Е Р Е Д А

1893 р. Н А Р О Д И В С Я
ВАС. ЕЛЛАН (БЛАКИТНИЙ)

М. Крому поругаю
получить следующие
мне продукты
из прог. Лавки Всен-
даге и получить заכותе
вперед
Блакину
12/1 921

Salut et hommage fraternel aux enfants ukrainiens
aux lesquels je joins ce pain de heures inoubliables

Kharkov 5 oct 1927.

Henri Barbus

Будинку міграцій
ім. Вас. Блакитного
На добру згадку
5/10 28. С. Туківецький
Харків

Привіт з
"Красинців"

С. Туківецький

См. Мадри. 5/11 1927р. Харків.

Je suis heureux d'avoir reçu des heures inoubliables
en Ukraine, à Kharkov, et je souhaite au monde entier
on puisse donner la fraternité des derniers et etc.
des publications de l'Ukraine paraitraient.

Kharkov, 214 XI-27

У нашій праці на будівництво
малого Беларускої культури ми маємо
пучковидну зорку - історично велика
українська адрогенція.

М. В. Заруцький

14/10 28.
г. Харків.

із „Великої книги“ літ-
буду ім. Блакитного

„Літературний Ярмарок“, ми, проте, з цілковитою одвертістю зазначаємо: шановним товаришам клієнтам Акційного Товариства „Літературний Ярмарок“ абсолютно нема чого турбуватися за якість наших, в різні часи нагороджених найвищими преміями, виробів, вони бо не потребують ніякої реклами.

Користуючись з цієї нагоди, ми ще раз мусимо нагадати, що до обслуговування нашого підприємства притягнуті найкращі фахівці не тільки республіканської, але й загальносоюзної та загальноєвропейської мірки. Ми б не хотіли одбирати у Вас такий дорогий, у вік кіно і радіо, час, тоб-то одгортати Вашу увагу довгим реєстром наших співробітників, але, щоб уже остаточно зліквідувати це непорозуміння, ще раз нагадуємо, що в Альманасі Акційного Товариства „Літературний Ярмарок“ беруть участь такі першокласні майстри своєї справи:

Золотий Півник в синій свитці на опашки; Микола Гофман; Теодор Амедей Бажан, Уот Полішук; Г. Квітка-Основ'яненко; Чортик Зануда; Лев Панч; Майк Сервантес; Валеріян Підмогильний; Г. Мопасан, Петро Толстой; І. Брасюк; Антін Гайне; О. Пушкін; Адам Шевченко; Ів. Микитенко; Гайнріх Дикий; Лорд Байрон; Гордій Коцюба; Г. Вудсворт; Оселедець Вблчц; Панас Мирний; Микола Пльнячок; Циган Збатіжком; О. Копиленко; Василь Вражливий; Ф. Достоевський; Павло Іванов; Кнут Гамсун; Сергій Генрі; О. Пилипенко; Тарас Міцкевич; Іван Нечуй-Левицький; Аркадій Коцюбинський; Михайло Любченко; М. Майський; Іван Тоолевич; Генріх Куліш; Микола Іосен; І. Ю Кулик; М. Кропівницький; Ю. Шовкопляс; Н. Щероина; Г. Мейринк Дніпровський; Павло Сковорода; Григорій Тичина; Іван Мірбо; Октав Сенченко; Ігаталя Українка; Мігуель Йогансен; М. Доленго; Іван Котляревський; П. Куліш; Леся Забіла; Борис Хвильовий; Автоном Худоба; Марко

Вовчок; Жорж Занд; Іван Савич Тургенєв; Б'єрнстєрне Б'єрнсон; Г. Епїк, Валеріян Уїтмен; Ю. Шпол; Юрій Кіплінг; О. Досвітній; Зелена Кобила; Рідіард Яновський; Г. Кониський; Віліям Шекспір; Мольєр; М. Старицький; Рабіндранат Тагор; Гулак Артемовський і т. д.

Р. S. Книжка Вас. Василенка про „Сонячну машину“ В Винниченка починається так:

„Маленький вступ. Його неодмінно треба зробити, щоб полегшити принципіальність аналізу Винниченкового роману „Сонячна машина“.

З цілковитою пошаною

Літярмарком

ПОЕТОВІ ВАС. ЕЛЛАНОВІ

Де оспіваний задуманим поетом сивий морок звис над сонним містом..

Ніж оце сидіти та згадувати, краще б я прийшов до редакції й стиснув руку Василеві Блакитному.

ХАЙ ЯСНІЄ ІМ'Я ЙОГО!

ОСТАП ВИШНЯ

Хоч, положим, руку навряд чи довелося б мені йому потиснути, бо Василь Блакитний ніколи руки не давав: він завжди підносив її по-піонерському вгору і кивав головою.

А тоді ми сіли б удвох і побалакали.

І сказав би я йому:

— От ви, товаришу Блакитний, умерли, а ми вас узяли та й поховали, а воно, як на мою думку, так коли б навіть ми вирили вдесьтеро для вас глибшу могилу і завезли вас не на аеродром, а аж туди, за Померки, все одно не заховали б вас, бо „Удари молота і серця“ і досі б'ють, як били й до того часу, коли ви танули на вогні революційному, а якась чортяча бактерія серце ваше зруйнувала.

А він би мені сказав:

— От, язви його душу! Чого я потрапив у могилу, я й сам не знаю!.. У всякому разі, це скандал!

І потім ми б з ним кавуна, великого такого кавуна б, з'їли, а потім горіхів та винограду. і тоді б на столі у Василя Блакитного лежали б цілі купи горіхових шкаралущів, недоїдки з кавуна, мішечки з - під винограду, цукор з тютюном або тютюн з цукром (Блакитний иноді смоктав люльку!), а тов. Таран зайшов би до кабінету й казав:

— Редактор називається! Ну коли в тебе тут порядок буде?

Василь Блакитний посміхався б і ввесь час колунав би шпилькою чи голкою стола редакторського — спадщину „дійствительного статского советника“ Юзефовича.

І було б на тому столі ще більше проколупаних рівчачків, ямок, якихось гієрогліфів.

І коли б уже йому сильно набридло слухати про непорядки на його столі, тоді б він почав прибирати, викидати, жмакати зайві папери, шпурляти їх до кошика, а на шухлядках у шаховці понаклеював би написи:

„Для розгляду“.

„До виконання“.

„Справи Гарту“.

І т. д.

Це для того, щоб через два дні у „справах Гарту“ лежали панчохи, а в шухляді, де рукописи „До розгляду“, — мішечок з недоїденим рахат-лукумом.

Ох, і не любив же Василь Блакитний нічого прилизаного!

А цікаво, між иншим. Коли, було, дивишся на той його розгардіяш — думаєш: та ніхто в світі ніякого толку не добере на отому столі, де ніби буря оце зараз прошуміла...

А було так: напишеш що-небудь, даєш Блакитному, він подивиться і скаже:

— Хай буде в мене!

Потім за рік чи й більше знадобиться тобі твій рукопис, питаєш його.

— Подивлюсь, — каже.

І принесе.

Я не знаю, чи впорядковано вже архів Блакитного, — там, на мій погляд, напевно, є чимало цікавого, бо любив він збирати все, що мало будь-який інтерес, чи громадський, чи літературний.

І все це робилося під машкарою такої ніби байдужості.

Я не вмію згадувати взагалі, а про Блакитного мені згадувати, крім того невміння, ще й боляче.

На життєвий путі кожного смертельника зустрічаються люди, що ніякі стонадцять смертей не зітруть їх з твоєї пам'яті, не вирвуть з твого серця.

В моєму житті був Василь Блакитний.

Він стоїть у моїй свідомості, як дороговказ на грані двох різних для мене світів.

Поділив Василь Блакитний моє життя на дві половини:

„До Блакитного“

І

„Після Блакитного“.

Що я можу про його згадати?

Те, що я з ним грав у доміно?

Те, що ми з ним мало не що-дня сміялись у його кабінеті, навіть тоді, коли він був уже хорий, а я ще був здоровий?

Те, що...

Те, що...

Ні, ви краще в день його фізичної смерти почитайте його „Удари“ і „Прозину“ „Гірчицю“, а я в цей день піду на харківський аеродром та схилю голову перед його могилою.

Ось вона лежить переді мною — величезна і важка книга, що вже має свою історію, що викликає здивування у наших гостей і цікавість у нашої письменницької братії...

ПРО „ВЕЛИКУ КНИГУ“

ЛІТЕРАТУРНОГО БУДИНКУ

ІМ. БЛАКИТНОГО

М. ЛЕБІДЬ

В цьому пудовому „Діаріушові“ фіксуються значні події нашого життя літбудинківського, — тут рукою власною розписалися почесні гості...

І, коли перегортаєш сторінки „Великої Книги“, пригадуються події й люди, що протягом кількох років проходили через життя нашого клубу...

Пригадуєш витончену мову коректного Барбюса, розхристаного Панаїта Істраті, скромного япанця — письменника Акіту, письменників братньої Білоруси, схвильованого Горького, милого Бориса Чухновського...

Там же, в тій книзі, скупі й скромно підписали свої прізвища делегати Профінтерну, американські студенти-екскурсанти, учні німці...

Перша сторінка... Henri Barbusse 5 oct. 1927.

І ввижається аеродром...

Зклопотаний Ангін Дикий шукає в небі літака, що має привезти Барбюса, і лається... Дальше, в степу, самотньо суне Павло Григорович Тичина, протирає пенсне і теж зиркає на небо...

І раптом — „Летить!..“ І нарешті зустріли...

А ввечері в будинку повно народу... Барбюса вітають десятки людей. І тоді, коли його вітають, на півгодини гасне, не до речі, електрика (бісова турчанка!) і, слово чести, в той саме момент, коли один із промовців говорив про електрифікацію... Потім — концерт. Барбюс слухає й плескає, хоч йому щось не по собі. Нарешті виясняється, що він — голодний! З другої години нічого не їв... Куди вже тут до музики!.. В нашому льоху Барбюса, звичайно, вітали тепло — і, треба припускати, нагодували та почастували добре... Він в свою чергу вітав молодість

і бадьорість нашої літератури. Він, цей стомлений і все-таки запальний француз, він, ця прекрасна людина й не менш прекрасний письменник...

Панаїто Істраті. Це ж Панаїто Істраті в товаристві Остапа Вишні вивчив при столі всі необхідні українські фрази і не хотів ніяк їхати з будинку, враз обжившись в ньому. Його ми бачили, до речі, й на Тарасовій Могилі разом з веселим його другом — греком Казнацакі, і тому не могли не згадати цієї зустрічі за товариською бесідою.

Маленький сидий Акіта! Япанець, що серед 30 чоловік представників закордонної інтелігенції якось виділявся. Він добре знав, що є Українська Радеспубліка і що український народ має велику літературу, має Гоголя й Шевченка, „которіх ми знайім і лубім“...

Сивий-сивий Глієр, автор „Червоного маку“, залишив автограф „Яблучка“ з того ж таки „Маку“... Тут, у нас, він багато говорив про те, що він з насолодою напише музику до опери „Маруся Богуславка“ (її замовив Глієрові Наркомос УСРР). Глієр говорив, що він давно б уже цю оперу написав, коли б не Михайль Семенко й Лесь Степанович Курбас, котрі і досі не дали йому обіцяні сценарій та лібрето. (Про це теж казав сивий-сивий Глієр!).

Білоруси! Колас, Купала, Цішка Гартни, Чарот, Зарецькі... Чи не наймиліші спогади, чи не наймиліші згадки? Пригадую їхнє захоплення молодістю нашою життєвою енергією, їхнє порівняння нашого життя з білоруським, заздрість: „а у нас нету еще опери!..“ і т. д. Милі гості! — Та тільки замучили їх тут украй: і на мітинги, і в театри, і в кіно, і під спеку, і під сліпучі промені „юпітерів“ на кінозйомках, і до Будинку Промисловости, і по редакціях... і лише в обід та за вечерею наша літературна братія мала час на інтимні б'ялочки з білоруськими друзями...

„Не знав я, какая-такая Україна до сегодня, — казав Колас. — А тепер увідел. Ох, живет она, как би вот так жить і Белорусі нашей“.

Правда, саме так говорили і наші письменники білоруським, коли були у Менску, але ж воно тільки так і буває: там завжди краще, де нас нема.

Поїхали білоруси — і у Великий Книзі лишили автографи. „В нашій праці будівництва молодії білоруської культури ми маємо провідну зірку — історію великого українського відродження“ — це пише Михайль Зарецькі. А Чарот Міхась, білоруський Блакитний (він справді дуже нагадує товариша Василя), розповідає, як він їздив до товариша Блакитного і як він не зміг його побачити... „Ен памер, я яго не пабачу, як не пабачили яго шмат пісьменнікаў Украіни, якія яго дуже любілі, якіх ен виховував своей железнай, але у той час і поетичнай воляй. Ніхай же буде легкая яму землячка...“

М. Горький. Алексей Максимович. Це ж він сам приїздив до нас миритись з українською літературою (в справі перекладу повісти „Мать“ на „украинское наречие“), це ж тут цей маститий і славетний письменник зустрівся з письменниками України і визнав, що він „погорячился и в другой раз буду знать, что сердиться надо осторожнее...“. З Горьким помирились, обрали його за почесного члена дому нашого. Залишив і він розмахистий підпис та обіцянку написати листа українським письменникам про „недоразумение с тов. Слисаренком“ (про ту ж так „Мать“ й теж таки „наречие“). Далі йдуть розгонисті рядки автографу нового президента Української Академії Наук Д. Заболотного — поруч з акуратними літерами автографу д-ра Шмідта-Отт, пруського вченого і колишнього міністра освіти... Тут же „руку приложила“ й фрау Мета Шмідт-Отт...

І, нарешті, останній автограф, що ми його хочемо згадати: „Привіт од Красінців“ Б. Чухновський. А. Шелагін. Ем. Міндлін“...

Це одвідали нас і „Красінці“. Лише милий Шелагін „оказался одним кацапом“... Емануїл Міндлін — із нашого ж таки м. Запоріжжя, а Борис

Чухновський — із Чернігова. Отже радій Недоторканий з „Уміркованого та щирого“! Бо маємо ми ще й картку фотографічну з написами „Будинку літератури ім. Блакитного на добру згадку Б Чухновський, 5/X 1928. Харків“, а од нас він („згідно власного бажання“, як кажуть українізатори!) має „Сонячну Машину“ Винниченка і... „Українсько-російський словник“ А. Ніковського...

Цим ми й закінчуємо огляд нашої книги. Сюди ще багато не увійшло записів, багато тут не згадано людей. Пригадується товариш з конгресу Профінтерну, який, до речі, запитав, чому це у нас немає портрета їхнього поета Бьорнса. Пригадується сивий Артур Голіер. Пригадується... Але час кінчити. І я кінчаю.

Ось вона лежить переді мною — величезна і важка книга, що має вже свою історію, що викликає здивування у наших гостей і цікавість у нашої письменницької братії... Це книга Василя Блакитного.

Розділ четвертий. Мені здається, що я досить повно змалював ту родинну атмосферу, що панувала у сім'ї діда Діброви і яка, непевне, залишила деякі сліди і в моїй психіці. Тут я хочу зупинитися на тих впливах, що на мене мала родина моєї матері.

Дід Гнат і дід Кирик були, до певної міри, антиподами. Дід Гнат був суворою і черствою людиною; навпаки, дід Кирик був веселою вдачею, з нахилом до філософії. Це видно хоч би з того, як вони обидва ставились до мене. Діда Гната я завжди боявся і ніколи не любив з ним розмовляти. Мені завжди здавалося, що він хоче мене на чомусь спіймати і показати свою вищість. Коли я жив у нього, то часто вечером він підсідав до мене і починав перевіряти, чому нас вчать у школі; я з неохотою йому розповідав.

Він слухав ніби уважно, а потім раптом запитував: — Ну, гаразд! А скажи, коли бог був з хвостом? — і прижмурював хитро свої очі.

Я довго думав, але відповісти не міг.

— Не знаю! — казав я.

ЗАПИСКИ ЮРІЯ ДІБРОВИ

Хроніка одного життя

П. ЛІСОВИЙ

Див. 131 книгу „Літ. Ярмарку“

— А ти подумай,— казав дід і терпляче чекав відповіді. Не діждавшись, він сказав:

— Тоді, коли був у виді голубиному... Зрозумів?

І зараз же звідкілясь брав друге, таке ж саме хитре, запитання:

— А коли бог на одній нозі стояв, знавш?... Не знавш... А хто родився і не вмирав?... А хто з богом борюся?... І чого тільки вас у тій школі вчать! — кінчав він незадоволено.

І таких і подібних запитань у нього була безліч, і я їх боявся, як чуми.

У діда Кирика ніхто мені подібними запитаннями не надокучав, і я почував там себе зовсім вільним. Благати можна було скільки завгодно, роби, що сам знаєш, і ніхто не грімав, не зупиняв, не кричав, як то було у діброви. Ось чому я любив приходити сюди і просиджувати цілі дні.

Був тоді ще живий мій прадід, Василь Лебідь, що за кріпацтва служив за каштеляна у пана Кочета. Це був високий дідуган з великою сивою бородою. Дивлячись на нас, малих дітей, він казав:

— Ці вже як повиростають, то тільки те й робитимуть, що чай питимуть...

Помер він дев'яносто чотирьох років, при чому зберіг усі зуби. А помер від того, що йому від Кочетових на самі великопісні заговіни принесли цілу коробку ікри, що її він і поїв з цукром, а до цього до ав ще дві миски холодної. Шлунок не витримав — і дід заслаб та так вже й не всгавав.

Після скасування кріпацтва дід Василь Лебідь приписався до Воронівської громади, де отримав наділ землі, а садибу собі купив. У нього був тільки один син — мій дід Кирик.

Дід Кирик був з високим ясним чолом; хліборобством займався мало, а жив більше з шевства. На ньому позначилось правило, що кожний швець неодмінно мусить здорово пуги; справді, дід Кирик добре випивав. Хоч він належав до іншої соціальної верстви, ніж дід Гнат Діброва, бо цей же походив з козацького роду й належав до статечних господарів, все ж таки вони приятелювали ще й до того, як стали сватами. Не раз їх бачили вкупі в шинку Марти Губатої. А скільки дід Кирик був письменним, то, будучи під чаркою, неодмінно пускався у філософію. Перебираючи свою велику бороду, він казав:

— Слухайте, я зараз буду говорити, як пророк...

Він був великим скептиком і епікурейцем по натурі і хоч ходив до церкви, але навряд чи вірив щиро в бога. Він добре знав біблію і церковне письмо. І коли жінка починала пострікати його за горілку, то він спокійно, посміхаючись, казав їй:

— Стій ти, Руфь, Воозова дочко, що скажу я, господін твій. Старий Ной пив?... Пив... Цар Давид пив? — Пив... Святі пили? — Пили... Попали вони до раю? — Попали... Ну, так чого ж ти турбуєшся?..

І такий він був у всьому. Від життя намагався взяти все, що тільки можна було взяти в його стані. Замолоду багато гуляв і любив молодиць. Чудесно співав. Він був душею всякої компанії. Любимими його словами було:

— Давайте жити на цім світі, бо що буде на тому — ми не знаємо!

Я любив діда Кирика і його робітню. Бо при ньому якось легше дихалось. Ще коли я був зовсім малим, мати часто приводила мене сюди і залишала на цілий день. Мені нарізали „зайчиків“ із шкуратків, давали бавитись молотками. Я годинами сидів десь у куточку і слухав нечисленних пісень, що їх знав дід.

Іноді він клав мені на голову свою важку руку і питав:

— Ну, святий Юрій, скоро будемо перешивати?

Дідова робітня була своєрідним клубом, де зимових вечорів завжди збиралось кілька сусідів погомонити. Стукотіли молотки, від каганців на стінах скакали незграбні тіні, пахло смолою, а розмова точилась далеко за північ.

І чого тільки тут не розповідалось — і про козаків, і про старі часи, і про панів, і про злодіїв, і про робітників, і про всякі пригоди, вроді і того, як чорт діда раз трохи не втопив. Списую це оповідання так, як воно залишилось у моїй пам'яті.

— Вийшов я з шинку, — розповідав дід, — де ми роздушили не одну квартиру... А ніч така темна — хоч в око стрель! Коли це підходить до мене якийсь чоловік і каже: „Здоров був, Кирику!“ Дивлюся, — і пху на твою погибель, — стоїть переді мною не хто инший, як Хома Горобець з Миронівки, перший мій кум і приятель. „Чого це ти тут?“ — питаю. — „Та приїхав, — каже, — по ділу. Ходім, куме, до Губатої вип'ємо чарку!“ — „Та я тільки — що від неї“. — „Ну й що ж! Ходім ще вип'ємо!“ — „Ходім“ — кажу. І пішли... Було до тієї Губатої, може, кроків з двіста, бо саме ми зустрілись біля хати Левчихи. Ідемо ми, а шинку все не видно... „Що, — думаю собі, — за причина? Невже я такий п'яний, що й розіорати вже нічого не можу“ — Чую далі, а під ногами вже не земля, а ніби бур'ян. Я й кажу: „Хомо, куди ми йдемо?“ — А він регоче: „То ти, — каже, — куме, так добре хильнув, що вже й дороги не пізнаєш!“ — „Еге ж, — кажу, — не бачу.“ А сам собі метикую, що Хома щось дуже балакучий. І видно мені, що ми не на вулиці, а на якомусь пустирі, а спитати соромлюсь. Пройшли ми ще, може, з хвилини п'ять, і чую я, що під ногами у мене вода хлюпотить — „Еге-ге! — подумав я, — видно, справа тут без нечестивого не обійшлась“. — І давай хреститись та читати „да воскреснет бог і расточаться врази його“. Не встиг я проказати й перших слів, як Хома несподівано зник, а я побачив, що стою по коліна в воді недалеко від „Ями“. Пройди я ще кілька кроків — і якраз би потрапив до Макоретика. Там би мені й кінець був.

Всі присутні кивають головами і згоджуються, бо вірять, що нечиста сила є і водити чоловіка, може, і всякі капості йому може вчиняти. Бабуся додає:

— Прийшов опівночі мокрий по пояс, а сам білий як крейда, і тверезий. — „Де це ти, — кажу, — був?“ — „Мовчи, Секлето, мовчи... Мене чорт зараз водив, мало до Макортетика не запровадив!..“

Одного дня, коли я прийшов до діда Кирика, він, як звичайно, поклавши мені на голову свою руку, і запитав:

— Ну, як живемо, Юрко? Вчишся? Книжки читаєш?

— Читаю.

— От і добре. Ти от що: піди до комори, там стоїть стара скриня, в ній книжки є. Хороші книжки! Візьми собі і нам щонебудь почитаєш.

Мене вдруге не треба було прохати. Я пішов до комори і в скрині натрапив на цілий книжний скарб, між якими було багато українських видань; очевидно, все це попало сюди від Кочетових, коли в них ще дід Василь служив. Були там Квітчині „Сердешна Оксана“, „Маруся“, „Салдацький патрет“ та інші, „Кобзар“ Шевченка, „Енеїда“ Котляревського і кілька чисел „Основи“. Я все те приніс до хати.

— Ану покажи, що там найшов? — спитав дід Кирик.

Я став уголос читати назви.

— „Сердешна Оксана?“ Гарна книжка! Колись читав!.. — сказав дід.

І мене тут же посадовили читати „Сердешну Оксану“. Всі слухали, хоч і не переставали працювати. Коли я скінчив, то бабуся плакала, а дід Кирик поцілував мене в чоло і сказав:

— Молодець, гарно читаєш!..

І подарував мені двадцять копійок, додавши:

— На та купи собі ще книжок. І кажу тобі як пророк: вчитимешся — чоловіком будеш. Грамота — то велика річ!..

На жаль, пророцтво дідове не сповнилось, і вчитись мені не довелося.

Я вже згадував про те, що наука давалась мені дуже легко і що мої здібності викликали подив, — хоч я це пишу зовсім не для того, щоб цим пишатись. Крім того, у мене була якась пристрасть до книжок. Що не потрапляло до моїх рук, будь то житів святого, будь то історія якогось генерала чи просто якась читанка, я неодмінно ту книжку прочитував. При школі була невеличка книгозбірня релігійно-патріотичного змісту, очевидно, призначена для населення, але я ніколи не бачив, щоб хтось із селян приходив по книжки. Я став звідтам брати книжки, не розбираючися з тим, які вони по змісту. Юлія Василівна це скоро помітила і, покликавши мене до себе, запитала:

— Ти береш із шахви книжки читати?..

— Беру.

— Надалі ти без мого дозволу не будеш брати. Я сама тобі буду вибирати, що читати. Добре?..

З того часу мов читання набрало більш систематичного характеру. Вона все частіше закликала мене до себе, особливо коли я був у третій групі. Поводилась вона зі мною як з дорослим; в її голосі було щось тепле, материнське, і говорила вона серйозно, ніби перед нею сидів не десятилітній хлопчик, а аудиторія з дорослих людей.

На столі, накритому білою ніжною скатертиною, тихо шумів маленький самоварчик; у вікно заглядала зоряна ніч; зі стін дивились портрети Пушкіна, Гоголя, Бєлінського, Добролюбова і якоїсь дівчини з тонким обличчям; пізніше я взнав, що то була Софія Перовська. На двох полицках, тісно стулившись, стояли книжки; вони ж були і на вікні, і на підлозі, і лежали високою купкою на столі.

— Вчиись тобі треба!.. — так вона завжди кінчала свою розмову зі мною. — Тільки через знання можна допомагати людям. А людей треба любити!..

І вона розповідала мені про великих людей, що не шкодували ні своїх сил, ні навіть свого життя, аби тільки прислужитись чимось людям. Передо мною вставала ціла галерея вчених, дослідників, мандрівників, винахідників, що своїм могутнім розумом рухали культуру й знання вперед. Моя дитяча уява малювала славні діла, і в душі я клявся, що коли виросту, то буду робити лише так, як вони, ці герої. Я давав „Ганбалову обідянку“ ненавидити зло і боротися за добро, я давав слово захищати бідних проти багатих, добрих проти злих. Я дав слово служити правді і боротись проти кривди.

Коли я йшов, то Юлія Василівна завжди давала мені якусь книжку. Так я познайомився з творами Гоголя, Пушкіна, Тургєнєва то-що, все, розуміється, з руської літератури. Але у мене була така жадоба до читання, що скоро ні її книжок, ні книжок з „патріотично-релігійної“ книгозбірні, звідки, не дивлячись на деще вчительське слово, я все-таки книжками користувався, не хватало. Ось чому для мене справжнім святом було відкриття земської книгозбірні. Там я, крім творів руських класиків, міг дістати переклади Діккенса, Вальтер-Скотта, Віктора Гюґо.

Я, розуміється, став найпильнішим читачем.

Чи була велика користь від того — не знаю. Одно лише тут мушу зазначити, а саме — з книжок я познавав світ, досі мені незнаний. Книжки допомагали мені переноситись у далекі краї: пригоди й переживання героїв розчулювали моє серце; їхні страждання викликали в мені біль і сльози. І як колись ні вна і незграбна казка про Бову Королевича будила мою фантазію, так і тепер твори світових письменників давали мені м'яку живість переживати силу п'яних ігид і будили мої кращі чуття. Це було дивне життя, де головну роль відігравали герої, створені геніями

світових письменників; цей світ і ці герої були для мене реальними.

Тимчасом кінчалось моє навчання в школі. За зиму приїздив два рази інспектор, і Юлія Василівна кожного разу звертала його увагу на мене.

— Дуже здатний хлопчик! — казала всна. — Шкода, коли не буде вчитись далі!

Інспектор щось записав у свою записну книжечку. Юлія Василівна казала мені потім:

— Може, вдасться зробити так, що тебе земство візьме вчити на свій кошт.

Н дійшли іспити. Крім нашого вчителя, Юхима Денисовича, вчительки та попа, були інспектор та член земської управи, якийсь сивенький панок в золотих окулярах. Коли мене викликали до столу, то Юлія Василівна вся зашарілась: вона, здається, хвилювалась більше, ніж я сам. Я бачив, як вона нахилилась до старого панка і промовила:

— Це той самий хлопчик, про якого я вам говорила...

— Ага, Діброва! Гаразд! Починайте, будь ласка!..

Мене почали питати. Все йшло гаразд. Коли піп наказав мені розповісти про „всемирный потоп“ і про „нагорну проповідь“, то й з цим я упорався як-найкраще. Мене навіть запитали, що таке „таинство“, і на це я відповів. Потім за мене узявся інспектор і дав мені якесь мудре завдання з арифметики; в дві хвилини я його розв'язав.

— Я ж вам казала, що це виключний хлопчик! — не стерпіла сказати Юлія Василівна.

Інспектор, ніби не довіряючи своїм очам, дав мені друге завдання, але й з ним я так само скоро упорався. Інспектор знизав плечима:

— Да, у хлопця, дійсно, є здібності...

І, нахилившись до панка, він запитав:

Чи не бажаєте ви що-небудь спитати?..

Панок звів на мене свої трохи сонні банькуваті очі і промимрив нехотя:

— Так-так, я спитаю... Підійди сюди, хлопчику. — Я підступив до нього ближче. — Ну от, як його... Ну, наприклад, скажи, як звуть государя-імператора?

Я відповів.

— Добре, молодець. А государині-імператориці ім'я знаєш?

— Знаю...

— Ану скажи.

Я сказав.

— Ну, а ім'я наслідника-цесаревича теж знаєш?

Цьому панкові, очевидно, була насолода слухати імена царської фамилії. Я задовольнив його цікавість і сказав, як звуть і цесаревича.

— Добре, зовсім добре! — сказав він. — А молитви ти знаєш?

— Знаю.

— І молишся що - дня?

— Молюсь.

— Ану прочитай мені яку - небудь молитву. Ну, наприклад, „символ вери“ знаєш?

Я прочитав йому „вірую“.

— Добре, хлопчику, добре! Ти молись богу частіше, і бог допоможе тобі. І до церкви ходи. Тоді й жити тобі буде гарно!..

Іспит скінчився. За столом запанувала на мить тиша. Потім інспектор запитав мене, що зі мною гадають робити мої батьки.

— Тато казали, що віддадуть до діда вчитись шевцювати.

Всі посміхнулись, а панок, видимо, не зрозумів моєї відповіді, запитав:

— Що? Що?

Йому роз'яснили, що з мене хочут зробити „сапожника“.

Пан закивав головою:

— Так, так, це правильно. Селяни — народ практичний, і вони одразу своїх дітей починають привчати до праці.

Мене, нарешті, відпустили. Коли все було закінчено і ми прощалися з учителями і дякували за науку, то Юлія Василівна обняла мене і схвильовано сказала:

— Ну, прощай, Юрко! Я все - таки настояла, щоб про тебе зняли клопотання перед земською управою і дали стипендію. Тобі треба вчитись. Так і батькам перекажи. Я сама на днях зайду до них і поговорю про це.

І вона поцілувала мене в чоло, а я, розчулений цією ласкою, схопив її руку і став покривати поцілунками, а з очей мені закапали гарячі сльози.

— Ну що ти, що ти? — казала вона. — Заспокойся, — все буде добре, Я постараюсь!..

Коли я вдома розповів про те, що казала вчителька то батько довго сидів задуманий, а потім вимовив:

— Я й без них знаю, що тобі треба вчитись, але за що? От як земство, справді, тебе візьме на себе, то я нічого не маю проти. Учись. Може, хоч ти людиною будеш!..

* * *

Цього ж року сталась і друга знаменна подія в моєму житті, — я з матір'ю вперше їздив до Києва. Це була проща по обітниці.

Поїхали ми зараз же після іспитів; до Кременчука їхали залізницею, а звідтам пароплавом. Це було перший раз, коли я їхав так далеко. Була весна, Дніпро широко розлився, так що не видно було й берегів. Ми сиділи на чардаку пароплава, а перед нами пропливали широкі краєвиди; назустріч неслись пароплави, плоти дерева, човни, дуби. Ріка жила рухливим життям. А коли стемніло, то по ній запалали багаття на плотах,

на березі, у вогкій тиші розляглися людські голоси, звідкілясь чувся жіночий вереск, з невидимого далекого берега долітала пісня. Пароплав ніби плив по зеркальній темнуватій дорозі, скорше не плив, а сковзавсь, що відбивала в своєму спокійному лоні чорне оксамитове небо з зорями. З берегів доносився терпкий запах розпареної землі, у верболозі пересвистували солов'ї, зрідка тишу прорізував крик нічної птиці. На пароплаві все вже давно спало, а сидів і вдивлявся в темряву зачарований красою цієї весняної ночі.

На ранок в далечині заблищали в проміннях ранішнього сонця якісь зірки на зелених горах. На пароплаві стався рух.

— Київ, Київ! — загуло навколо нас.

Одні становились навколюшки, другі просто повертали обличчя туди, куди показували руки, і побожно хрестились. Та минуло не менше як три години, заки ми підїхали настільки близько, що могли бачити Лавру. Вся гора горіла золотими маківками. Білий мур ніби пояском підперезував монастир. Тут знову всі почали хреститись, повернувшись до церков, а вони поволі пропливали мимо нас, наполовину сховані в зелених купах дерев, і тільки горіли на сонці їх золоті хрести.

Проїхали під одним мостом, під другим і, нарешті, причалили до пристани. Тут зеленою дорогою понад самим Дніпром пішли до Лаври. Але нас з першого ж кроку обаранили ченці; вони стояли майже через кожні сто кроків і зазивали до себе; тут записували на поминання, тут продавали щось, в третьому місці вони просто прохали. Всуміш з ними стояли старці, сліпі, каліки, убогі; одні з них на різні голоси прохали милосгині, другі читали євангеліє або псалтиря, треті співали псальми. Два рази ми зупинялися коло капличок, де записували родичів на поминання. Записуватися можна було не тільки в Лаврі, а й на Афон, і в Єрусалим, але на все була своя такса. Чернець, що стояв при дверях, голосно оголошував ціни прочанам; торгуватись не дозволялось, таких без церемоній випроваджували з каплиці.

Тільки опівдні ми дібрались до Лаври. Тут до всієї нашої партії прочан приставили одного старого ченця в полинялій скуфейці, і він повів нас до гостиниці для простого народу. Там всіх нас переписали, спитали, хто скільки пробуде, як і де буде харчуватись, розказали, в які часи провадитиметься служба, і лишили самих.

Лавра лишила в мені вражіння якогось величезного ярмарку. Не встигли ми передягтись та помитися, як в коридорі задзвонив дзвінок, і нас всіх, як отару, повели до церкви. В церкві стояти було сумно, і я непомітно вислизнув геть. На лаврському подвір'ї на моріжку сиділо багато прочан; тут же поблизу стояла велика крамниця, де йшла торгівля іконами, церковними малюнками, кипарисовими хрестами, свічками, оливою, миром, якимись камінчиками, святою водою для очей та від різних хороб, посудом з кравадами лаври, стьошками й книжками.

Від цієї крамниці півколом сиділи старці; таких страшних каліцтв, таких страшних ран, таких страшних облич ні до того, ні після того мені ніколи не доводилось бачити; гугнявими голосами співали вони псалми, вигукували, поохали, поминаючи всіх святих і всіх родичів; перед кожним з них стояла тарілочка, і мідяки густо сипались, так що в повітрі аж брязкіт стояв. Трохи осторонь стояли ченці, а біля них гори проскур, купи грамоток, цілі стоси сілчок. Все це теж розкуповувалось прочанами а поруч сиділи ще інші ченці і за п'ягака або три копійки на проскуру або в грамотці записували імена родичів і близьких „во здрівіє“ і „за упокой“.

Я ходив серед всього цього ярмаркового гармидеру, де так одверто торгували божою благодаттю, і придивлявся, поки на мене не звернув уваги один чернець.

— Ти чого тут, малий, шляєшся? — визвірився він на мене.

Я злякався і поспішив до церкви, де вже кінчалась обідня. Того ж дня ми почали говіти; а між окремими службами два рази були у великій лаврській церкві, де прикладалися до ікони. Ікона спускалась на спеціальних блоках з свого місця над царськими вратами, і мене вразило те, що вся вона була обвішана разками намиста, копійчаними бляшаними іконками, хрестиками, навіть простими стьожками, — все дарунки прочан. Пізніше я дізнався, що первісні дикуни так само прикрашають своїх богів і дарують їм різні коштовні речі, або за зроблену богами допомогою, або виконуючи якусь обітницю перед ними, або з метою чогось попросити від них.

Ходили ми і до лаврської їдальні, де задарма годували простих прочан. Моя мати без гидливості не могла потім згадувати того обіду. Їдальня містилась у великій низькій залі з дерев'яними довгими столами і такими ж ослонами. Прочани тихо й урочисто сідали за столи. Чернець читає спокійним голосом четві - мінеї, а на стіл починають подавати в брудних дерев'яних невеликих лаханках страви — борщ пісний і кашу гречану. Я насилу - насилу ковтнув разів зо два того борщу; більше ми туди не ходили.

Сд. овівшись, пішли (чи, скорше, нас повели) в печери дивитись мощі. На мене вони не зробили ніякого особливого враження; в пам'яті лишилися вони як холодні і мрячливі підземні коридори. Коли хтось хотів торкнутись мощей руками, то це ці грубо гримали і погрожували ви ести геть. З великою полегкістю ми вибрались на світло денне і синіми сутінками повернули до себе.

Після того як ми одвідали „Іонину пустиню“, де сидів якийсь „старець“, що роздавав друковані молитви і кожному щось проридав, я вмовив матір відстати від цієї групи і самим походити по Києву; це було далеко цікавіше, ніж бути під пильним оком ченців, що контролюють кожен ваш крок.

Походивши ще день на Подолі і побувавши у Братському монастирі, ми, накупивши подарунків, повернулись залізницею додому.

Цікаве вражіння справила ця подорож на мою матір. До того вона була дуже релігійна і сліпо вірила в ус, що говорили попи, а тут ніби якийсь сумнів почав закрадатись в її душу. Вона все думала над тим, чому мощей привселюдно не показують, чому ченці такі череваті та в шовкових рясах ходять.

— То все на наші гроші вони собі справляють?..

Батько сміявся з того.

— От тобі й раз! Поки не їздила до Києва, доти вірила в усе, а тепер сумнівається!..

— Коли ти поїдеш, той й сам пересвідчишся, що щось воно не так

— Я це давно знаю! — відказав батько. — До Києва їздять тільки дурні та ті, кому нічого робити!

Батько взагалі не любив попів, завжди до них ставився скептично, а коли хто з них при ньому заходив до хати, то він просто виганяв.

Мати навіть відтоді не так часто стала й молитись, та й нас перестала дуже нагинати до бога.

Через кілька день до нас завітала вчителька. Вона розпитувала мене про Київ, питала, чи бачив я мощі, при чому загадково посміхалася, яке вражіння на мене зробив Дніпро.

Далі вона почала говорити з моїми батьками про мою дальшу долю; вона сказала, що напише до земської управи прохання про стипендію а батько хай підпише і подасть. Прохання подали і стали чекаги відповіди. Вона надійшла у серпні через волость; там повідомлялось, що мені в стипендії відмовили. Батько після хвилини мовчання сказав:

— От твоя наука, Юрко, й лопнула!..

У мене сльози з'явилися на очах. Помітивши це, він сказав:

— Ти не журися. Якщо в тебе є голова на плечах, то ти свого доскочиш. Не всім же і вчитись — треба комусь і працювати. Щось та придумаємо!

Дід Гнат — так той навіть зрадив, коли почув, що справа з мовою наукою провалилась.

— Та воно, знаєш, Петре, й краще, що так сталося. Ну що те вчення! Ну, вивчиться. Ну, стане паном. Син пан, а ти — мужик. Так тебе він і не почитуватиме, в бога не віритиме, царя не визнаватиме. Знаємо ми тих вчених! Бачили!..

Дід Кирик заперечливо на те крутив головою

— Ні, свату, не так. Хоч і сказав пророк: „все суета сует і всяческая суета“, а воно неправда. Бо чому ж Юркові, моему онукові, та не бути паном? Га? Що він, не з такого тіста, чи що?

— Ні, Кирило Васильовичу, мужикові мужицька й честь, а велика грамота йому ні до чого. Вивчився молитов та читати

трохи—і доволі. Хай ото привчається краще біля землі робити,— дід мабуть забув, що в батька й клаптя землі не було, — а коли ні, то хай якому-небудь майстерству вчиться.

Дід Кирик сперечався:— Не так! Не так! — гукав він.— Чого пан хоч і дурний, а йому можна і офіцером бути, і губернатором, і земським начальником. А мужик, будь він хоч в сто разів розумніший за пана, а все йому одна шана — хвості волам крутити або, от як мені, дратву сукати. Ви от на світі. Гнате Михайловичу, чимало прожили, були старшиною і багато панів тих бачили. Скажіть, чи не правду я кажу?

— Я навіть цареві Олександру Олександровичу хліб-сіль підносив. А що пани є дурні, то це правда! — відповів дід Гнат.

— От бачите. Виходить, що в мужика хоч і розумна дитина родиться, так їй ходу не дають, а панська дитина хоч і дурна, а її вчать. От вам і заковика!

-- Та що ж тоді буде, як усі мужики у пани попруться,— сердився дід Гнат.— Тоді ж не знати буде, де пан, а де мужик. А робитиме хто, як усі панами поробимось?

— Нічого. Цар Давид був пастухом, а зробився царем. І цар Саул був спершу пастухом. Діло не в панстві, а в голові, от що я вам скажу, свату. Не святі ж горшки ліплять!

Діди ще довго сперечалися б, так горілка вся була випита. Довелось підійти ближче до справи.

— Що ж, Петре,— каже дід Кирик,— віддавай хлопця раз уже так, до мене, хай вчиться перешивати. Зроблю з нього доброго шевця!

Батько відповів:

— У нас в слободі стільки розвелось шевців, що на собаку палку кинь, а в шевця влучиш. Краще, мабуть, хай буде з нього слюсар. Вивчиться — на завод піде. А там люди живуть!..

І через два тижні віддав мене вчитись на слюсаря.

Розділ п'ятий. На Ковалівці, що була на самій околиці міста Н з давніх-давен містились різні ремесники та жили дрібні хазяйчики, власники невеликих робітень.

Будинки на Ковалівці були невеличкі, одноповерхові, рідко двоповерхові, чорні від диму й бруду. Вся вулиця була завалена старим залізом, дротом, рурками, частинами машин, старими ліжками, зламаними колесами, шинним залізом і ще кат-зна чим. Тут кували коней, накладали шинни на колеса, лудили самовари, чинили швацькі машини, робили ліжка, різне хатнє причандалля і безліч усяких інших речей. На тому кінці вулиці, що виходив на базар, стояв знаменитий шинок Вареника, завжди повний селян, п'яних і проституток.

Крім ремесників, на Ковалівці мешкали ще злодії, старці і взагалі люди, що були вибиті з колії життя. Вдень на Ковалівці кипіла робота, курився дим, вижчало й дзвеніло залізо, весело перестукували молотки, лунали пісні. Зате в неділю та вечорами

коли вулиця тонула в темряві, тишу часто роздирали п'яні ви-гуки та крик про допомогу. Великими святами ніби сама вулиця становилась п'яною; брудна лайка не вгадала, розхристані люди валялися в болоті, в піску, калюжах, в снігу — в залежності від того, яка була пора року. Не проходило жодного свята, щоб на Ковалівці кого-небудь не вбили, не підкололи ножом або хто не вмер від побоїв. Особливо жорстоко поводитися з жінками і дітьми, як слабшим створінням: жінки вічно ходили в синцях, і що-разу можна було чути їх верескливий лемент — то чоловіки навчали їх уму - розуму.

Коли я пізніше читав „Нравы Растеряевой улицы“ Г. Успенського, то мені здавалося, що він списав їх не з життя тульських робітників, а якраз з життя нашої Ковалівки. Хоч я і не бачив особливо світлого життя, але в порівнянні з тим, що було на селі, Ковалівка мене на перших порах просто приголомшила. На селі жилося якось тихіше, сумірніше: там почувалась якась хоч маленька, а все-таки лагідність у відносинах, а жорстокі сторони життя й злидні не були такими помітними. Не те тут. Ковалівка, як і кілька суміжних вулиць, були, по суті, дном, клоакою великого міста, куди воно викидало все непотрібне, все скалічене його жорстокими зубами й черевом. Тут осідало все, чого місто не приймало: на цих околицях мешкала така біднота, такі злидні, яких я ніколи собі не уявляв. Цілі колонії босяків, що не знати з чого жили і чим жились, п'яниці, невиразні істоти, хорі, бездомні — все це копошилось, як черва, в брудних переповнених будинках і за всяку ціну чіплялось за життя. Особливо страшні були діти: бліді, з потворно великими головами на тоненьких шийках і ногами соломинкою, вони нагадували квітки, що вирости десь у темному льоху і тепер несподівано для самих себе попали на сонце.

Ось приблизно яким був той світ, серед якого я відтепер примушений був жити і який повинен був мене загартувати для дальшого життя.

З жахом я прислухався першої ночі до п'яних вигуків, до страшних криків, що доносилися з вулиці, і од гнітючого передчуття боляче і лячно мені стискалось серце.

Мій батько і Самійло Кіндратович Мандрика були старими приятелями і разом служили колись в одному полку на військовій службі. Думаючи мене пристроїти вчитись майстерству, батько якось забрів на Ковалівку і тут несподівано здивався з Мандрикою.

Взнавши, в чім річ, Мандрика сказав:

— Так чого довго думати? Віддавай хлопця до мене! Тим більше, що дітей у мене немає, отже хлопець одразу стане до роботи, а в другого він років два дітей глядітиме. Грошей з тебе, як старого приятеля, я не візьму.

Вдарили по руках, і я став учнем у робітні Мандрики.

Мандриці тоді вже було за сорок. Був це трохи сутулий, незграбний, з кривими ногами, чоловік. На короткій шиї сиділа велика голова з сірими холодними очима. Неповоротний, але виключної фізичної сили; кулак у нього був важкий, як чавун; пив запоем; і в п'яному, і в тверезому виді брідно й багато даявся. Ось яка людина була тепер моїм хазяїном, що мала право мені наказувати, даяти, навіть бити. Який це був контраст після моєї доброї матери і після ласкавої, повної сонця й світла, вчительки! Коли він вперше подивився своїм важким поглядом на мене, то в мені щось похололо, і я мимоволі щільніше притулився до батька.

— То це твій хлопець? — спитав він хрипким голосом, від чого було таке вражіння, ніби то не чоловік говорив, а хтось терпугом залізо пиляв.

— Еге ж, він самий.

— Ну, заходьте до покою.

Була неділя, коли ми приїхали, і Мандрика з жінкою саме снідали. Хазяйка була трохи повнотіла, але висока, струнка жінка з чудесним золотявого відтінку волоссям. Вона сиділа, спершись ліктями на стіл, при чому широкі рукава блузки сповзли, і в дно було білі точені руки.

Поки батько остаточно умовлявся з Мандрикою, хазяйка частувала мене чаєм; я тримався дуже несміливо, що викликало з її боку зауваження:

— У місті не можна бути таким несміливим, а то тебе й держати ніхто не захоче...

— Так от як, Петро Гнатович, — казав Мандрика, — я беру твого хлопця на чотири роки. Два роки він працює дарма а на третій плата три карбованці на місяць, а як шануватиметься, то й більше покладу. Одяг твій Так як, згода?

— А що ж він у вас робитиме перший рік? Щоб ото не був у вас за попихача! — прохав батько.

— Не сумлівайтесь. Він у мене за горілкою для майстрів не буде бігати.

— Все залежатиме від поведінки хлопця, — втрутилася хазяйка до розмови, — Дітей у нас, як сами бачите, немає, то й за хлопця можете бути спокійними. Нам воно й непотрібне, так Самійло Кіндратович каже. що вам, як старому приятелю, треба уважити.

Прощаючись зі мною, батько казав:

— Гляди, шануйся! Люди вони, видно, нічого, а ти поведься гарно. — І, подумавши трохи, додав: — Що в хаті хазяїнів робиться, не винось на вулицю: то не твоє діло. Так - то. Не підлизуйся. Ні хазяїнові не кажи, що про нього говорять майстри, ні їм, що про них говорить хазяїн. Будеш казати — всі вийдуть сухими з води, а тебе винним зроблять. Учись. Придивляйся, що, хто і як робить, і переймай. — Іноді проси хазяїна, щоб тоді показував. Знаю, що не подобається тобі це діло, та що поробиш. Я б

з дорогою душею щось краще хотів би тобі дати та, сам бачиш, нужда!..

Так почалось моє нове життя. Вечером хазяйка показала мені канану у маленькій кімнаті над сходами, де я мав спати й жити; ролказала, де брати воду, де стоїть самовар, лежать дрова й вугілля.

— Я не люблю, коли мене питають, де що лежить. Ти вже сам мусиш все знати й дбати. Зрозумів?

— Зрозумів.

— На годиннику розумієшся?

— Так.

— Гу от, в п'ять годин ти встаєш і настановляєш самовара, наносиш води, дров, прибираєш в кухні. Коли самовар закипить, постукай у двері; сам без дозволу ніколи не входи, — запам'ятай собі це. Оді вдягнись, умийся і чекай, поки тебе не покличуть. Ранком нікуди не виходи.

— Слухаю.

— Га низ, до майстрів, без нужди не ходи; тобі там нема чого робити. Коли йдеш, то скажи мені або хазяїнові, щоб ми знали, де ти. Так само без дозволу і на вулицю не ходи. Чого не знаєш, завжди питай. Без дозволу взагалі нічого не роби. Мило в тебе в?

— Ні, немає.

— Я тобі дам мила. Тримай себе в чистоті, з брудними руками ніколи в покої не з'являйся. Снідатимеш внизу, з майстрами, снідатимеш і вечерятимеш на горі. Білизну міняй що-суботи; я посилатиму тебе до лавні. Ну, здається все. Спи з богом!..

Довго я лежав в своїй маленькій комірчині, втопивши в темряву очі, силкуючись відгадати, що мене чекає в майбутньому. Заснув я не знаю коли, і снилось мені село, а потім несподівано звідкілясь взялась моя вчителька і привітно стала махати рукою. Я простяг до неї руки, хотів щось сказати, але вона заперечливо похитала головою і стала поволі віддалятися, аж поки зовсім не зникла в сірій імлі.

Я прокинувся. Крізь вікно пробивався сірий ранок, надворі падав перший осінній дощ і рівномірно шумів по залізнму даху; чути було, як по ринвах стікала вода. Годинник пробив п'ять. Я звівся з ліжка і взявся за роботу.

Робітня Мандрики вигідно відділялась від інших на Ковалівці; це скорше був невеликий заводик. Від вулиці сгоряв на півтора поверхи будинок, в якому на горі жив хазяїн, а внизу містились маистри й кухня. Сама робітня була в дворі, тільки кузня виходила на вулицю; там майже виключно робили селянську роботу. Коли я став до Мандрики, то в нього було вісім робітників, я був дев'ятим. Майстрів було чотири: Ванька - Вотяк, Зайців, Іван Головань та Сава Кулик; решта були або підручні, або сезонні, що часто мінялися. Ванька - Вотяк, Зайців та Іван

Головань жили внизу; там же жило двоє підручних: конопатий молотобоець на прізвище Малпа та учень з кузні, хлопець років шістнадцяти, Кость Молокан. Кулик мав свою халупку на Ковалівці, в нього часто кватирували по три, по чотири робітника з нашої і сусідніх робітень.

Два перших дні хазяїн зовсім не водив мене до робітні. На третій день рано він покликав до себе Зайцева. Я побачив перед собою сивого чоловіка в синій блюзі: голене обличчя було в глибоких зморшках. Мандрика, показуючи на мене, сказав:

— Ось, Кузьма Петровичу, припоручаю тобі хлопця. Він син мого старого приятеля, і я узявся довести його до діла. Так ти вже той... зроби так, щоб добре було!

Кузьма Петрович подивився на мене своїми блідими очима і відповів:

— Ну, що ж, коли так — гайда за мною, синок!..

Я пішов, з завмиранням думаючи про те, що на мене будуть всі дивитись, розпитуватимуться і сміятимуться, коли я щось не так зроблю. Але я помилився; ніхто особливої уваги на мене не звернув. Тільки Ванька - Вотяк кліпнув своїми маленькими чорними оченятами і спитав, де це „сам“ малого дістав.

— З села! — відповів Зайцеву. — І наказ такий, що ніхто не має права до хлопця. Мені малого припоручили, так що я за нього відповідаю. — Тут він оглянув усю робітню і кінчив: — Хто малого зобидить, той матиме діло зі мною, так і знайте.

Отож ніби я мав собі вже і вчителя й оборонця. І справді, я потрапив до гарних рук. Зайцев був доброю людиною, і єдиною його вадою було те, що кожної суботи він неодмінно напивався до смерти та, крім того, завжди лаяв жінок. Але він був прекрасним майстром, і Мандрика ним дуже дорожив. Взагалі Мандрика дорожив майстрами; можливо, що це було через те, що сам він вибився на хазяїна з робітників і йому просто незручно було поводитись з старими робітниками круто, по-хазяйському, тим більше, що це не дало б йому користі і, взагалі, не було йому на руку.

Коли я поступив до Мандрики, то робітня була завалена замовленнями, і робота йшла повною ходюю. Скоро я зовсім до нової обстановки привик і став уже прислухатись навіть до того, що навколо мене говорилося. З цих розмов я дізнався й про історію нашої хазяйки.

Олімпіяда Степанівна була раніше гулящою. В якійсь клоаці Мандрика з нею познайомився і намовив переїхати до нього. З неї оказалась прекрасна господиня з усіма міщанськими чеснотами. Вона, ставши повновладною хазяйкою в домі, прибрала до своїх рук і самого хазяїна.

— І ти думаєш, що це все хазяїн нажив? — казав мені якось Зайцев. — Це все вона, Олімпіяда, приобріла. Хитра баба! — І він сплюнув.

Алло! Алло! Алло! Всім, хто хоче протягом 1929 року бути в курсі справ пролетарської літератури й знайомитися своєчасно з новими творами пролетарських письменників, так українських, як і закордонних, нагадуємо:

ЧИТАЙТЕ! ПОШИРЮЙТЕ! ЖУРНАЛ „Г А Р Т“

ОРГАН ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Третій рік видання

За редакцією: І. Микитенка, І. Кулика,
В. Коряка, П. Усенка, М. Доленга, В. Сосюри,
В. Юринця

В ГАРТ'і 1929 РОКУ ЧИТАЙТЕ:

Твори: К. Гордієнка, М. Гаска, С. Голованівського, А. Дикого, М. Доленга, М. Дубовика, Ю. Дубкова, Май - Дніпровича, І. Дніпровського, Д. Загула, О. Заратустри, Н. Забіли, Ю. Зорі, І. Ю. Кулика, І. Кириленка, В. Кузьміча, А. Клоччя, О. Кундзіча, І. Ле, О. Лана, М. Ледянка, А. Клина, Т. Масенка, М. Майського, І. Микитенка, Л. Первомайського, Л. Піонтек, В. Сосюри, Л. Смілянського, Л. Скрипника, Я. Савченка, М. Терещенка, І. Ткачука, П. Усенка, Ю. Вухналя, А. Шмигельського, І. Шеремета, П. Радченка, Н. Щербини та інших.

Статті: В. Коряка, Б. К. Коваленка, М. Доленга, С. Шупака, М. Мотузки, В. Юринця, С. Федішина, Л. Підгайного, А. Качанюка, І. Кулика, Я. Савченка, І. Микитенка та інших.

Романи, повісті, оповідання, новели, поезії, подорожі українських пролетарських письменників, літературно - критичні статті, рецензії на нові книжки, літературні пародії, нотатки, художнє фото, українська й закордонна хроніка, а також:

Переклади з видатніших чужоземних революційних письменників:

Владіслав Броневські (Варшава), Ф. Вайскопф (Берлін), Курт Клебер (Берлін), Карл Грюнберг (Берлін), Йоганнес Р. Бехер (Берлін), Гергарт Поль (Берлін), К. Кессер (Кельн), Альберт Готопп (Берлін), Кляус Германн (Берлін), Еріх Вайнерт та інші.

Твори західньо - українських письменників: В. Бобинського (Львів), П. Козланюка (Львів), Ю. Маслюка (Прага) та інших.

Передплата: на рік — 6 крб., на 6 міс. — 3 крб. 25 коп., на 3 міс. — 1 крб. 75 коп., на 1 міс. — 65 коп.

Окреме число — 75 коп.

Передплату приймає: Головна Контора Періодвидаць ДВУ (Харків, Сергіївська пл., Московські ряди, 11).

Адреса редакції: Харків, Пушкінська вул., № 46

Хазяйка мені подобалась, і я відповів :

— Вона хороша...

Він глянув на мене.

— Не плоха жінка. Ти от, Юрій, дивись, що з нашим братом баба може зробити. Лучиться комусь гарна жінка, на ноги поставить. А другого скрутить так, що все через неї збуде.

Я дивився на нього і нічого не розумів.

— Малий ти ще, не твого розуму це діло. А ти до життя придивляйся. Виростеш — будеш знати, як поводитись!..

Вже зима лягла. Я зовсім втягнувся в нову роль, а разом з тим із збудженою цікавістю придивлявся до людей, що мене оточували. В першу чергу, звичайно, мене цікавили мої хазяї. Хазяйка після того, як Зайцев підняв мені крайок завіси її минулого, особливо викликала мою цікавість.

Ранками, коли хазяїн ішов або до робітні або кудись по справах, а я залишався в покоях прибирати, я часто бачив її напівроздягнуту; вона любила сидіти на кріслі, при чому з-під сорочки виглядали повні груди; іноді вона ліниво ходила по кімнаті, рукав сорочки опадав, розкривалась половина грудей, і видно було мусанжковий сосок.

Мені ставало соромно, і я намагався не дивитись на неї. Вона мене питала:

— Ну, Юрко, не скучаєш за своїми?

— Дякую, ні.

Вона одверталась, і мені вчувалось, ніби у неї виривалось якесь зідхання.

Які справжні були у неї взаємини з хазяїном, трудно було вгадати. Одного разу вона комусь говорила:

— Ми хоч і не вінчані, а живемо далеко краще, ніж которі в церкві вінчались...

Коли хазяїн бував на підпитку, то тоді тільки й було чути: — „Ліпа, Ліпочка!“. І ліз до неї з пестощами. Вона відпихала його своїми повними руками і з горловим сміхом казала:

— Одв'яжись... Дивись, он Юрко стоїть... Хоч би хлопця постидився!..

Хазяїн робив сердиті очі і казав:

— Юрко, ти чого тут стовбичиш? Марш до себе!..

Я казав на добраніч і йшов до своєї комірчини.

Одного ранку за чаєм хазяїн сказав:

— Зайцев знову загуляв. Мабудь, прийдеться дати йому строк, поки проп'ється.

Коли я пішов до робітні, то справді Зайцева там не було. Я повернувся до хазяїна і спитав, що мені робити. Він потер голову і сказав:

— Ти, здається, грамотний?

Я відповів, що тільки цієї весни скінчив школу.

— От і гаразд. Там у мене в дещо переписати...

Він провів мене до своєї кімнати, вийняв з шухляди товсту розліновану книгу, якісь рахунки, і розказав, що мені треба робити. Потім залишив самого і пішов. Години через дві навідався, глянув через плече на моє письмо і свиснув від здивовання:

— Та ти пишеш неначе писар... Ану дай я подивлюся!..

Взяв книжку і підніс до вікна. Довго перегортав, а потім поклав на стіл зі словами:

— Ну, пиши, пиши, а коли скінчиш, то скажеш...

Цей випадок мав несподівані для мене наслідки, бо хазяїн припоручив мені вести всі свої рахунки; часто ввечері кликав він мене до себе, особливо тоді, коли траплялися нові замовлення, і наказував робити розрахунки, а оскільки я рахував швидко, користуючись з арифметичних правил, що були для нього повною таємницею, то у нього мимоволі зростала до мене якась своєрідна повага.

— В тебе таки є голова на плечах! — казав він, а коли був у гарному настрої, то саджав з собою вечеряти і цілком одверто розмовляв зі мною про свої господарські справи.

Таким чином я потроху зробився довіреним свого хазяїна.

Але, власне, тут я хотів розповісти про Зайцева. Того ж дня, коли він ото загуляв, вечером я зайшов на кухню. За столом сиділи Зайцев, Ванька - Вотяк, Головань, Молокан і Малпа. Перед ними стояла пляшка горілки. Всі, крім Зайцева, були ще тверезі, але було похуже, що затівається п'янка на цілу ніч.

— А, синок, — зустрів мене Зайцев, — ти що сьогодні робив? Хазяїнові бариші лічив?..

Я зніяковів.

— Ну - ну, не червоній! Хазяїн у нас хороший, тільки бог смерті йому не дав. Сідай з нами, коли хочеш!

— Ви б лягли! — насмілювався я сказати.

— А ти хто такий, що мене хочеш покласти спати? Сьогодні я не ляжу спати.

Він налив всім по чарці.

— Тобі, синок, не даю, рано. Ти в горілку не вкидайсь. Ти на хазяїна бий!

Я мовчки сидів і слухав їхньої розмови. Язики розв'язалися. прийшла наша куховарка, товста Векла, їй теж налили чарку. Ванька - Вотяк вдарив її по жирних стегнах і, заливаючись від реготу, сказав:

— Ну що, пригласаєш сьогодні спати?

— Нащо ти мені, рябий чорт, здався. От якби Кузьма Петрович!..

— У мене десь єсть своя лахудра! — відказав Зайцев. — Пий краще горілку!..

Зайцев пережив якусь драму, це було ясно для мене. Коли я про це спитав у Молокана, він пояснив:

— Його жінка покинула...

Виходило, що історія Зайцева була дуже проста. Родом він був з Самарщини, але рано виїхав на Сибір, де їздив машиністом на залізниці; там померла його перша жінка. Про неї він ніколи тверезим не згадував, а коли був на підпитку, то казав:

— Хороша була покійниця...

В одну з своїх поїздок Зайцев познайомився з дяком, у якого була дочка.

— Така була красуня, що як побачив її раз, так і відібрала мені розум.

Довго довелося Зайцеву умовляти дяківну вийти за нього заміж; кінець-кінцем вона згодилась, і щасливий молодий одвіз її на станцію, де служив.

— Купив я будиночок... хороший, як лялечка, — казав він. — Заробляв я тоді гарно, і все давав жінці, чого тільки душа її бажала. Ні в чому не відмовляв!

— Та чого ж вона, стерво, тебе покинула? — питали Зайцева.

— Чого? Широкого життя їй захотілось, от чого. А зі мною яка ширина, хоч я й був машиністом, а до того все ще і в поїздах. А їй треба було молодого!..

Крок за кроком, з випадкових слів, з уривчатих розмов за чаркою я взнав всю історію цього нещасливого шлюбу.

В той час, як Зайцев їздив на паротязі в холодні сибірські ночі, його жінка розважалася з одним інженером. Все селище про те знало, не знав тільки він один. Все виявилось зовсім несподівано. Повернувся він одного разу з поїздки раніш, ніж його чекали, і радісний ішов додому. Зайшов тихо у двір і через кухню до покоїв, думаючи обрадувати жінку. Але те, що він побачив, примусило його остовпіти. І поки він, приголомшений, стояв і дивився на коханців, інженер спокійно встиг одягнутись і вийти геть. Зайцев навіть найменшого руху не зробив для того, щоб його зупинити. Тільки через кілька хвилин він зрозумів, що трапилось.

— Та вона, чи то з переляку, чи то з хитрощів, так плакала, так валялася у мене в ногах, що я простив її...

Однак, це не допомогло, і коханці продовжували бачитись далі; Зайцев не витримав і пішов поговорити з інженером, щоб той облишив жінку. Інженер став його виганяти, а Зайцев, засліплений люттю й ревностями, вхопив його за петельки і почав душити. За це його перевели на другий участок. Він поїхав і забрав з собою жінку. Та коли одного разу повернувся додому, то жінки не знайшов, — вона зникла. Це зовсім його приголомшило. Він розпився, опустився; трапилась якась аварія з паротягом — і його звільнили.

З того часу він став вести мандрівне життя, кочував з міста до міста, аж поки не попав до Н.

— Що ж, ти бачив після того свою жінку? — питали у нього.

— Бачив два рази в Самарі. Інженер скоро покинув її, і вона пішла по руках. Якось у Самарі в одному трактирі я її здибав. — „Феня, — кажу, — ходім до мене, я все забуду і простю!“ А вона подивилась не мене і, хоч була п'яна, але плюнула мені межі очі і промовила: — „Іди від мене нелюбий. Краще вмерти, ніж з тобою жити“.

Потім в житті я здибався з сотнями подібних драм, і вони не робили вже на мене такого вражіння, як ця. Пам'ятаю, якось раз влітку ми з Зайцевим проходили левадою. Мимо нас, спотикаючись, в пом'ятій одежі, пройшла жінка, одно з тих нещасних створінь, що на них такі багаті околиці міста. Зайцев, що був тверезий, подивився їй вслід і сказав мені:

— Гляди, синок, ніколи не обіжай жінок...

А трохи згодом тихо сам до себе вимовив:

— Сволота ми, сволота!..

До кого стосувались ці слова, я не знаю. Вечером він був п'яний, як чіп.

Розділ шостий. Минула осінь і зима. Поволі я цілком увійшов у нове життя, і інтереси того невеликого кола, серед якого я жив, що далі, то все більше на мене давили. Зовні ніби ніяких змін зо мною не трапилось, але цей рік дуже обогатив мій досвід і знання людей.

Перш за все я зрозумів, що на Ковалівській вулиці над усім домінувала жорстока боротьба за існування. Змагалися між собою окремі хазяйчики, і кожний вважав за якийсь обов'язок дозволити своєму конкурентові; вживалось при цьому різних методів, часто таких, що їх ніяк не можна було кваліфікувати, як тільки злочинами. Перехопити замовлення, переманити до себе кращого майстра — це навіть і за гріх не вважалось. Коли хтось кого зумів обдурити, обвести, як кажуть, круг пальця, то з обдуреного сміялися, а на того, хто обдурив, дивились як на людину розумну, достойну всякої поваги.

— Молодець, обтяпав дільце!..

— На те і щука в морі, щоб карась не дрімав!..

— Дурному так і треба!..

— Не лови г'ав!..

Ці й подібні прислів'я, що були в щоденному обиході у мешканців Ковалівки, заміняли їм і релігію, і закони, і мораль. Жили за законом:

— Кожний сусіда тобі ворог!..

Друге, що найбільше поважалось тут — це сила, груба фізична сила. Бути слабим, нездатним до самоохорони — в очах Ковалівки було найбільшим злочином. Бійки траплялись що-дня, і з кожного приводу, і просто без приводу. За дорослими йшли й діти, і серед них траплялись жорстокі бійки. Мені самому з перших же кроків довелося з кулаками оборонятися від нападів вуличних хлопців та учнів інших хазяїв. Кілька разів я щасливо

уникав бійки, але одного разу на мене напали двоє і дали доброго прочухана, а до того ще посадили під оком квітку і розбили губу. Хазяїн, побачивши мене в такому вигляді, тільки й сказав:

— Що, наклали? Хто такі?..

— Колька Веремішин... .

— Здорово він тебе. Ну, нічого, ти йому колись віддячиш!..

Вереміша була вдова за п'ять дворів від нас і жила з того, що ходила мити білизну до міста. Колька, її син, був справжнім маленьким шибеником і страховищем всієї дітвори вулиці. Завжди оточений оравом таких же, як і він, одчайдушних халамидників, він нападав на інших, бив, віднімав щось, а то вештався на базарі серед селянських возів, де займався дрібними крадіжками. Був низький, на обличчі мав велике ластовиння, за що його дражнили „сорочачим яйцем“, зелені очі і кирпатий ніс. Палив тютюн і страмно лаявся. Зробити комусь якусь капость — це була його найулюбленіша річ. Що б не трапилось, перш за все згадували за Кольку.

— Це Колька Веремішин зробив!..

Пропадало щось, знов казали:

— Не инакше як Колька. Це його рук справа!..

Або:

— Це він, чортів шибеник! Це його рук не втікало!..

Коли казали про вчинки Кольки матері, то Вереміша витирала губи фартухом або полою й відповідала:

— То не хлопець, а кара божа... . Хоч би його й чорти забрали від мене, то й сльозинки б не пролила!..

Як тільки я появився у Мандрики, він почав мене переслідувати. Вискакував звідкілясь з провулку або з-за кузні і починав кричати:

— Хахол - мазниця, давай з тобою дражниться!..

Я мовчки терпів, а це ще дужче його підбадьорювало і надавало зухвалости. Нарешті він перестрів мене, коли я йшов звідкілясь, і зчепився зі мною битись, а оскільки я не був досвідчений в усіх прийомах, то й вийшло так, що він мені „наклав“.

Після цього я став його уникати; проте це було неможливо, і Колька продовжував мене переслідувати. Молокан радив мені:

— Дурню, ти візьми свинчатку, підкрадься й огрій його по потилиці!..

Я цієї ради не прийняв, але твердо вирішив, що колись та поквитаюся з ним. Це трапилось на весні. Повертався я з крамниці, куди мене за чимось посилано, а тут Колька вискочив і по звичаю закричав:

— Хахол - мазниця, давай з тобою дражниться!

Мене охопила така лютість, що я пішов прямо на нього. За два кроки я спитав:

— Кажи, ти будеш дражнитись?..

Він відскочив, як кішка, у бік і вдарив мене боляче в груди. Та я вже був далеко розумніший, ніж колись; розігнавшись, я дав йому головою в живіт такого стусана, що він брязнув об землю. Тут я насів на нього і почав, не пам'ятаючи себе, бити по чім попало. Все це відбувалось якраз проти нашої кузні і всі висипали дивитись, підбадьорюючи мене. Але коли я вже зовсім осатанів, вибіг Зайцев і відірвав мене від Кольки. Той з хвилину лежав нерухомо, потім підвівся, і я почув тонкий плач. Вся зухвалість його зникла, і я побачив його вузькі плечі, що здригались від плачу, кров на обличчі, і мені стало жалко його, а самому соромно. З своєї перемоги я зовсім не радів.

В неділю по обіді хазяїн пускав мене до міста. Я любив ходити по залюднених, залитих електричним світлом вулицях. Пішоходами сунув строкатий натовп, вулицею пролітали на ризаках жінки в розкішних хутрах, з дверей ресторацій доносились музика. Місто здавалось мені якимось щасливим Ельдорадо, де люди нічого не роблять, а тільки ведуть веселе, безтурботне життя. Кілька випадково прочитаних бульварно-аристократичних романів ще дуже підхльостували мою фантазію в цьому напрямку.

Ступившись на Московську вулицю, я зовсім забував про існування Ковалівки. Тут все таке непохоже на те, що було там. Високі будинки, розкішні вітрини, повні всякого добра, що я сам собі дивувався, хто мав все це споживати. Тільки зрідка в мене виникали якісь неясні порівняння, якесь підозріння в тім, що в усьому цьому ховається якась фальш, що тут щось не так. Я змалку бачив труд, я знав, що ніхто нікому нічого задарма не давав. А тут, у місті, я догадувався, люди мало працюють і багато мають. Де воно у них те добро береться, я не знав, та й не міг знати.

Очевидно, я виглядав дуже смішним хлопчиком, коли ото, загубившись в юрмі, ходив з вулиці на вулицю, вдивляючися в людей. Часто я зупинявся біля книжкових крамниць і довго перечитував назви. Потяг до книжки в мене лишився, і там, в книжках, я думав, лежить розгадка життя. Іноді я ходив на базар, де торгували букіністи, і рідко не приносив якоїсь книжки, купленої за дешеву ціну. Так я дістав „Графа Монте-Крісто“ Дюма, його ж „Три мушкетєра“, „Собор Паризької богоматери“ Гюго, дещо з Некрасова. Книжки я тримав у своєму сундучку, і коли мені випадала вільна година, я завжди читав. За книжкою я забував усе. Фантазія письменника настільки завжди повно мною володіла, я настільки глибоко переживав драматичні моменти в житті героїв, що часто не витримував і ридав над розкритими сторінками книги. І граф Монте-Крісто, і нещасний Квазімодо, і експансивний д'Артаньян і багато інших героїв давали мені прекрасні, незабутні хвилини. Ці ночі, коли все навколо спало, а я, маленький хлопчина, при світлі миготливої

лямпи читав сторінку за сторінкою дивні пригоди людей, назавжди лишилися в моїх спогадах найкращими днями з мого дитячого життя.

На весну хазяїн взяв велике замовлення — ставити хрести та залізну ограду коло церкви в селі Варварівці. Від різдва до великодня половина робітників працювала над цією огорою, причому головна роля випала на Зайцева та Ваньку - Вотяка.

Після провід хазяїн нас відправив на село. За старшого хазяїн призначив Зайцева, а мені припоручив вести всі записи, а також регулярно сповіщати про хід робіт. Ніхто так не радів з цього, як я, бо в мені весь час жила прихована туга за селом. Я так скучив за його тишею, за його зеленими левадами, за широким краєвидом ланів!

Справді, життя у Варварівці видалося нам дуже хорошим. Працювали просто надворі, а як ми не дуже поспішали, то було багато вільного часу. Часто ходили ловити рибу, вечорами довго сиділи на ганку. Іноді розпалювали на попівській леваді багаття і варили кашу. Старші діставали горілки і довго співали пісень.

Крім нас, працювала ще артіль малярів, що розписувала церкву та малювала святих. Я уявляв малярів святими та побожними, і от уявляв собі мій жах і спокусу, коли я побачив, що за витівки вони робили з святими і як по-блюзнірському вони поводитися в церкві. Я вже не кажу того, що вони палили цигарки в церкві або співали під самим кумполем веселих пісень. Вже це одно могло мене вразити.

Одного разу, коли один із них, малюючи трьох святих, весело мугичив собі під ніс „Ой на горі ромен цвіте“, я не стримався й сказав:

— Дядю, а то ж гріх у церкві співати?..

Він глянув на мене й відповів:

— Дурню, гріх буде тоді, коли церкву освятять, а зараз можна!..

Я часто ходив дивитись, як вони малюють. Мене найбільше дивувало те, що з-під їхніх рук спершу з'являлись неясні контури, потім ті контури обростали тілом, обличчя набирало живого виразу, чарівними складками розсипалась одяг. Це була таємниця творчості, і вона - то найбільше мене й притягала.

Був серед них Сашко, ще молодий парубок, кривий на одну ногу; був він великий циник: без поганого слова й кроку не міг ступити, а в вільні часи завжди розповідав соромницькі історії; він мав цілий альбом порнографічних малюнків і часто мені їх показував; йому, видно, робило задоволення, коли я падав від сорому й відвертався. Але в нього, без сумніву, була іскра талану, бо він, як мені здавалось, на диво хороше малював. Раз, коли я зайшов до церкви, він покликав мене до себе:

— Юрко, а йди - сюди.

Я підійшов, і те, що я побачив, кинуло мене в холод. На стіні була намальована гола жінка з головою божої матери, яка страмно випнула живіт, а навпроти неї стояв невеликий на зріст ангол з колосальним фалусом. Сашко дивився, яке на мене це справило вражіння, і додав зі сміхом:

— Це благовіщення!..

Мене пройняв такий жах, що я стрімголов вибіг із церкви. Тут я глянув на небо, сподіваючись, що зараз звідтам впаде вогонь і пожре і церкву, і нас всіх, як колись пожрав Содом і Гомору. Але небо було чисте, без жодної хмаринки, на деревах весело цвірінчали горобці, все було таке, наче нічого не трапилось. Все ж таки я почував себе в чомусь грішним і шепотів:

— Господи помилуй!.. Господи помилуй!.. Господи помилуй!..

А спокуслива жінка з головою діви Марії стояла переді мною, навіваючи якесь хвилювання. Кілька днів я зовсім не заглядав до церкви, а коли, нарешті, пішов, то навдибках підкрадався до ікони. На мене глянув кроткий образ смуглявої молодої жінки в синіх з золотом шатах. Проти неї стояв прекрасний юнак з білосніжними крилами за спиною і простягав їй гілочку оливи. У вікно кумпола пробився промінь і упав на образ. Тут я помітив дивну посмішку на устах Марії, ніби вона знала справжню таємницю зачаття, а з - під шат мені ввижались контури її тіла, п'яного від пристрастей молодости.

Як не був незначним цей випадок, але він мав свої наслідки. Досі я гадав, що за проступком може негайно послідувати божя кара. Тут же я побачив справжніх „ділатель“ богів, і від волі людини залежало, якого виразу богові чи святому надати, і вони були зовсім безсилі щось зробити проти цього.

Зайцев і Ванька - Вотяк вкупі з малярами часто випивали, поки зовсім не розпились. Робота стала. Раптом над'їхав хазяїн і страшенно накричав на всіх. Назад він уже не поїхав, аж поки ми не скінчили роботу.

Розуміється, що мої знайомства й круг моїх спостережень безупинно розширялись. Хоч як я й не малий ще був, але мені приходилось що - дня увіходити в стосунки з різними людьми. Перш за все, тут треба згадати дітей, що поволі я їх визнав всіх на нашій вулиці; але вони мене не приваблювали. Я вродився трохи відлюдним, любив фантазувати десь на самоті, любив довгі самотні прогулянки, я був, може, для своїх літ трохи серйознішим, ніж то звичайно буває з дітьми мого віку. Не тягла мене до себе і дитяча гра. І хоч згодом вулиця визнала мене за свого, цькування й глузування замовкли, а після історії з Колькою решта дітей почала ставитись до мене навіть з пошаною, я так і не ввійшов у їхнє життя й інтереси. З Колькою ми, кінець - кінцем, помирились, і відбулось це в досить урочистій

формі. Ми зустрілися з ним на леваді, при чому з ним було ще два хлопчакі. Я вже приготувався до оборони, коли Колька, відділившись від своїх товаришів, підійшов до мене сам, простяг руку і запропонував:

— Давай помирилось!

— Давай.

— Ти більше не будеш битись?

— А ти не будеш дражнитись?

Колька повернувся до церкви й урочисто поклявся:

— Хай мене святий хрест уб'є, коли я тебе хоч раз трону! — і він перехрестився.

Я все-таки йому не довіряв. Тоді він показав ще страшнішу обітницю:

— Хай мене грім уб'є, коли я брешу!..

— Хай мене грім уб'є, коли я тебе чіпатиму! — показав і я в свою чергу.

Так було заключено мир. Колька сказав:

— Виходь до нас гуляти. Ми підемо хлопців з Гори бити!..

— Ні, — відмовив я, — мене хазяїн не пустить.

— Та ти плюнь на свого кабана. Дивись, он всі гуляють, — при цьому він циркнув слиною, — а ти один сидиш вдома. А то приходь грати в карти до мене!

— Колись прийду! — пообіцяв я.

Ми розійшлися і з того часу твердо додержувались свого слова.

Якось в-осени Молокан ішов до театру і забрав мене з собою. Ми взяли по двадцять копійок місця на гальорці і опинилися під самим дахом. Грала трупа Кропивницького, а ставили „Дай серцеві волю — заведе в неволю“. В театрі я був вперше, а тому, коли відслонилась завіса і почалась вистава, моєму подиву не було кінця. А чим далі йшла п'єса, тим дивнішими були мої переживання. Те, що творилось на сцені, здавалося мені справжнім життям, життям, якого я досі зовсім не знав. Я був зовсім приголомшений світлом рампи, костюмами, словами. Актори здавались мені надлюдьми; в патетичних місцях поза спиною пробігав мені мороз, страждання героїв викликали сльози, і я надсилу стримувався. Чи доводиться готирити, що герої п'єси кілька тижнів володіли мною, що я навіть часто забував, де я стою й що я роблю. Це звернуло увагу Зайцева, і коли я йому раз подав не те, що треба, то він вилаявся:

— Ну, ти, малахольний, чого спиш?..

Це дало мені зрозуміти, що я не в театрі, а в робітні, що тут, замість нещасного кохання й страждань героїв, панують інші закони, які, хочеш — не хочеш, а мусиш виконувати. І я їх виконував.

До хазяїна зрідка приходили гості; це був титар нашої церкви, Корній Панасович Шастан, хитрий дідок з цапиною

борідкою, богомільний і таємний блудник; околочний доглядач — Хома Кузьмич Печений, товстий пикатий чоловік, про якого ходили самі неймовірні чутки, бо не було того злочину, щоб він його не відкрив.

Молокан, з яким я після відвідин театру щиро заприятелював, запевняв мене, що Печений має зв'язок з усіма злодіями і працює з ними в долю.

— У них все зарані розписано, кому до острогу йти, а кому на волі лишатись, — казав він. — Головні ніколи не попадаються. А коли хто не слухав, тому роблять амбу!

Печений багато пив, любив щипати хазяйку і реготав так, що бряжчали шибки. Його регіт завжди мені нагадував чомусь іржання коня.

Крім цих двох, так би мовити, головних приятелів, приходив ще дехто. Пам'ятаю, наприклад, Мусія Корнійовича Распопова, теж богомільного чоловіка, з русявою широкою бородою і благообразним обличчям. Балакав він руською скороговоркою, часто окаючи; про нього казали, що він тримає кілька веселих домів; в одному з них мій хазяїн і найшов Олімпіаду Степанівну.

Скільки я не прислухався до розмов гостей, ніколи я не чув, щоб вони балакали про щось важливе, серйозне. Титар любив пускати сентенції з життя святих та розповідав здебільшого про життів попів, ченців і архіреїв. Голос у нього був якийсь прилизаний, побожний і страшенно противний. Почувалось, що ніхто не вірить в його побожність, та й він сам, мабуть, не вірить в неї і тільки ламає комедію. Про Корнія Панасовича ходили чутки, що він приводить до себе молодих дівчаток і мучить їх. Вулиця дала йому таке непристойне прізвисько, що його просто не можна ні написати, ні вимовити.

Печений у відповідь на побожні казання Кузьми Панасовича неодмінно розповідав якусь соромицьку історію з попівського або чернечого життя, не упускаючи жодної подробиці, чому всі весело сміялись, включаючи самого титара і хазяйку. Крім того, Печений багато розповідав історій, так би мовити, з свого фаху. Це були історії з дивними пригодами, з страшними убивствами, де фігурували відважні злодії, проститутки, дурні купці й купчихи й страшенно хитрі агенти розиску, що разом з поліцією ловили тих злочинців. Признаюсь, що, не дивлячись на грубий натуралізм оповідань Печеного, я слухав їх з великою охотою. В них було життя, буяла дія; як-ніяк, а в цих історіях діяли герої, їхнє життя було одмінне від нашого звичайного, сірого й буденного життя.

— І засудили його, голубчика, на вічну каторгу, на острів Сахалін, де сонця ніколи немає, де зима дев'ять місяців лютує і відквіля ніяк вже не можна втекти... — так здебільшого кінчались оповідання Печеного про героїв злочинського світу, що після довгого бурхливого життя попадали до Сибіру.

Кілька разів хазяї скликали до себе гостей: все якісь знайомі, що з ними хазяїн вів свої справи. Приходив гармоніст Мишка Кривий, і гості гуляли до самого світанку. Подробиці я упускаю, бо вони були вже надто грубі й огидливі.

Від деякого часу я помітив, що між моїми хазяїнами ніби пробігла якась чорна кішка. Почалося з того, що хазяїн запив. Пив він вдома, сам, і чим більше випивав, тим ставав нуднішим. Часто кликав до себе хазяйку й кричав:

— Ставай, курва, на коліна і дякуй, що я тебе з бруду витяг!..

Хазяйка не хотіла ставати і вмовляла його лягти.

— Я знаю, чого ти хочеш! Ти ждеш, щоб я вмер, а потім посісти мое добро! Не діждеш!.. От візьму й вижену тебе на вулицю... Куди підеш?

— І-і, Самійло Кіндратовичу, світ широкий, людей в ньому багато, деś найду собі притулок! — ласкаво відповідала хазяйка.

— В бардак підеш, а не до людей, знаю я тебе!..

— І там люди живуть, Самійло Кіндратович... І там люди живуть!..

— Ти вже, мабуть, накопила, натягла з мене. Ти думаєш, я не помічаю, як ти з Раскоповим фіглі-міглі строїш і на пантоминах з ним розмовляєш. За хазяйку в один із його барделів хочеш піти!

Хазяйка підводилась і гнівно казала:

— Я думала, що ти людина, а ти як буз хамом, таким і лишився!..

Хазяїн робився смирним і давав себе вкласти в ліжку, при чому п'яно белькотав:

— Ліпа, Ліпочка! прости мене, більше не буду... Прости!..

— Спи, спи!.. Завтра поговоримо!

Одної ночі я прокинувся від страшного жіночого крику. Скочив з своєї канапи і побіг до кімнати. Там я побачив таку картину. Хазяїн стояв з налитими кров'ю очима і ввесь трусився. На хазяйці була розпанахана сорочка, і на грудях видно було червоні сліди від пальців, немов хтось залізними обценьками вхопив за те місце. Хазяйка придержувала однією рукою сорочку, а другою держалась за ліжку, і була біла, як крейда. Постіль була розкидана, що свідчило про боротьбу. Тупо глянувши на мене, хазяїн сердито спитав:

— Ти чого тут опинився? Забирайся зараз же! — і брудно вилаявся.

Хазяйка, випроводжаючи мене до дверей, тихо сказала:

— Юрчику, голубе, ти не спи, а то Самійло Кіндратович до того допився, що я боюсь, щоб не трапилося якого нещастя. І гляди, мовчи про все, що ти бачив. Нікому ні слова!..

Я ліг і довго не міг заснути. Крізь стіни доносились до мене двоє голосів, що ставали все тихішими й тихішими. Потім я почув звук поцілунку.

Я натягнув собі на голову ковдру і постарався як можна скоріше заснути.

Хазяїн другого дня був тверезий, але хмурий, як осіння ніч. Хазяйка, блідніша, ніж звичайно, сиділа за столом. Одягнута вона була так, як я ще її ніколи не бачив — у всьому чорному. Чорна хустка була насунута їй на очі, а поруч на стільці лежав невеличкий кошик і вузлик.

У неї навіть мова перемінилась.

Вона підвелась, глянула на ікони, перехрестилась, поклони́лась хазяїнові і сказала:

— Ну, прости, Самійло Кіндратович, коли в чому согрішила перед тобою. Благослови йти!..

— Так значить .. ідеш...

— Іду, милий хазяїну, іду... Помолюсь святій Покрові, щоб зняв гріхи мої, та й за тебе помолюсь владичиці!..

Хазяїн незграбно повернувся до вікна і глухо проказав:

— А може б лишилась, відклала... Га?

— Ні, не неволь, хазяїне, Самійло Кіндратович. Дозволь йти!..

— Коли ж тебе чекати?

— За місяць, як нічого не трапиться, буду вдома! — і вона знову земно йому вклонилась. — Дозволь йти.

— Іди, коли хочеш... Ждатиму!..

Вона поцілувала його в руку. Мені сказала:

— Доглядай, Юрко, хазяїна, як самого себе. Ось і ключі тобі! — і вона поклала ключі на стіл.

— Ну, прощайте! — перехрестилась вона ще раз, взяла кошика й вузлика і пішла до дверей. На порозі затрималась на хвилинку, глянула на хазяїна; він стояв, відвернувшись від вікна, і не оглядався. Вона провела поглядом по ньому, по всій кімнаті і пішла. Грюкнули двері на вулицю і знову стало тихо, як в могилі.

Я стояв, нічого не розуміючи. Хазяїн криво посміхнувся:

— Пішла!.. Каятись забажала... Ну і йди, чорт з тобою, думає — просити буду!

Він ступнув кілька кроків вперед, не помічаючи мене. Потім звів свої важкі повіки і повільно вимовив:

— Про все, що бачив і чув, нікому ні гу-гу. Зрозумів? Питатимуть, кажи, що Олімпіяда Степанівна поїхала до своїх родичів у гості. А коли почую, що плескатимеш язиком, викину, як паршиву собаку!

(Далі буде
в 133 числі).

ДИСПУТ — „ЗЕЛЕНА КОБИЛА“

Ярмарком при найближчій і найактивнішій участі Цигана, його ад'ютанта Золотого Півника в синій свитці наопашки та сірого чортика Зануди нарешті улаштував цими днями в будинкові літератури ім. Блакитного диспут на тему „Зелена Кобила“. В диспуті взяли участь мало не всі (принаймні харківські) наші письменники. Канцелярія Ярмаркому, на жаль, не мала часу як слід попрацювати над стенограмою диспуту, і тому примушена подати тільки уривки цієї стенограми.

Переходимо безпосередньо до промови тов. І. Ю. Кулика, припустивши, очевидно, що промову попереднього оратора ми вже чули.

Я товариші, звичайно, не погоджуюсь з попереднім промовцем. (Репліка з місця: Чому „звичайно“?“. Голова: „Товариші, не заважайте, кожний має свої звичаї“). Голова має рацію, кожний має свої звичаї, і хоч моїм звичаєм зовсім не в заперечувати всіх і вся, проте вже розбіжність поглядів на літературу, розбіжність світогляду й світосприймання мого й попереднього промовця примушує мене заперечувати його твердження. Але, бажаючи більшу частину свого виступу присвятити не полеміці, лише позитивній частині питання (мені, на жаль, не пощастило використати свій час на літературному диспуті), я перейду одразу до основного: що таке Зелена Кобила? Вам вже, безперечно, відомо, яка в нас панує розбіжність думок що до цього. Одні вважають, що Зелена Кобила — це просто ряба кобила наших дідів-запорожців, що сон її, хоч і за відмінних історичних обставин, став уже класичним. Інші вважають її за перефарбованого на зелене Бугефала й сподіваються на цій свійській худобі завоювати весь світ. Є й прихильники конценції троянського коня — класичної конценції. Я певний, що дехто навіть волів би, щоб кобила була білого кольору і щоб на її збитій похребтині пишно висився батько-отаман, модернізований і без вусів. Проте вони готові на уступку, доки мова мовиться лише за колір кобили: завоювавши світ чи хоч Трою на зеленій, вони сподіваються хутко перефарбувати і Трою, і весь світ на два кольори, такі люб'язні їхній небесно сонячній душі. Ви, може, сподівались, що я особисто вважаю Зелену Кобилу просто за канадського бізона з підпиляними ріжками? Справді, схожість є. Справа не в ріжках, їх можна сховати під модним капелюшем „ковбойського“ стилю (вони в нас, до речі, справді в моді — чи не з тих саме причин?); кінець-кінцем, мало не всі класичні чортяки, що спокушали класичних таки героїв, до якогось часу приховували свої ріжки. Так само й горб бізонів не мав би бути на перешкоді, бо ж і наша Зелена Кобила,

безперечно, горбата. Ще б пак! Згорбишся од такого життя! Та я все - таки не здаюсь на таку спокусу. На мою думку, Зелена Кобила — це просто... Россіанг. Воскреслий Россіант, так-так. А на його сгорбленій спині — навіть не воскреслий, а безсмертний Лицар Сумного Образу. Бідолаха, він українізувався й узброївся пером („монблан“) замість меча, він українізував навіть ім'я Дульцінеї, а потім розкався й знов європеїзував його, хоч і не на еспанський лад, шукаючи синтези. Нещасний Лицар: він не знайшов цієї синтези, а його Дульцінея — таки торговка. Лицар у безвихідному стані, і комусь треба щось конче зробити з Зеленою Кобилою, щоб вивести його з безпорадного закапелку. Ви розумієте, хтось має щось зробити з Зеленою Кобилою. Інакше Лицар загине. Загине, щойно зрозуміє, усвідомить собі свій стан. А погибели його ми не хочемо. Він ще може придатись. кінець - кінцем, це ж непогана людина, і не його провина, що обставини зробили його таким непотрібним. Обставини можуть змінитись, ми їх повинні змінити, розумієте? Я закінчую цим закликком — зробіть щось з Зеленою Кобилою, кінець - кінцем, на тяглову силу чи що вона ще може придатись. Я відмовляюсь од решти часу, що належиться мені за регламентом, — це для загального добра. Так само в інтересах зборів я відмовляюсь полемізувати з промовцем, що згадував мое ім'я. Він, бідолаха, сам себе покрит. Земля йому пером.

(Промовець хвилюється. Оплески. Голова закликає до порядку (незрозуміло — кого: промовця чи збори).)

Голова. Слово має товариш Аркадій Любченко.

Шановні товаришки й шановні ПРОМОВА АРК. ЛЮБЧЕНКА товариші! Всі ті чутки про Зелену Кобилу, що останніми часами так рясно пожвавились у нашому буденному житті, той великий інтерес до неї, що так помітно день - у - день зростає, ті цікаві, допитливі, навіть захоплені виступи промовців, що їх ми чуємо сьогодні на нашому засіданні, — все це дуже тішить мене, але в той же час в деяких моментах дивує і, мушу одверто сказати, в деяких моментах непокоїть (Репліка: „У виступі т. Кулика“?).

Тішить мене, що трапилась така знаменна подія. Радий я, що ви всі, тут присутні, так жваво реагуєте на це явище. Але дивуюся я, звичайно, не з вашого виключного зацікавлення й реагування. Смішно було б припускати вашу пасивність, коли подія ця, як вам уже, мабуть, відомо, набирає широкого масового руху — просто стихійного руху. Справа не в цьому. Я вже бачу ваші нетерплячі, запитливі погляди, і тому поспішаю пояснити.

Справа от у чому. Можна було б іще не дивуватися (чи, принаймні, не дуже дивуватися) з тих сьогоднішніх виступів, що

в них зверталось увагу на саме розуміння слова „Кобила“. Можна було б, кажу, не дивуватися, бо тут фігурує або занадто підкреслене смакування цього слова, або ж зайве інтелігентсько-витончене побоювання, що, мовляв, таке співзвуччя, як „кобила“, надто погано впливає на цнотливість дівочих барабанних плівок. І в тому, і в другому разі автори допускаються нездорових чи то лівих, чи то правих ухилів. Мусять бо вони не забувати, що: по-перше, французи мають цілковиту рацію, коли кажуть, що найкраща дівчина все одно не може дати більше за те, що вона має¹, по-друге, кобила, як і всяка прекрасна Мадона, покликана самою природою творити одну з найвизначніших і вічних функцій природи. Кобила, хоче вона того чи не хоче, а мусить бути кобилою, і все одно вона завжди буде відрізнятися від коня тим, що родитиме коня, чого кінь, безперечно, позбавлений, цеб-то родити кобилу. Правильно кажу, товариші, чи ні? Я думаю, що правильно. (А. Д и к и й: „Неправильно!“).

Далі. Можна було б не дивуватися (або не дуже дивуватися) з тих промовців, що ніяк не збагнуть, чому сама кобили з е л е н а, і вдаються тут до цілих філософських трактатів. Трактатів, до речі, дуже заплутаних і головне — позбавлених навіть натяку на такі важливі фактори, як роботу „Друзів утробних дітей“, роботу „Спілки захисту тварин і рослин“, як філософія аліментного права на останніх засіданнях Ліги Націй. Фактори ці, на мою думку, багато тут важать і одразу розв'язують справу, Це так зрозуміло, що, зберігаючи дорогий час, я не зупинятимусь на детальніших поясненнях. А товаришам, що терзають свій мозок над розгадкою проблеми зеленого кольору Зеленої Кобили, я все-таки мушу сказати одне: в житті дуже помиляється той, хто починає з другорядного, втрачає багато той, хто ухилиється в зайвий педантизм, бо ж педантизм — це найгірший бюрократизм, а з бюрократизмом пролетаріят їде і буде вести рішучу боротьбу. Правильно я говорю чи ні? Безперечно, правильно. І пам'ятайте, товариші, що треба нарешті примусити людськість бігти тим шляхом, яким вона повзе. І пам'ятайте, що бігти примусить тільки одна Зелена Кобила. (Репліка з місця: „Ідеалізм!“). От в чому полягає вся істотність цієї величезної події, от в чому незаперечна сила й незаперечна істина!

Та тільки, на наше превелике здивування, стикаємось ми в обставинах цієї події з одним неприпустимим явищем. Явищем, що якраз найбільше дивує мене. Явищем, коли не обурливим, то просто смішним. Що саме? Я не зловживатиму вашим терпінням, я одразу скажу: є такі серед нас, що не вірять. Так, так! Не вірять у появу Зеленої Кобили! Я уникаю гострих слів, хоч це мене й дуже хвилює (вибачте, я вип'ю води),

¹ La plus belle fille ne eut ponner que ce qu'elle a.

я можу кваліфікувати це тільки, даруйте на слові, жахливим обскурантизмом, несвідомістю, відсталістю, просвітянством найгіршого гатунку, найгіршого штибу нападництва. (Г о л о с : „Ого!“).

Коли вас, шановні невіри, не переконує той бурхливий рух широких мас, що ви його день - у - день більше й більше спостерігаєте в нашій країні, то дозвольте вам коротко сказати за інші країни. Дозвольте відкрити вам таку стару, як світ, істину, що Зелена Кобила лишила сліди і в Європі. Так, так! У Європі, гнилій Європі, яка раз - у - раз розкладається, яка мріє ще ввіймати Зелену Кобилу і яка страшенно боїться Зеленої Кобили, — у Європі цій лишилися сліди, що про них я вже згадував. Конкретніше: нещодавно на одній з вулиць Берліну, помітивши щось подібне до сліду, я підійшов до шуцмана й спитав: „Чи правда, що ніби в Тіргартені паслася Зелена Кобила, що вона лишила там якісь сліди, і скажіть, будь ласка, коли й де саме можна їх побачити?“ Шуцман підозріло, але й сполохано глянув на мене, потім ввічливо козирнув і тихо сказав: „Не маю права на це відповісти“. Що ви тепер скажете, шановні невіри? Що, на вашу думку, значить ця многозначна відповідь?.. Ага, ви мовчите? Я вас розумію (С. Б о ж к о до сусіда: „Що він меле?“).

А чи відомо вам, що в старій Празі, на глухий Златній вулиці, де колись давно - давно сиділо сорок алхіміків, вишукуючи способи добування штучного золота, чи відомо вам, що в їхніх лабораторіях досі збереглися документи, які незаперечно стверджують, що Зелена Кобила існувала ще в сивій давнині і, між іншим, якийсь час перебувала на Закарпатських пасовиськах. Чи відомо вам це? Ви знову мовчите? То - то ж!

А чи знаєте ви, що недавно у старому Львові, у паркові, що оточує славетну гору Копець, публіка зняла раптовий неймовірний галас, кричучи: „Ловіть кобилу! Ловіть Зелену Кобилу!“ І дивилася ця публіка, що я робитиму. Я ж був цілком байдужий, бо добре знав, що Зеленій Кобилі в жодному разі тут не місце, що Зелена Кобила є лише у нас і що так брати на понт можуть тільки у Львові, сподіваючись, ану ж хтось випадково викриє стежечку, якою можна хоч трохи приблизитись до Зеленої Кобили. Дарма!

Так от. Про що говорять нам ці кілька фактів? Хіба не стверджують вони наявність у світі Зеленої Кобили? Хіба вони вас не переконують? Хіба можна не повірити історичним документам, за винятком, звичайно, тієї кобили, за яку згадують запорожці у своєму листі до султана? Невже ви не бачите, яке величезне зацікавлення до Зеленої Кобили існувало й існує у всьому світі? Невже ви не почуваете, яка в Європі болюча тоска за нею, тоска за тим, що не прийде туди ніколи, ніколи... Так, товариші. Можна вже співчувати потойбічним підтоптаням країн, можна тільки тихо сказати: о, якби молодість знала о, якби старість могла!

Очевидно, всі погодяться зі мною, що приблизно те саме можна сказати й на адресу наших шановних невір. Що? (Оплески). Ну, от. Я так і знав. Ваші рясні оплески свідчать за вашу солідарність зі мною (Г о л о с : „Я не солідаризуюсь!“).

Тепер я хотів іще мовити кілька коротеньких слів про те, що непокоїть мене. (Той же голос: „Таких коротеньких, як до цього часу?“). Мій непокій цілком природно виникає також з непокою. З вашого непокою, товариство. З тих ваших бесперервних, заклопотаних розмов про широкий масовий рух у зв'язку з появою Зеленої Кобили та про можливі труднощі в процесі життєвої координації, кооптації й стабілізації цього визначного фактору.

Я охоче розумію вас. Ні для кого ж не секрет, що, прикладом, редакції всіх наших газет незабаром примушені будуть закладати в себе спеціальні відділи, щоб переводити листування з приводу Зеленої Кобили, — така сила - силенна цього матеріалу починає надходити до редакцій. І ні для кого не секрет, що це будуть видатки, зовсім не передбачені бюджетовою комісією Наркомфіну. Знаєте ви також, що листоніші вже не можуть вправлятися з цією численною кореспонденцією, що треба як - найшвидше збільшити штати листоніш, хоч це знову будуть непередбачені видатки народніх коштів. Треба також негайно збільшити продукцію паперу, конвертів, чорнил, пер, олівців і поштових марок, що також становитиме зовсім непередбачені витрати трудових народніх копійок. Правильно я кажу, товариші, чи ні? Думаю, що правильно. Але, товариші, якщо мене огортає непокій, то тільки тому, що ви, люди широких обріїв, звертаєте увагу на такі дурниці. Адже всі ці матеріальні неприємності — справді дурниці, порівнюючи з тими перемогами на всіх фронтах, тими величезними надбаннями, що їх нам дасть Зелена Кобила. Це зрозуміло, як стаття українського критика, це ясно, як твір побутовця. Треба тільки справу переводити планово, організовано і не боятися самокритики. І справа, безумовно, виправдає себе на всі 1000%.

Так, так! І в жодному разі не можна цього відкладати, як тут дехто хотів, на певний відрізок часу, не можна заводити спеціальних дискусій, бо ми вже стоїмо перед безпосереднім фактом. Ні для кого, повторюю, не секрет (хоч деякі газети невідомо чому ще намагаються це замовчувати), що поява Зеленої Кобили розгортається в стихію. По всіх клубах, читальнях, заводах, селах, містечках і містах, біля кожної криниці, в кожній черзі, на кожному розі вулиці ви можете почути за цю сенсацію, яка вже, до речі, перестає бути сенсацією і перевтілюється у життєвий знаменний чинник. Історичний чинник! Але... а тут одне дуже важливе „але“. Не забувайте, товариші, що в той же час дехто свідомо, а дехто несвідомо починає перекручувати правдиве розуміння цієї події та надавати їй сумнівного характеру, шкідливої оцінки! Так, так! Не забувайте, що гідра контр -

революції ще дихає і намагається скрізь, де тільки може, встромити своє безсиле жало. Пам'ятайте, що буржуазія не спить і повсякчас намагається використати все в своїх інтересах. Пам'ятайте, що поява Зеленої Кобили — це остання смерть міжнародної чорної реакції (репліка з місця: „Ідеалізм!“), а тому реакція буде силкуватися і вже силкується спровокувати цю подію й одвести смертельний удар, що висить над її головою. Румунські бояри, польські пани, італійські фашисти, німецькі бюргери, французькі буржуа, американські мільярдери, англійські твердолобі лорди — всі вони занепокоїлись, затримтіли, заворушилися. Треба мати це на увазі, треба бути готовим до всіляких інсинуацій та хитрощів гнилої Європи. Правильно я кажу, чи ні? Думаю, що правильно. (Репліка з місця: „Що до інсинуацій, то правильно“),

Товариші! Вісті про появу Зеленої Кобили вже ринули нестримними хвилями на всі чотири вітри. Геніяльний подих антеї вже встиг розголосити за це по всіх столицях всесвіту. Спеціальні контр-реклами нещодавно сліпуче палахкотіли на вулицях Берліну. Спеціальні контр-листівки розкидалося „Графом Цепеліном“, коли він перелітав океан. По всіх державах повиходили спеціальні числа газет, присвячені Зеленій Кобилі. У Вашингтоні, за останніми відомостями, скликається спеціальне засідання парламенту, присвячене Зеленій Кобилі й подіям у Нікарагуа. Літають невтомно десятки тисяч аерокур'єрів! Працюють невтомно всі радіостанції! Тріщать невгавуче телефони! Дано тривожні накази пожежним командам! Падають акції видатних мільярдерів! Починаються широкі страйки й революційні вибухи! Дрижить клерикалізм! Америка в паніці! Європа аж тепер на вулкані! Алло! З'явилась Кобила! Алло! З'явилась Зелена Кобила! Товариші, весь світ і боязко, і надійно озирається на нас! Товариші всесвіт уже знає, що Зелена Кобила примусить його бігти тим шляхом, яким він досі повз.

І ми, товариші, в жодному разі не допустимо якоїсь зневіри чи назадняцтва! Ми, безперечно, переможемо всі труднощі! Ми конче виконаємо всі обов'язки, покладені на нас Зеленою Кобилою! Правильно я кажу, чи ні? Що? (Оплески). Ваші бурхливі оплески найкраще це доводять!..

Я скінчив... Ху!... Дайте води.

Голова. Слово має товариш Сергій Пилипенко.

Шановні товариші й прешановні товаришки! Трюїзмом

ПРОМОВА С. ПИЛИПЕНКА

стало повторювати, що наша громохка доба — переоцінка всіх цінностей. Даремно тут дехто силкується спертися на гнилий продукт епохи натурального господарства і безсило мемече:

„Не в тім сила, що кобила сива, а в тім, що не везе“.

Доводиться зі всією рішучістю повстати проти такого примітивного верхоглядства і національної обмежености. Немовляті навіть ясно, що сила Зеленої Кобили саме в тім, що вона зелена і аж ніяк не в тім, що вона — кобила. Попередні промовці безнадійно плутаються і витрачають на вітер свої демагогічні вигуки про різних там Будафалів і троянських коней, бо слухачі чують: не кобилу вони згадують, а таки коней, і ці докази нічогоісінько не варті — хіба зневаги й посміху. Історія бо знає лише один приклад героїні кобилячої статі — це славнозвісний Альборак, кобила великого пророка Магомета. Вже це одне доказує наявно, що *ex oriente lux* і що саме зелений колір тут має найбільше значіння. Адже тільки абсолютні профани можуть не знати про зелений прапор — національний колір мусульманського сходу. Отож — *da ist der Hund begraben*.

Коли ми звернемося до староруського фольклору, тут знайдемо цілковиту нісенітницю, якусь долтонову хворобу, що безперечно має за основу накинута феодальним ладом темряву народню. У казках про Івана - царевича спіткаємо „сиву - бурку, віщу каурку“. Навіть найгірший учень лікнепу з одного разу бачить тут жахливу непевність опрeдeлення кольору цієї химерної Зеленої Кобили і має нагоду упевнитися, що сила зовсім не в її жіночій статі і що взагалі тепер, за часів рівноправности, зовсім не годиться на цьому серйозному зібранні згадувати про ці пережитки рабської ідеології і настирливо повторювати шановним слухачам і восібно — слухачкам: кобила, кобила, кобила...

Повторюю: немовляті ясно — сила в тім, що кобила зелена, а не яка инша, инакше не було б чого сперечатися. Кобили сиві, гніді, вороні, мишасті, — яка расія глибокодумним діячам сучасної побіденої культури марнувати на них так потрібний для наших нащадків час? Инша річ — кобила зелена...

Але дехто неймовірний і недосвідчений дозволяє собі взяти під сумнів саме існування Зеленої Кобили.

Цей анальфабет забуває про зелену папугу, зеленого змія, зелену нудугу і безліч инших зелених речей і істот. Йому не в знаки навіть широковідомий вірменський зелений оселедець, що спокійно висить на стінці і тихесенько пищить. Я можу нагадати цьому забудькові, що почепити щось на стінку, в тім числі і будь-яку кобилу, не складає великих труднощів. У нашу добу індустріалізації і великих винаходів так само за жарт є пофарбувати оселедець і будь-що инше в перший - ліпший колір, у даному разі зелений. Згадка ж дана, щоб було про що подумати, було що розгадувати. Це — ознака глибокої пошани до розуму слухачів. Я дозволю собі навіть пострікнути упорядників цього багатонаслідкового диспуту за те, що Зелена Кобила не пищить, як вірменський оселедець. Тоді, справді, було б про що говорити. А так — доводиться кінчати й резюмувати.

Це резюме ясне й просте: тільки Зелена Кобила повезе нашу пролетарську літературу в неznані світи, тільки Зелена Кобила поставить Україну на належне їй чільне місце в інтернаціональному русі, і тільки орієнтація на Зелену Кобилу є єдина справедлива й правдива орієнтація. Навіть Володимир Винниченко, втручаючись у революційну тематику, дарує сонцестам прапор із зелено-сонячних смуг. Могутній хлорофіл — кров буйної реальності, життєдайна речовина, животворче знадб'я.

Отже геть правдню, набридлу, заялозену кобилу сиву, вона вже ніде й ніколи не матиме ніякої сили. Хай живе Кобила Зелена, саме тому, що вона зелена, кольору живої радості й певної, світлої надії. Так, зелений колір — колір надії. Знаємо бо це з дитинства і не забуваємо цього до смерті. Не забуваймо ж цього й тепер.

Ще раз: хай живе Зелена Кобила, символ надії і вищої радості! (Бурхливі оплески).

Голова. Слово має товариш Яновський.

Шановне товариство! Дозволь- **ПРОМОВА Ю. ЯНОВСЬКОГО**
те мені висловити надію, що Зелена Кобила не кусатиметься і не боїтиметься трамваїв, автобусів і тиражів. Такі її властивості можуть привернути не одне людське серце. Ця тварина не буде славнозвісною Ентою з геніяльної пісні, котру в запалі проспівав попередній промовець. (Тов. Пилипенко з місця обурено: „Відкіля Ви взяли? Коли це я співав?“). Ні, — кажу я, — наша Зелена Кобила буде навпаки: товстою, як шкіра деяких читачів, що її не проб'єш нічим, крім Малашкіна та д-ра Фрідланда; зеленою, як найкраща дурниця, котру можуть вимовити людські уста, зеленою, як геніяльна непослідовність наших шановних сьогоднішніх зборів; розумною буде наша кобила настільки, наскільки дозволить їй це хвіст.

Я знаю, що промовець, котрий говоритиме після мене, буде лаяти мене за екзальтованість, за непоміркованість, за романтику. Лайте, дорогий товаришу Шполе, на всі заставки: я все рівно не виправлюсь. Бо Зелена Кобила — колосальна епопея, в ній буде біля сорока мільйонів новел: кожна бо людина нашої нації напише хоч одну. Зелена Кобила житиме не тільки в стайні „Літературного Ярмарку“ — вона сама собі вибере стайню, коли „Ярмарок“ їй не догодить. Зелена Кобила не залишиться незайманицею, як та особа, що про неї сказав Овідій: „Незайманиця, котру ніхто не побажав!“ Я скінчив, товариші, і чекатиму резолюції. (М. Семенко з місця: „Браво!“)

Голова. Слово має товариш Шпол.

Товариші! Кожен з нас охочий
запивати гірку страву свого

ПРОМОВА Ю. ШПОЛА

життя солодким соком надій. (По залі здивоване: „Гм! гм!...“). Але в цьому не ганьба наша, а нещастя. Бо посудить сами: що є негідного в тому, що людині хочеться смачного. А потім знов же: чи ж винна голубка, що голуба любить?... (Заля здивовано мовчить). Проте нещастя од цих солодких надій велике. І найбільше воно саме через те, що... ну, як це?... одним словом, є до цього приклади... І їх чимало. Тільки я маю кепську пам'ять на прізвища і дати, і все забув. Але зверніться хоч до товариша Яновського, і він вам скаже. Він наведе вам якщо не сотні, то добрий десяток прізвищ тих письменників, що зіпсували до біса аркушів паперу, жили у злиднях, умерли у гризоті, були забуті, незнані, а потім, а потім раптом воскресли в мільйонових тиражах і розцвіли славою в читацьких душах. (По залі рух). От цей то знаменний факт і криє в собі все лихо і все нещастя! Да! Але ви питаєте мене — чому? Я вам скажу. Та це ж зовсім просто! Бо хіба ж ви не розумієте, що у кого ж забракне невинної надії числити себе популярним письменником, якщо не за життя свого, то хоч після смерті?! І мені особисто здається, що таких дурнів ще на світ не родилося, щоб од цього одмовлялися? (По залі притишений, але вдоволений регіт). А звідци і всі наслідки: обтяження бюджету видавництва, непродуктивна морока редакторів і з редакторами, продуктивна робота Головліту, а що торкається читача, то там — кошмар такий, що й сказати не можна. (Репліка із залі: „Про видавництва неправильно, говори по суті!“). Але мені кричать — „по - суті“. Тихше, товариші! Не кваптеся. Я маю своїх п'ять хвилин і скажу те, що маю сказати. Любі товариші! Ну, хіба ж це не по суті? Це ж просто таки — як „бревно в глаз“ або, по - нашому, „залізяку на пузяку ба - а - ам!“ Ось я дивлюся на всі ці скорботи і видавництва, і редакторів, і читачів — і з ока мені котиться така щаслива сльоза, що вона, може, снилася тільки Колумбові, коли він помилково признав Америку за Індію. Справді ж бо: от і наша Зелена Кобила! Хіба ж вона для нас не те, що Індія для Колумба? І хіба ми не можемо з неї зробити справжньої Америки?... (Голос: „Ого!“). Що - правда, є скептики, що завжди поступаються бадьорою тривогою своїх шукань перед затишним спокоєм рідного закапелка. Але ж хіба купа гною перед дверима їхньої хати не є свідомство того, що вони родилися тільки на те, щоб умерти? (Дехто з публіки невдоволено морщить носа). І я вже не говорю про розв'язання в цей спосіб видавничо - читацької кризи. Це само собою. Це ясно. Але от іще дозвольте мені тільки, так би мовити, дві слові. Перша — це та, що в Зеленій Кобилі усі письменники матимуть широку можливість писати й „виписуватися“. (По залі вдоволене: „Умгу!“). А друга слова — це безперечний

факт гарантії письменницької популярності не тільки в цьому віці, а й у всіх наступних віках. (Одна не гучна, але щира оплеска). Бо тут же одно з двох: або буде хоч один популярний письменник, або ж — усі разом витягнуть хоч одного таки популярного письменника. (Дружні, тривалі, ширі, гарячі оплески). Тим паче, що це, здається, Сенека сказав: „Щастя дається всім, але беруть його тільки розумні“. Отже, будьмо розумними! (По залі ніякове презиркування). Так - то! А тепер ще от що...

Голова. Ваш час скінчився.

Шпол. Я зараз. Так от. Тепер: що таке Зелена Кобила? Як відомо, у житті кобили бувають вороні, булані, інші, але зелені кобили бувають тільки в літературі. Проте нас зараз цікавить не цей бік справи, а от що. Кажуть, що Зелена Кобила мав бути безконечною новелою, романом, епопеєю і т. д. Я, власне, з усім цим згоден, бо, справді, нерозумно б було заперечувати те, чого ще не знаєш. Але мені здається, що тут зарані треба з'ясувати один момент, щоб запобігти можливих непорозумінь. Справа ходить про той випадок, коли б із Зеленої Кобили вийшов роман. Це дуже важлива справа. Бо романи романам — рознь! Бувають романи ті, що в житті, а бувають ті, що в літературі. У житті, як відомо, романом зветься така форма відношення, де людина починає з того, що обдурює себе, а кінчає тим, що обдурює інших. (По залі спертій подих). У літературному романі зовсім навпаки. Там людина і починає, і кінчає тільки тим, що обдурює інших, себе ж вона ніколи не обдурює! (Зала покаюнно мовчить). От у цьому і вся різниця. Але вона повинна стати тою провідною зіркою, що буде освітити як кожному з нас, так і нашій Зеленій Кобилі. І особливо останній. Бо коли хто з нас і впаде під тягарем своєї облуди і брехні, то великого нещастя од того не трапиться: інші заступлять його. А хто заступить Зелену Кобилу, цю вічно солодку надію облудного людського життя? Хто її заступить, коли вона випаде...

Голова. Товаришу, ви вже давно переступили свій час.

Шпол. Я зараз. (По залі невдоволена ворухня). Резолюцію. Товариші! Отже, з усіх точок зору і з усіх кутків погляду нам до зарізу треба Зеленої Кобили. Нам треба її так, як Колумбові Індії, і нам треба її так, як Америці Колумба. Доки нам пріти на печі? Хай живе Колумбів шлях до Індії! Хай живе винайдена Колумбом на шляху до Індії Америка! І ще хай живе розумність! Годі нам бути дурними!

Голова. Я мушу вас припинити.

Шпол. Зараз. От тільки я не зовсім згоден, що кобила наша мав бути зелена. Чому саме зелена? А чому не золота? Я розумію, що колір її зовнішнього вигляду чудесно відбито в цім слові — „зелена“. Але хіба ж справа тільки в цьому? А зміст? Де внутрішній зміст? Де те слово, що в ньому, мов у кришталевій воді, відзеркалилися б, — як сказав один україн-

ського походження письменник, — усі чудесні властивості цієї чистокровної тварини? На мою думку, „Золота Кобила“ ось...

Голова. Я позбавляю вас слова.

Шпол. Одну хвилину. Чого ви сікаєтеся?

Голова. Прошу залишити трибуну.

Шпол. Мені тільки одну...

Голова. Я вам не даю.

Шпол. Я прошу тільки ще...

Голова. Я забороняю.

Шпол. Але ж я тільки...

Голова. Сядьте.

Шпол. Я протестую!..

Голова. Прошу залишити...

Шпол. Я протестую!..

Голова. Я мушу вас...

Шпол. Я протестую!..

Голос із залі. Та що він хоче?

Шпол. Я тільки сказати...

Голова. Товаришу, я вам не даю слова!

Шпол. Я протестую!..

Голос із залі. Та що таке?

Голова. Про що ви?

Шпол. Одну хвилину, я...

Голова. Про віщо, я питаю?

Шпол. Я тільки...

Голова. Про віщо ви думаєте говорити?

Шпол. Про хвіст... (У залі запановує тиша, і похмурі лиця схиляються ниць).

Голова. Слово має товариш Фельдман.

Товариші, я цілком приєднуюсь до організаторів диспуту, які обрали таку слушну тему для наших зборів.

ПРОМОВА ФЕЛЬДМАНА

Коні, товариші, завжди стояли в центрі уваги літературознавства. Наш класичний філолог, т. Йогансен, міг би блискуче довести про єдність походження слів „кінь“ і „книга“.

А тому дозвольте зупинитись на чотирьох більш поширених типах коней, відомих за останні часи.

Перший тип — це кінь за прізвиськом „красавчик“. Він високо підіймає голову, гарно біжить, але варто йому під'їхати під гору, як відразу лягає.

Другий тип коня зветься „півень“. У степу йде кроком, але, наблизившись до села, влетить в яку-небудь чужу стайню, і звідти його й не витягнеш.

Третій тип — кінь як кінь: опиниться на базарній площі — починає кружляти на одному місці...

Четвертий тип — пристойно біга по шляху, попід гору, але ж з гори ледве перебира ногами. (Колись працював в ганчаря). Це про чотири типи коней. Яке це все має відношення до Зеленої Кобили, запитаєте ви? Так слухайте: я вашу Зелену Кобилу пізнав, вона належала харківському магнатові Юзефовичеві, при чому ви усі дальтоники: вона не тільки не зелена, але й не кобила. Це ж „красавчик“, чорт візьми!

Кожний вам розкаже: коли прийшли червоні, Юзефович замурував красавчика і крізь потайне віконце спускав йому вівса. Спасибі розумному Архипці, що підчас трусу застукав цього красавчика.

Я кінчаю. Нам надалі потрібна завзята боротьба і проти тивів коняк „красавчиків“ та „півнів“ і проти коняк січкарень та ганчарів, а також кобил усяких порід та фарб, хоч би ця фарба була й зелена.

(Правда, що в свій час ця фарба була революційною, Каміль Де-Мулен підчас Великої французької революції носив зелену стрічку).

Голова. Слово має товариш Куліш.

Я уже наготовився був сказати — **ПРОМОВА М. КУЛІША**

„чую за сірою одноманітністю літературних буднів неспокійний тривожний тупіт кованих копит прекрасної Зеленої Кобили, бачу, як мчить вона степовими дорогами у невідому голубу країну нового життя, одкидаючи назад груддя бурої степової глини, ледве ловлю ухом мелодію розірваного українського суму, мелодію, що, немов срібна порвана струна, в'ється і вже падав з кованих копит прекрасної Зеленої Кобили. Ух-ух! Який вільний, могутній, радісний рух!“ — наготовивсь був сказати та перебив мені це бажання попередній оратор, скінчивши свою промову прозаїчним сутоділовим запитанням: а чи вивезе ж нас Зелена Кобила? (Репліка з місця: „Ви, Гур'евичу, проспали: попередній промовець нічого подібного не говорив“).

На такі суто ділові запитання треба й по-діловому відповідати:

Звичайно, вивезе, якщо її добре годуватимемо і якщо нашому циганові з батіжком не впаде на думку повторити досвід свого анекдотичного попередника — привчити Зелену Кобилу не ївши возити... (Голос з місця). — Що?

Голосніш кажіть, бо вже чую неспокійний, тривожний тупіт кованих копит прекрасної Зеленої Кобили. В її очах червоний відблиск. Дороги ж летять у невідому голубу країну... (Голос з місця).

Що? Чи вистане корму?

Степи наші безмежні, широкі!

Люльку українську закурив Донбас! (Бурхливі оплески).

Голова. Слово має товариш Остап Вишня.

Я, товариші, не зовсім пого- **ПРОМОВА ОСТАПА ВИШНІ**
джуся з попереднім про-
мовцем у тім його твердженні, що „Зелена Кобила“ сприятиме роз-
виткові нашого національного пластичного мистецтва. (Г о л о с и
з м і с ц ь: „Ніхто цього не говорив! Ви теж спите, як і Куліш!“).

Плеханов у своєму „Вступі“ до „Истории русской обществен-
ной мысли“ каже:

„Як відомо, мисливські племена виявляють значно більше
нахилу, а головне — здібности до пластичного мистецтва, ніж
племена, що плекають скотарство та первісне хліборобство“¹.

Отже, сподіватися, що „Зелена Кобила“ допоможе нам пере-
могти нашу „медлительность в движениях“, навряд чи можна.

Хоч, з другого боку, відома пластичка, тепер вже покійниця,
Айседора Дункан неодноразово приїздила на свої вечори пла-
стичного танку на кобилах.

Що - правда, кобили ті були здебільша гніді, булані й вороні,
проте я гадаю, що специфічна зелена масть на нашій кобилі не
повинна б так уже негативно вплинути на розвиток нашого пла-
стичного мистецтва.

В усякім разі спробувати можна.

Мені здається, що опоненти мої сильно помиляються, вима-
гаючи, щоб ми всі зразу кричали нашій Зеленій Кобилі грубо
й різко:

— Тррррр!

Цього робити ніяк не можна.

Хоч істота вона й кобиляча, але не треба забувати, що вона
має ніжну - ніжну, як ніжний весняний із зеленої трави килим,
масть.

А це до чогось зобов'язує...

І ми, я гадаю, не помилимось, коли в поводженні із „Зеле-
ною Кобилою“ додержуватимемось способу лагідного, способу
ласкавого, способу тендітного.

Ми повинні не грубо на неї тиррркать, а так, як вабком до
перепелички в червневому житі:

— Тиру - тиру! Тпру - тпру!

Тоді я певен, що „Зелена Кобила“ не крутитиме хвостом і
не попаде їй під хвіст віжка.

Віжка під хвостом у „Зеленої Кобили“ — це скандал, це на-
ціональне нещастя...

Отже, ще раз, товариші, я звертаюсь до вас з гарячим за-
кликом:

— Не — трррррр! — а лагідне: — Тпру - тпру! Тпру - тпру!
Г о л о в а. Слово має товариш Панч.

¹ Г. В. Плеханов. „История русской общественной мысли“. Кн. I, стор. 44. ГИЗ, 1925.

Товариство! Кинута Золотим Півником репліка, що кобляча голова дурніша за курячу, єсть не що инше, як групове зухвальство, щоб не сказати більше.

Півник. Наприклад: ...ціоналізм?

Панч. Я говорю з катедри, а не з шпальт нашої дорогої „Літературної Газети“. (Голос з місця: „А „Літературну Газету“ і справді час уже зробити міжгруповим органом“).

Півник. Кукуріку!

Панч. От вам і кукуріку. Ви гадаєте, що ви знаєте Зелену Кобилу? — Нет, ви не знаєте Зеленої Кобилиці.

Півник. Чому?

Панч. А тому, Золотий Півнику, що знання — досить складний психічний акт, і предмет знання — якраз не те, що ми під ним розуміємо, а щось зовсім инше. Зовнішні явища, Золотий Півнику, хоч і реально входять у наші почуття, проте уявлення виникає лише після відміни явища там десть у діяльності наших центральних органів. Вам, Золотий Півнику, „Прокламація Авангарду“ видається за зразок динамічного конструктивізму, а циган говорить, що коли б він так динамічно притоюгував у ярмарку коней, то послули б навіть дядьки. Значить, причина сприймання, як бачимо, знаходиться настільки ж в об'єкті, як і в суб'єкті. Або, кажучи словами Дрозда, „реальність не єсть у самім предметі, а тільки в мрії його розуму“. Понятно вам, Півнику?

Півник. Кукуріку!

Панч. Так що ж таке Зелена Кобилка? Зелена Кобилка, товариші, — це геніяльний витвір природи, економіки й політики. Її реальний образ просто пропорційний пульсації нашої крові. І це прекрасно ствердили своїм уявленням такі товариші, як Хвильовий і Сірий Чортик Зануда. Перший уявляє цю Кобилу во образі Дульцинеї Тоболької. (Хвильовий з місця: „Он тоже, кажется, на меня намекает!“), а другий — во образі дошки, на якій колись катували батогами таких вульгаризаторів, як Мих. Биковець або Кость Буровий.

Чортик Зануда. А породив цю кобилу царат.

Панч. Сірий Чортику Зануда, навпаки. Не царат породив Кобилу, а Кобилка, Андрій Іванович, був родоначальником дома Романових.

Півник. І письменника Романова?

Панч. Про це запитайте в Сергія Єфремова. В чотирнадцятому віці він переселився на нашу голову з Персії.

Півник. Єфремов?

Панч. Не Єфремов, а Кобилка, Андрій Іванович.

Чортик Зануда. Так Кобилка ж жіночого роду?

Панч. Було колись, а зараз один земвідділ наказав райвикові надіслати відомості про жеребців „обоєго полу“. Значить, ваше зауваження у меншій мірі недоречне. Кобилка — це...

Сенченко. У нас у Червонограді це просто жива шістка в такій грі, що зветься „циган“.

Циган (вилупивши очі). Сенченко, ану без національних моментів!

Півник. Кукуріку!

Панч. Ще один доказ, що мій погляд правильний. А чому, товариші? Тому, що це єсть властиве уявлення кожного зокрема розуму так про один предмет, як і про весь світ.

Коли я охоплюю своїм поглядом нашу планету і вдивляюся в ряд віків, там серед мороку минулих часів я бачу атом із задертим трубою хвостом.

Довкола цього атому зростає прогрес людства. Він безперестану міняв форми, але натура залишалась, міняв поведінку, але пристрасті залишались. З цим погодився колись і Гізо, але Алтер і Коші, як Сеген і Мваньо...

Божко (перебиває). Що він тороче? Зеленою Кобилою у нас називається великий кавалок глини для горшків, а він пречорт зна що. Давайте мені слово!

Голова. В ганчарній справі? Гаразд: будете мати слово, а зараз не перебаранчайте опонентові. Вам залишилась ще одна хвилина.

Панч. І глина складається з атомів, тов. Божко. Я кінчаю. Ви знаєте, що світ складався, складається й буде складатись, як і Божкова глина, із атомів, значить, Зелена Кобила жила в минулому й буде жити в майбутніх віках. (Оплески).

Панч. Ще два слова. Семенко уявляє цю Кобилу без хвоста. Це — твердження помилкове. Уявити Зелену Кобилу без хвоста так само неможливо, як і нещасливий „Авангард“ без ГолотиПетра.

Півник. Кукуріку, кукуріку! (І так тричі).

Бурхливі оплески поступово переходять в овацію...

Голова. Слово має Майк Йогансен.

Любі товариші і ще любіші товаришки. Ви зробили мені велику честь і попрохали мене

висловитись у тій справі, що всіх нас захоплює і хвилює через увесь вечір у справі Зеленої Кобили. На прикрій мені жаль, я не можу погодитися ні з одним з товаришів, що промовляли на цю тему. (Голос: „Мистецтво, як лимонад?“).

Не згадуватиму ні слова про виступ товариша (серед нас стосовного і очевидно п'яного), що пробував нас запевнити, ніби зелену кобилу можна побачити тільки поштрихувавши якусь шкапу зеленою фарбою; перейду до тих, що серйозно і уважно поставилися до справи.

Але я не можу пристати й на думку того товариша, що розглядав Зелену Кобилу, як деякий символ нашої радянської країни.

ПРОМОВА
МАЙКА ЙОГАНСЕНА

Ясно, що в такому аспекті це була б не зелена кобила, а радше червоний кінь. Але я не символіст. Нехай цим займаються символісти.

(Мих. Бик: „Прощу слова по личному вопросу“).

Так само глибоко неправдивий той погляд (що його висловила молода товаришка з синіми, як Фірвальдштетське озеро, очима), ніби Зелена Кобила є друкарська помилка нашої шановної редакційної колегії і стоїть замість слів „зазначена колегія“. Бо коли це друкарська помилка, то чому вона не могла б передавати слів: „заборонена казка“, або „заведена катеринка“, або „зачароване коло“? (Дехто почина хвилюватись).

Але найбільш небезпечним мені здається виступ того скептика (не можу навіть назвати його товаришем), який привселюдно заявив, що Зелена Кобила — це нереальна фікція, абсурдна мрія, фантастична вигадка ледащих людей і що в дійсності ідеал Зеленої Кобили — річ недосяжна. Натомість цей громадянин пропонував нам доїти сірих кобил і виробляти з їхнього молока халву чи рахат-лукум. Сором, товариші!

Я довго думав, товариші, і мені здається, що я додумав до кінця. Я не боявся ніяких висновків і послідовно довів свою думку до її логічного завершення. Спробую пояснити її вам.

Зелена кобила могла з'явитися на світ тільки в наслідок любови, любови між більш-менш зеленим жеребцем і не менш зеленою ж кобилою.

Із цього цілком очевидно виходить, що Зелена Кобила не одна на світі. Її матір — це була теж зелена кобила, її батько теж був зелений жеребець, її брати і сестри теж зелені коні і зеленою (коли вона тільки не вийде заміж за якогось коня вороного чи коня білого) мусить бути й вона.

Що ж таке цей зелений колір у тієї кобили? Чи не випадкова гра природи, чи це опрична омана, чи нарочита манірність? Ні, це не те, товариші. Це мімікрія, це офарблення, що уподібнюється до околиць світу.

Я прошу вас, товариші, зробити такий експеримент. Заплющьте очі, затуліть собі вуха, запніть хусткою ніздрі.

Тепер дивіться і слухайте і нюхайте. Цих стін немає, немає на них напису: „суворо забороняється“, немає вікон, немає дверей. (С. Божко анервовано: „Прощу припинити оратора!“)

Моєї промови не чути: її немає. Немає звуку голосів, що стиха бубонили в залі. Дзигарі на стіні змовкли і маятник перестав одбивати секунди в нескінченній вічності.

Запахів немає. Не пахне горілкою від товариша, що говорив про пофарбовану в зелений колір кобилу. Не пахне громадянин, що взивав Зелену Кобилу абсурдною мрією і недосяжним ідеалом. Шез запах тонкого флер-де-лі, що немов димним ореолом оточував дівчину з синіми, як Фірвальдштетське озеро, очима. Немає ні стін, ні домов, ні запаху.

Але ви бачите, чуєте і нюхаєте.

Ви відчуваєте найніжніший, трошки вогкий, запах весни, ви чуєте, як під вашими ногами десь далеко зі споду росте трава, ви бачите, як вище і вище росте, замість стін і стільців, ця трава, як вона розвивається в папороть, як вона росте чим-раз яскравіша й буйніша, як з папороти розвиваються дерева, проростають крізь стелю й дах. Тепер ви чуєте звуки, могутні й радісні, — це вітер шумить у крилатих кронах дерев; звуки ніжні й шовкові, що стелються в тонюній траві, звуки хлопають вітром у колосальні долоні дівочої папороти. Тисяча шелестів вступає в зелений оркестр і фугою біжить назустріч тисячам листя.

І над усім плаває слабкий неувяний аромат, сухий і ефемерний, але вічніший і дужчий від всього, що колись примушувало ваші ноги йти по землі і ваші руки боротись за щастя. Це аромат Зілля.

Розплющіть очі, товариші, одтуліть вуха і згадайте тепер про Зелену Кобилу. Мімікрія! Пристосування під колір зілля.

У височенних травах, в очеретах, у горобинцю, в чагарнику, в галях і лісах живуть і пасуться зелені жеребці й кобили, грають лошата, і чоловік ще зроду не сідав і не запрягав їх, зроду їх ще не бачив, бо вони зелені, як те, що годує їх — зілля.

Ширше розплющуйте повіка, товариші, напружуйте зір так, щоб очі мало не вилізли з орбіт; дивіться, скільки сили є в вас дивитись — і багато хто з вас побачить зелену кобилу, зелених коней, зелених лошат.

Товариші! Проблемою Зеленої Кобили недавно зацікавився сам, наш знаменитий критик і славний історик літератури. Цей великий учений (наш Белинський, тільки не білий, а „червоний“), що з очайдушною сміливістю і мужністю (з такою рідкою за наших часів) бореться проти всіх рішуче невдоволених ним літераторів, на жаль, не дав вдень інтерв'ю останнім, боючися поставити себе в ніякове становище перед постовим міліціонером. Але, бажаючи навчити мене, славний історик літератури перебороз почуття ніяковости і вчора в першій годині ночі особисто явився мені у сні.

„Я прочитав у вашій душі і у ваших душах“, суворо сказав критик (оглянувшись навколо, чи не сниться мені одночасно постовий міліціонер), „ваш погляд на Зелену Кобилу. Ви стали на небезпечний шлях. Ви думаєте (не смійте заперечувати!), що зелена кобила реально існує. Ви дійшли навіть до такого нахабства, щоб мислити собі зелених жеребців і зелених лошат.

Тимчасом у брошурі Баха, по якій я знайомився з наукою, не сказано ні слова про зелену кобилу. Мій секретар також казав мені, що про зелену кобилу не говориться у відповідних постановах...

Очевидячки (повторюю ще раз)... очевидно зелена кобила — це огидний витвір фашистської політики, скерований на

те, щоб зробити замах на мов історикове літератури, життя і таким чином підкопатись під революцію“.

Сказавши це, історик літератури ще раз оглянувся навколо і щез, весь сповинений „червоним“ сяйвом.

Як бачите, товариші, авторитет історика літератури стверджує цілком реальне існування зеленої кобили, ба навіть дає йому глибоке філософське обґрунтування. Пробачте на хвилинку, вчора мені хтось підсунув номер аргентинської газети зі статтею на цю тему, якої я ще не встиг прочитати. Читаю вголос товариші: „Сенсаційне — так — відомий професор Агуардіенте — довгі блукання — так — установив, що в пампасах Аргентини живе новий ґатунок диких коней — так — на колір ці коні зелені, відтінку поль-веронез“... Що це!?

Товариші, я прошу мене простити. Я (Продовження ди- беру всі свої слова назад. Я відмовляюсь спуту буде надру- від усього, що сказав. Зеленої Кобили не ковано в 133 №). існує. (Заля хвилюється).

Скінчено і число січневе.

Е П І Л О Г

І скажемо ми тепер цілком одверто:

— Ох, і важка ж ти, шапка мономахова!

Як бачите, шановний читачу, не так легко об'єднати те, що ніяк не хоче об'єднуватись. Звичайно, кожному єсть свої болі, кожний чимсь незадоволений, але, на жаль, не кожний хоче поставити свої болі нижче за інтереси радянської революційної літератури. Хіба не бачите, скільки навкруги отрути! Хіба не бачите, скільки навкруги образ! А втім, нічого: перемелеться — борошно буде. Це ще, здається, Лев Ніколаєвич Толстой сказав. А втім нічого: і на нашій вулиці буде свято, шановний читачу! А втім ще раз нічого: дайте виговоритись усім.

І виговорюємся. І виговоримся. І тоді (сподіваємось!) нарешті зійде сонце прийдешнього, і тоді вже не будуть лаяти редакцію „Літературного Ярмарку“ за безпринципність, за угодовство, за бажання об'єднати те, що не хоче об'єднуватись.

— Слава в вишніх революції і на землі мир!

Мир не серед буржуазії і пролетаріату, а між молодняківцем, скажімо, і якимсь „бувшим“ підкреслімо. Правда?

...Шумить за вікном вітер. Йде химерна зима, коли замість снігу — дощ, а замість на душі спокою — сумніви.

— Ах ти, кусака — сірий чортику! Ти мене не вкусиш. Я — син часів Великого Відродження, і я тебе роздавлю, як...

...Так жив і працював, перефразовуючи Майка Йогансена, древонасадець селянин Черепах.

Скінчено й число січневе. Здано до головліту число лютневе і треба складати число березневе. Праці багато, і значить — слід як слід попрацювати. Працювати треба завзято, щоб не було часу думати, як индик. Тоді буде дуже весело жити на землі, і тоді припадеш до землі й почнеш її потихеньку цілувати.

Цілуєш і приговорюєш:

— Ах ти, моя радість радісна!

Весело жити на землі! Які, скажімо, на землі ростуть розкішні дині — надзвичайні! Навіть старосвітські поміщики позаздрили б їм... А то буває ще зійдуться здорові красиві молоді люди: він і вона. І за якісь десять років народять вони десять нових людей. Сильних, здорових, бадьорих. І всі ці десять нових людей знають, що сучасне європейське суспільство виведе із тупика тільки пролетаріат. І вони йдуть у боротьбу. І радісно їм, і вони ніколи не сумніваються.

— З новим Вас роком, шановний читачу! Будемо сподіватися, що цей новий рік принесе нам багато бадьорих творів (ми їх обов'язково надрукуємо в нашому „Ярмарку“), будемо сподіватися, що в цьому році європейський пролетаріат ще енергійніш підтримає нашу героїчну Республіку Рад. З новим Вас роком, шановний читачу!

Підвальчик на літературному ярмарку, П'ють чай, погане кофе. Оселедчиха, як господиня, вештається між столиками; Оселедець ревниво стежить із-за прилавку. Галас починається у другій кімнаті; спочатку чути тільки одноцільний гул, але далі виокремлюються знайомі голоси.

К Р А Х

(ЗАМІСТЬ ПОЧТОВОЇ СКРИНЬКИ)

Півник (декламує).

О, кримська країно, земний наш рай,
Плохий прийшовся і для тебе край!
Землетрус скажений ґрунт сколихнув,
І рай наш блаженний чуть не проглинув.
І скаржно мені стало красу країну цю
А землетрус не залише Крим - Італію.

Півник (прочитавши). „Між всім майте на увазі що я пишу на всі лади, як то: по Маяковському, Некрасову, Пушкіну, Блоку та інших; на якому захочу, той і на тім і пишу. Це мені давалось дуже тяжко раніш, а тепер байдуже, навчивсь. Наприклад:

Чудная звезда газета,
Златым пурпуром одета...
Да! Женщина все может,
Мужчинам пришел конец.
Она подбрасывает ноги,
Как взбесившийся жеребец.

Адйй! Шлю привітання (робить крильцями галантний жест).

Оселедець (до цигана). А знаєш, що куме! Адже ж я сьогодні бачив Шекспіра на Пушкінській в трамваї № 2. Сиджу, отак я на лаві, а він навпроти, такий огрядний и бравий мужчина. Здрастуйте, кажу, товаришу Вільяме Шекс...

Циган. Чекай, чекай. На Пушкінській, кажеш в трамваї № 2 (в трагічній задумі). Це неможливо.

Оселедець (з обідою). Чому?

Циган. А тому, що № 2 не ходить по Пушкінській вулиці.

Оселедець (прикусив язика, але далі набрав вигляду господаря. Звертається до аудиторії). Так ось, шановне добродійство, ми заслухали літературно - ораторсько - поетичну частину нашої вечірки. Ми тут мали нагоду чути чудесні поезії і так само чудесну промову вельмиповажного товариша Півника, з приводу яких можна сказати, що це безодня премудрости, краси і естетики.

Чортик Зануда. Красується, естетствує, забрала б вас чортяка! А знаєте, що на ярмарку робиться? Розгром! Цілковитий розгром! (Загальний переляк, паніка).

— Де? Хто? Що?

— Пожар? Горить ярмарок?

— Ятки мої, ятки!

Чортик Зануда (демонічно, читає). Три-вож-не по-ві-дом-лен-ня Ярр-мар-ко-му-у-у. Ха-ха-ха!

Циган (вихоплює телеграму). В четвер першого грудня о другій годині почали несподівано падати акції... На ярмарку паніка... Найбільше безнадійні із усіх потерпілих справи (...)

Голос. Далі, далі, хто згорів, які фірми?

Циган (читає). Справи фірм: „Минуле, з нотаток очевидця“; „Каяття, Олеся Міліціяна“ (між иншим в листах в Радянській Республіці в звичай писати не „пане редакторе“, а „товаришу редакторе“); „Браття Карамазови, Ф. Д-ого“; „Нослухняна, Проскомідія, Ну й свистить собі потрошку“; „Микола Джеря, І. Н. Л-ого“; „Минуле, Петра Т.“; „Мадам Боварі, Г. Фл-ера“; „В Карпатах гарна, чудова, лагідна нічка“; „Капитанская дочь, Г-де Мо-ана“; „Вже чорнокленина червона, П. К.“; „Сирітка і инш., Шап-ова“; „Жовтень, Н. С. Каз.“; „Дніпро, На бульварі, Осінь. Кіндрат Бар“; „Катехиза Філарает Могили“; „Гомоніла раз на полі вередливая юрба“; „Червоні лави, Виниданина“; „Война и мир, Л. Т.“; „Русь, Пантелеймона Хомякова“; „З циклу паротяг Ю. З.“; „Цемент, Бул — рина“; „Рука всевишнього отечество, М. Г.“; „Я чув її стогін, малюнок з натури, Ігоря Оле“; „Не в свої сани, Е. К.“; „В копицях, Юрка Тод“; „Календаріум, Гсзюда“.

Алло! Алло! Алло! Всім! Всім! Всім! Говорить Ярмарком Літературного „Ярмарку“ на хвилі 500.000 метрів з міста Харкова, з столиці Української Соціалістичної Республіки. Слушайте, шановні товариші, зміст 133 числа.

В 133 числі йдуть: „Козак Швачка“ Юрія Яновського. „Саркастичне Романцери“ Влизька, „Чув'яки“ С. Пилипенка, „Яносте“ Андрія Чужого, „Фесько Андибер“ Ів. Савченка, „Яхта Софія“ І. Дніпровського, „В своїй хаті“ П. Капельгородського і т. д. Матеріал оформив у інтермедії Майк Йогансен. Інтермедії, зі слів багатьох товаришів, дуже не нудні. Словом, таки прийдеться передплатити „Літературний Ярмарок“. Головне — дешево і сердито. — Алло, алло, алло! До побачення, шановні товариші! До наступного 133 числа. Заземлюйте антени! До побачення, шановні товариші!

НКО
ДЕРЖДРАМТЕАТР
„БЕРЕЗІЛЬ“

ул. Лібкнехта, № 9
Телефон 1-68

Мистецький керівник
театру нар. арт.
респ. Л. Курбас

Сезон 1928-1929 року. У неділю 13 січня 1929 р. Дві вистави: ранкова — початок о 1-й год. дня, ввечері початок о 7-й год. вечора. Прем'єра „АЛЛО НА ХВИЛІ 477“, веселе реву на 3 дії.

В зв'язку з тим, що на означену виставу всі квитки на біжучий тиждень продано, дирекція театру, ідучи назустріч глядачеві, випускає попередній продаж квитків на 15, 16, 17, 18, 19 і 20 січня,

продаж яких почався з 11 січня в касах театру щоденно з 11—1 та від 4—8 год. вечора. В центр. касі з 12—5 год. веч.

Анонс: чергові прем'єри: „Королева невідомого острова“ оперетка на 3 дії Б. Балабана. Музика Г. Крижанівського. Ставлення Ф. Лопатинського. Оформлення В. Меллера. „Мина Мазайло“— комедія на 4 дії М. Куліша. Ставлення головного режисера нар. артиста респ. А. Курбаса. Оформлення В. Меллера.

Увага! Увага! Увага! В найближчих числах „Літературного Ярмарку“ буде надруковано гумористичне оповідання Остапа Вишні — „Трагедія в яслах“.

Увага, Увага, Увага! Із № 133 нашого Альманаху почнемо містити монографії українських пролетарських письменників із усіх абсолютно галузей спорту. Читач, охочий узнати якомога найбільше цікавого, несподівано для себе узнає, що наші письменники є незвичайно завзятуші спортсмени.

Стеживши із номера в номер за „Л. Я.“, Ви довідаєтесь, хто із відомих тепер і в часи попередніх: письменників: а) грав і грає — у шахи, теніс, волейбол, футбол, біліярд; хто — катається на коньках; хто полює на: качок, зайців, левів, куріпок, куликів, бекасів, вальдшнепів, кроншнепів, тигрів, лисиць etc.

Між иншим, ви zarazом узнаєте всі найновіші мисливські анекдоти, що є, як відомо, невід'ємні атрибути кожного справжнього мисливця. Все це Ви узнаєте, як узнаєте і те, що в книзі 133 „Л. Я.“ один із наших белетристів дасть нарис про свій найулюбленіший тепер спорт — коньки; не менш відомий поет і белетрист М. Йогансен — про теніс; П. Іванов та В. Вражливий — про коропів та способи їх ловити; О. Вишня — про полювання з трьома рушницями (система Зауера, калібри: (2, 16, 20); О. Копиленко — про біліярд! Читайте № 133! Читайте № 133!

Передмова: До книги сто тридцять другої — Січень 1929 .	1
Олекса Влизько — Лірика Фавста	8
Ол. Досвітній — Сірко	9
Інтермедія: Балет	28
Юр. Шовкопляс — Геній	29
Реклама	78
О. Лан — Мій сад	83
К. Гордієнко — Ярмарок у Славгороді	83
О. Слісаренко — Тварина	94
Микола Бажан — Гофманова ніч	115
Інтермедія одного із 697	121
Кость Котко — Василь	126
Л. Первомайський — Третя жінка	137
Олесь Донченко — Вони	139
Леонід Чернов — Станція Знам'янка	144
Циркуляр № 1	154
Григорій Епик — Радіоаматор	155
В. Сосюра — У мариві	199
Циркуляр № 2	200
Календар	201
Остап Вишня — Хай ясніє ім'я його!	204
М. Лебідь — Про „Велику Книгу“ літературного будинку ім. В. Блакитного	207
П. Лісовий — Записки Юрія Діброви (продовження)	210
Диспут про „Зелену Кобилу“. Промови І. Кулика, Арк. Люб- ченка, С. Пилипенка, Ю. Яновського, Ю. Шпола, Фельд- мана, М. Куліша, Остапа Вишні, П. Панча, М. Йогансена .	238
Епілог	255
Крах (замість поштової скриньки)	257
Сорочка — панно із „Сорочинського Ярмарку“ і карусель — роботи художника Анатолія Петрицького.	

На берегах малюнки художників Петрицького і Бризкіна.

Технічне оформлення — Я. Руденського.

Ціна 1 крб. (Р)

Київський Окріт № 05324.

«Київ-Друк», 1-а друк. № 300

2367
PL 1986р. ч. 7р 47к.

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.
ID 45002 /1929. II

ЛІТЕРАТУРН.

ЯРМАРОК

II

1929